

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

จัดพิมพ์เป็นที่ระลึก

ในการถวายผ้าพระกฐินพระราชทาน พุทธศักราช ๒๕๖๔

วันอังคารที่ ๑๖ พฤศจิกายน ๒๕๖๔

ณ วัดบุปผารามวรวิหาร กรุงเทพมหานคร

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

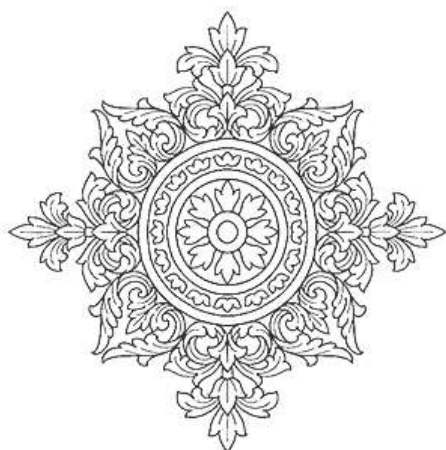
จัดพิมพ์เป็นที่ระลึก

ในการถวายผ้าพระกฐินพระราชทาน พุทธศักราช ๒๕๖๔

วันอังคารที่ ๑๖ พฤศจิกายน ๒๕๖๔

ณ วัดบုพผารามวรวิหาร กรุงเทพมหานคร

คำปรารภ

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยได้รับพระมหากรุณาให้เชิญผ้าพระกฐินพระราชทานไปถวายยังพระอารามหลวงต่างๆ เป็นประจำต่อเนื่องมาทุกปี ในพุทธศักราช ๒๕๖๔ นี้ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมพระราชทานผ้าพระกฐินพระราชทานให้มหาวิทยาลัยเชิญไปถวายพระภิกษุสงฆ์ผู้จำพรรษากาลถ้วนไตรมาส ณ วัดบุปผาราม ซึ่งตั้งอยู่ในพื้นที่ฝั่งธนบุรี กรุงเทพมหานคร พระมหากรุณาธิคุณเป็นล้นเกล้าล้นกระหม่อมหาที่สุดมิได้

ในห้วงเวลาปัจจุบัน จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยมีความประสงค์ที่จะทำนุบำรุงพระอารามหลวงขนาดเล็กหรือกลางที่มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์ ศิลปะ ตลอดจนสถาปัตยกรรมซึ่งมีที่ตั้งอยู่ในฝั่งธนบุรี ด้วยความหวังที่ว่าปัจจัยและความช่วยเหลือที่มหาวิทยาลัยได้ถวายแด่พระอารามเพื่อโดยเสด็จพระราชกุศลในการถวายผ้าพระกฐินพระราชทานนั้น จะเป็นประโยชน์แก่พระอารามอย่างเต็มที่ตามสมควร จึงได้ขอพระราชทานผ้าพระกฐินพระราชทานไปถวายยังพระอารามหลวงที่อยู่ในเกณฑ์ดังกล่าวข้างต้น เริ่มต้นตั้งแต่ปีนี้เป็นต้นไป โดยมีวัดบุปผารามซึ่งมีความสำคัญในด้านต่าง ๆ ดังประวัติของพระอารามที่ได้พิมพ์ต่อท้ายคำปรารภนี้ไว้แล้ว เป็นพระอารามแรก

เพื่อเป็นที่ระลึกในการถวายผ้าพระกฐินพระราชทาน ณ วัดบุปผาราม ศกนี้ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยเห็นว่าหากได้พิมพ์หนังสือเก่าที่ทรงคุณค่าและมีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับพระอารามขึ้นไว้ ก็จะได้ประโยชน์ทั้งในทางเป็นที่ระลึก และยังจะได้รับรักษาต่ออายุหนังสือเก่าให้เป็นสมบัติทางปัญญาของชาติอยู่ไม่รู้เสื่อมสูญด้วย มหาวิทยาลัยจึงได้เลือกเรื่อง “พุทธศาสนวงศ์” พระนิพนธ์สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณสังวร อันเป็นพระนิพนธ์ที่ทรงคุณค่า มีเนื้อหาว่าด้วยประวัติแห่งคณะธรรมยุติกนิกายโดยละเอียดพิสดาร มีอารามิกโฆหารตีเด่น เกิดแต่พระอัจฉริยภาพในทางพระนิพนธ์และพระวิริยภาพในทางคันค้ำของสมเด็จพระสังฆราชเจ้าพระองค์นั้นมาตีพิมพ์ เพราะเหมาะสมที่จะเป็นที่ระลึกในการถวายผ้าพระกฐินพระราชทาน ณ วัดบุปผาราม อันเป็นหนึ่งในพระอารามซึ่งมีพระเถระ

ผู้เป็นพระศิษย์หลวงเดิมของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวแต่แรก ตั้งคณะธรรมยุติกนิกายไปครองวัด และเป็นวัดธรรมยุตวัดหนึ่งซึ่งได้ประดิษฐาน มาตั้งแต่ยุคแรกของคณะธรรมยุติกนิกายด้วย โดยได้ตีพิมพ์โดยใช้วิธีถ่ายภาพ จากหนังสือพุทธศาสนวงศ์ ฉบับพิมพ์เมื่อพุทธศักราช ๒๕๑๗ ดังปรากฏหนังสือนี้เป็นเล่มสมุดอยู่ในบัดนี้ มหาวิทยาลัยโคร่ขอกราบขอบพระคุณสมเด็จพระวันรัต เจ้าอาวาสวัดบวรนิเวศวิหารที่อนุญาตให้จัดพิมพ์และเผยแพร่หนังสือนี้ทางออนไลน์ ผ่านช่องทางต่าง ๆ ของมหาวิทยาลัยได้สมดังความประสงค์

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยขอเชิญชวนท่านทั้งหลายบรรดาที่ได้ร่วมโดย เสด็จพระราชกุศล หรือได้รับหรือได้พบหนังสือนี้ จงพร้อมใจกันน้อมเกล้าฯน้อมกระหม่อม ถวายส่วนกุศลอันพึงบังเกิดจากที่ได้ร่วมโดยเสด็จพระราชกุศล หรือได้ร่วมอนุโมทนา ในการถวายผ้าพระกฐินพระราชทาน ณ วัดบุปผาราม ศกนี้ แต่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ผู้ทรงคุณประเสริฐ กับทั้งขอเชิญชวนท่านทั้งหลายได้พร้อม กับ อธิษฐานโดยอาศัยบุญญาภาพเพื่อความวัฒนาถาวรของชาติไทย และความสุข สวัสดิ์ของเราทั้งหลายต่อไปเทอญ

ศาสตราจารย์ ดร.บัณฑิต เอื้ออาภรณ์
อธิการบดี

กำหนดการ

พิธีถวายผ้าพระกฐินพระราชทานจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย พุทธศักราช ๒๕๖๔
ณ วัดบุปผาราม แขวงวัดกัลยาณ์ เขตธนบุรี กรุงเทพมหานคร
วันอังคารที่ ๑๖ พฤศจิกายน ๒๕๖๔

- เวลา ๑๑.๓๐ น. ผู้ร่วมพิธีพร้อมกันที่หน้าเรือนจุฬานฤมิตร
ขึ้นรถที่มหาวิทยาลัยจัดไว้ เดินทางไปวัดบุปผาราม
- เวลา ๑๒.๓๐ น. ผู้ร่วมพิธีเดินทางถึงวัดบุปผาราม
- เวลา ๑๓.๐๐ น. ผู้ร่วมพิธีพร้อมกันในพระอุโบสถวัดบุปผาราม
- เวลา ๑๓.๑๕ น. นายกสภามหาวิทยาลัย ประธานในพิธี ลงจากรถยนต์
(ดนตรีบรรเลงเพลงมหาฤกษ์)
นายกสภามหาวิทยาลัยเดินไปที่ม้าหมู่ซึ่งตั้ง
ผ้าพระกฐินพระราชทานไว้ ผู้ร่วมพิธีทุกคนลุกขึ้นยืน
นายกสภามหาวิทยาลัยถวายความเคารพ
พระบรมฉายาลักษณ์ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
แล้วเปิดกรวยกระทงดอกไม้ธูปเทียนแพ
และเชิญผ้าพระกฐินพระราชทาน อุ่มประคองไว้
ยืนตรงถวายความเคารพพระบรมฉายาลักษณ์
พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
(ดนตรีบรรเลงเพลงสรรเสริญพระบารมี)
นายกสภามหาวิทยาลัยเชิญผ้าพระกฐินพระราชทาน
เข้าสู่พระอุโบสถ
นายกสภามหาวิทยาลัย จุดธูป เทียน บูชาพระรัตนตรัย
ณ ที่บูชาหน้าพระพุทธรูปปฏิมาประธาน กราบ
แล้วไปที่พานแว่นฟ้า เชิญผ้าห่มพระประธานที่วางอยู่
บนผ้าพระกฐินพระราชทานส่งให้ไวยาวัจกร
ยกผ้าพระกฐินพระราชทานขึ้นประคอง หันหน้าไป
ทางพระพุทธรูปปฏิมาประธาน ประนมมือว่า

นะโมตัสสะ ภาคะวะโต อะระหะโต สัมมา สัมพุทฺธัสสะ
๓ จบ แล้วหันหน้ามาทางพระสงฆ์ กล่าวคำถวาย
ผ้าพระกฐินพระราชทาน
(พระสงฆ์รับสาธุพร้อมกัน)

นายกสภามหาวิทยาลัยวงผ้าพระกฐินพระราชทาน
บนพานแว่นฟ้า ยกพระเคนพระภิกษุรูปที่ ๒ ซึ่งนั่งอยู่
ตรงพานแว่นฟ้า ประเคนเทียนปาวีโมกข์แด่พระภิกษุ
รูปที่ ๒ แล้วไปนั่ง ณ ที่ที่จัดไว้ ผู้ร่วมพิธีนั่งลง
พระสงฆ์ประกอบพิธีกฐินกรรม

นายกสภามหาวิทยาลัยถวายเครื่องบริวารพระกฐิน
พระราชทานแต่เจ้าอาวาส ถวายพัตรอง ย่าม และ
เครื่องไทยธรรมของมหาวิทยาลัยแต่เจ้าอาวาส
ผู้ร่วมพิธีทุกคนลุกขึ้นยืน

นายกสภามหาวิทยาลัยกลับมานั่ง ณ ที่ที่จัดไว้ ผู้ร่วมพิธีนั่งลง
อธิการบดีและรองอธิการบดี (ผู้ช่วยศาสตราจารย์
ดร.ปมทอง มาลากุล ณ อยุธยา) ถวายพัตรอง ผ้าไตร
ย่าม และเครื่องไทยธรรมแด่พระคู่สวด ทั้ง ๒ รูป
ผู้แทนกรรมการสภามหาวิทยาลัย ผู้แทนผู้บริหาร
ผู้แทนคณาจารย์ ผู้แทนบุคลากร ผู้แทนนิสิตเก่า
และผู้แทนนิสิตถวายย่ามและเครื่องไทยธรรม
แด่พระอันดับ

อธิการบดีอ่านคำปวารณาถวายปัจจัยโดยเสด็จพระราชกุศล
บำรุงพระอาราม

พระสงฆ์อนุโมทนา ประธานสงฆ์ถวายอดิเรก
นายกสภามหาวิทยาลัยและอธิการบดีกรวดน้ำ รับพร
รองอธิการบดี (ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ปมทอง

มาลากุล ณ อยุธยา) กล่าวถวายเงินบำรุงการศึกษา
แต่ผู้แทนโรงเรียนปริยัติธรรมวัดบวราราม
อธิการบดีถวายเงินบำรุงการศึกษาแต่ผู้แทนโรงเรียน
พระปริยัติธรรมวัดบวราราม

นายกสภามหาวิทยาลัยกราบพระพุทธรูปมาประธาน
แล้วกราบประธานสงฆ์ ผู้ร่วมพิธีทุกคนลุกขึ้นยืน
นายกสภามหาวิทยาลัยออกจากพระอุโบสถ
(ดนตรีบรรเลงเพลงมหาฤกษ์)

ผู้ร่วมพิธีออกจากพระอุโบสถ
เสร็จพิธี

เวลา ๑๔.๓๐ น. ผู้ร่วมพิธีออกเดินทางจากวัดบูปผาราม
กลับจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

เวลา ๑๕.๐๐ น. เดินทางถึงจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

อนึ่งในวันเดียวกันนี้ เวลา ๑๐.๓๐ น. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย จะเป็น
เจ้าภาพถวายภัตตาหารเพลพระสงฆ์และสามเณรวัดบูปผารามทั้งพระอาราม

การแต่งกาย

กรรมการสภามหาวิทยาลัย	เครื่องแบบปกติขาว/เครื่องแบบเบลเซอร์/ ชุดเบลเซอร์ สنج.
ผู้บริหารมหาวิทยาลัย	เครื่องแบบปกติขาว
บุคลากร	เครื่องแบบปกติขาว
นิสิต	เครื่องแบบสำหรับงานพระราชพิธี หรืองานรัฐพิธี

หมายเหตุ

- ประธานสงฆ์และเจ้าอาวาสเป็นรูปเดียวกัน
- ผู้เข้าร่วมพิธีต้องปฏิบัติตามมาตรการป้องกันการแพร่ระบาดของโรคติดเชื้อไวรัสโคโรนา ๒๐๑๙ ที่กระทรวงสาธารณสุข และจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยกำหนดอย่างเคร่งครัด

กลุ่มภารกิจพิธีการและกิจการพิเศษ ศูนย์บริหารกลาง
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

พุทธศิลปกรรมวัดบุปผารามวรวิหาร กรุงเทพมหานคร และพระพุทธรูปปฏิมา จุลศักราช ๑๒๔๑

รองศาสตราจารย์ ดร.จิรวรรณ แสงเพ็ชร *

วัดบุปผาราม เป็นพระอารามหลวงชั้นตรีชนิดวรวิหาร สังกัดคณะสงฆ์ฝ่ายธรรมยุติกนิกาย ตั้งอยู่เลขที่ ๒๙๓ แขวงวัดกัลยาณ์ เขตธนบุรี กรุงเทพมหานคร อาณาเขตพระอารามทิศตะวันออกติดถนนอรุณอมรินทร์ ทิศใต้ติดคลองวัดบุปผาราม ซึ่งจะไปเชื่อมต่อกับแม่น้ำเจ้าพระยาสายใหม่ ทิศตะวันตกติดถนนเทศบาลสาย ๒ ทิศเหนือติดถนนเทศบาลสาย ๑ พื้นที่บริเวณวัดเป็นที่ราบลุ่มตั้งอยู่ในเขตชุมชนเก่า และศาสนสถานโบราณ ใกล้กับชุมชนคริสตังวัดซางตาครู้ส ย่านกุฎีจีน ชุมชนจีน ศาลเจ้าเกียนอันเกงและชุมชนมุสลิม มีสยิดบางหลวงหรือกุฎีขาว (รูปที่ ๑)

วัดบุปผารามเป็นวัดโบราณที่สร้างมาแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยาเดิมชื่อว่า **วัดดอกไม้** ต่อมาปลายรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ท่านผู้หญิงจันทร์ ภรรยาสมเด็จพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ (ดิศ บุนนาค) มารดาสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) ได้เริ่มการปฏิสังขรณ์ เนื่องจากวัดดอกไม้อยู่ใกล้นิวาสนสถานบ้านของท่าน ซึ่งต่อมาสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์^๑ เมื่อครั้งยังเป็นจมีนไวยวรนาถภักดีศรีสุริยวงศ์และน้องชายต่างมารดาคือ เจ้าพระยา

* ภาควิชาทัศนศิลป์ คณะศิลปกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

^๑ สมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) เป็นบุตรคนโตของสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ (ดิศ บุนนาค) พระยาพระคลังเสนาบดีว่าการต่างประเทศและปกครองหัวเมืองชายทะเลฝั่งตะวันออกกับท่านผู้หญิงจันทร์ เกิดเมื่อปี พ.ศ. ๒๓๕๑ ในปลายแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก เข้ารับราชการเป็นมหาดเล็กในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย นามมหาดเล็กช่วง รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เลื่อนเป็น นายชัยขันมหาดเล็กหุ้มแพร และเลื่อนบรรดาศักดิ์เป็นหลวงสิทธินายเวรมหาดเล็กหลวงนายสิทธิเป็นขุนนางหนุ่ม รอบรู้สรรพวิชาการต่างๆ และเป็นนายช่างสยามคนแรกที่ต่อเรือกำปั่นรบนาม **เรือแกล้วกลางสมุทร** หรือ **เรือเอริล** ซึ่งเป็นเรือฝรั่งแบบเรือยุโรป ต่อที่อุ้งต่อเรือจันทร์บุรี แล้วล่องมาถวายพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ปี พ.ศ. ๒๓๗๘ หลวงสิทธินายเวร

ทิพากรวงศ์ (ข้า บุนนาค) เมื่อครั้งเป็นจมื่นราชามาตย์พลชั้น^๒ ได้ร่วมกันบูรณะปฏิสังขรณ์^๓ ซึ่งในการบูรณะครั้งนี้สมเด็จพระอนุชาธิราช เจ้าฟ้ามงกุฎสมมติเทววงศ์พงศอดิศรภักดีศรี ซึ่งต่อมาคือพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อครั้งทรงผนวชเป็นพระวชิรญาณภิกขุสถิต ณ วัดบวรนิเวศ ได้ทรงร่วมช่วยในการปฏิสังขรณ์ ดังปรากฏในตำนานพระอารามหลวงความว่า

ได้เลื่อนบรรดาศักดิ์เป็น จมื่นไวยวรนาถ ปี พ.ศ. ๒๓๘๘ หลังจากการทำสงครามกับญวนท่านได้รับพระราชทานสร้อยนามเป็น **จมื่นไวยวรนาถภักดีศรีสุริยวงศ์** ต่อมาได้เลื่อนบรรดาศักดิ์เป็น **พระยาศรีสุริยวงศ์** นับเป็นข้าราชการที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงไว้วางพระราชหฤทัยยิ่ง ท่านมีบทบาทในการเกลี้ยกล่อมราชสมบัติของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ต่อมาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแต่งตั้ง พระยาศรีสุริยวงศ์จางวางมหาดเล็กขึ้นเป็น **เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์** ว่าที่สมุหพระกลาโหม พ.ศ. ๒๓๘๘ โปรดให้เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์เลื่อนบรรดาศักดิ์เป็น **เจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์** อัครมหาเสนาบดี สมุหพระกลาโหมแทนบิดาที่ถึงแก่พิราลัย เจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์มีส่วนสำคัญในการเจรจาสนธิสัญญาเบาริงของอังกฤษและมีส่วนในการพัฒนาสาธารณูปโภคที่สำคัญมากมาย ทั้งการตัดถนน สร้างสะพาน ตลอดจนการขุดคลองต่าง ๆ ครั้นรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ท่านดำรงตำแหน่งเป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดินในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ระหว่างปี พ.ศ. ๒๔๑๑-๒๔๑๖ ครั้นถึงปีพุทธศักราช ๒๔๑๖ เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงบรรลุนิติภาวะ ภายหลังการพระราชพิธีบรมราชาภิเษกครั้งที่ ๒ โปรดเกล้าฯ เลื่อนบรรดาศักดิ์เป็น **สมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์** นับเป็นสมเด็จพระยาคนสุดท้ายของกรุงรัตนโกสินทร์

^๒ **เจ้าพระยาทิพากรวงศ์มหาโกษาธิบดี (ข้า บุนนาค)** ท่านเป็นบุตรสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ (ดิศ บุนนาค) กับหม่อมมรอต เข้ารับราชการในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดเกล้าฯ ให้เป็น นายพลพันมหาดเล็กหุ้มแพร ต่อมาได้เลื่อนบรรดาศักดิ์เป็น จมื่นราชามาตย์พลชั้น^๒ ตำแหน่งปลัดกรมพระตำรวจ ปี พ.ศ. ๒๓๗๓ เป็นแม่กองสร้างป้อมภัยพินาศที่แหลมด่านปากน้ำ ป้อมพิฆาตปัจจามิตรที่เขาแหลมสิงห์ และมีผลงานไปจับโจรที่ปล้นเมืองสมุทรสงคราม ออกไปชำระคืนหัวเมืองตะวันตก ตั้งแต่ปราณบุรีถึงนครศรีธรรมราช เมืองตะกั่วป่า เมืองถลาง ได้คืนของกลางเป็นจำนวนมาก ครั้นต่อมารัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงตั้งจมื่นราชามาตย์เป็น **เจ้าพระยารวิวงศ์** ผู้ช่วยราชการกรมท่า ต่อมา พ.ศ. ๒๓๘๘ เป็นเจ้าพระยารวิวงศ์มหาโกษาธิบดี และได้รับพระราชทานเปลี่ยนนามเป็น **เจ้าพระยาทิพากรวงศ์มหาโกษาธิบดี** ตำแหน่งเจ้าพระยาพระคลัง

^๓ **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๓** กล่าวถึงวัดที่เจ้านายและขุนนางสร้างถวาย มีรายละเอียดความว่า “... พระยาศรีสุริยวงศ์กับจมื่นราชามาตย์ ช่วยกันบูรณะวัดบุปผาราม...” รายละเอียดดูที่ **ทิพากรวงศ์มหาโกษาธิบดี (ข้า บุนนาค), เจ้าพระยา, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๓,** กรุงเทพฯ: ไทยควอลิตี้บุ๊คส์ (๒๐๐๖), ๒๕๖๐, หน้า ๓๔๖.

“... **วัดบุปผาราม**อยู่ในคลองวัดบุปผาราม เดิมชื่อ**วัดดอกไม้** เป็นวัดโบราณ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชทานนามใหม่ว่า **วัดบุปผาราม** พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แลสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ แลเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ สร้าง อุทมนุญแจือจางกันเปน ๓ ส่วน เจ้าพระยาภาณุวงศ์ปฏิสังขรณ์บ้าง ....”^๔

สำหรับการปฏิสังขรณ์ครั้งนั้นท่านได้สร้างถาวรวัตถุแลเสนาสนะสำคัญคือ พระอุโบสถ พระวิหาร ศาลาการเปรียญและหมู่กุฏิสงฆ์ ครั้นเมื่อแล้วเสร็จสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ ได้กราบทูลขอคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายให้ปกครองวัด โปรดฯ ให้พระอมรโมลี (นพ พุทธิสัณหเถระ)^๕ จากวัดบวรนิเวศมาปกครองเป็นเจ้าอาวาสองค์แรก นับว่าวัดบุปผารามเป็นพระอารามฝ่ายธรรมยุติกนิกายลำดับแรกที่สืบต่อมาจากวัดราชาธิวาสและวัดบวรนิเวศ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้พระราชทานโดยแปลงนามพระอารามจากวัดดอกไม้เป็น **วัดบุปผาราม**^๖

---

^๔ **ตำนานพระอารามหลวง** เป็นผลงานนิพนธ์ของ เจ้าพระยาวิฑูริย์วุฒิไกร (หม่อมราชวงศ์ลีสุทัศน์) ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงธรรมการ เป็นเอกสารคดีสำเนาชื่อวัดตามอักขรภาษานคือเรียงตามลำดับอักษร ได้ทูลเกล้าถวายทรงตรวจแล้ว ฉบับพิมพ์ครั้งแรก พุทธศักราช ๒๔๕๗ ซึ่งวัดบุปผารามเป็นพระอารามในกรุง ลำดับที่ ๒๙ รายละเอียดดูที่ **ตำนานพระอารามหลวง**, พิมพ์ครั้งที่ ๙ กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม, ๒๕๖๓, หน้า ๙-๑๐. สำหรับนามเจ้าพระยาภาณุวงศ์ที่ตำนานพระอารามหลวงกล่าว ว่า ช่วยปฏิสังขรณ์บ้างนั้น หมายถึง **เจ้าพระยาภาณุวงศ์มหาโกษาธิบดี (ทั้วม บุนนาค)** บุตรสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ (ดิศ บุนนาค) กับกับหม่อมพี่ และเป็นน้องต่างมารดาของสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค)

^๕ **พระอมรโมลี (นพ พุทธิสัณหเถระ ป.ธ.๙)** เป็นพระเถระฝ่ายธรรมยุติกนิกาย ท่านเป็นศิษย์พระวชิรญาณเถระ ซึ่งกาลต่อมาคือ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยเป็นหนึ่งในจำนวน ๑๐ รูปที่ปรากฏในพระราชนิพนธ์ **سیمาวิจารณ์** ที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชนิพนธ์เป็นพระคถาภาษาบาลี พระราชทานไปยังลังกาทวีปนาม “... **เถโร พุทธิสรณหนาโม ....**” คือ พระอมรโมลี พุทธิสัณหเถระ เจ้าอาวาสรูปที่ ๑ วัดบุปผาราม

^๖ ทิพากรวงศ์มหาโกษาธิบดี (ข้า บุนนาค), เจ้าพระยา, **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๔**, พิมพ์ครั้งที่ ๖ กรุงเทพฯ: บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), ๒๕๔๘, หน้า ๒๘๓.

ครั้งนั้นเมื่อสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ถึงแก่พิราลัย วันศุกร์ขึ้น ๑๑ ค่ำ เดือนยี่ ปีมะเมีย จัตวาศก จุลศักราช ๑๒๔๔ (พ.ศ. ๒๔๒๕) ครั้นรุ่งขึ้น ปีถัดมาทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯจัดงานพระราชทานเพลิงศพ ณ เมรุวัดบุปผาราม ดังปรากฏความจากจดหมายเหตุพระราชกิจรายวันในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ความว่า

“... วันศุกร์ ขึ้น ๙ ค่ำ เดือน ๕ ปีวอก เบญจศก จุลศักราช ๑๒๔๕ (พ.ศ. ๒๔๒๖) วันนั้นเริ่มการทำศพ สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ ไปเข้าเมรุวัดบุปผาราม เวลาเช้า ๔ โมงเศษ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เสด็จออกทางพระที่นั่งจักรีมหาปราสาท ทรงพระราชยานไปประทับ ท่าราชวรดิษฐ์ เสด็จทรง เรือพระที่นั่งกราบกลีบสมุทร^๗ เสด็จพระราชดำเนิน พร้อมด้วยกระบวนนำและตามเสด็จโดยชลมารค ไปประทับพลับพลา ตริมุขหน้า เมรุผ้าขาว^๘ วัดบุปผาราม กระบวนแห่เจ้าพนักงานยก โโกศศพสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ขึ้นเสลี่ยงสามคาน เเดินกระบวนแห่แต่หน้าบ้านสมเด็จพระเจ้าพระยา ไปตามหน้าบ้าน

---

^๗ เรือพระที่นั่งกราบ เป็นเรือพระที่นั่งขนาดเล็ก ใช้ตามเสด็จไปพร้อมกับเรือพระที่นั่งศรี สำหรับ ถ่ายลำประทับ เพื่อเสด็จพระราชดำเนินเข้าคลองเล็กคลองน้อยได้สะดวก สมเด็จพระเจ้า บรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงอธิบายไว้ว่า เรือกราบเป็นเรือรบแบบไทยใช้มา แต่เดิม ลำเรือขจัดเกลี้ยงไม่มีลายจำหลัก เพราะประสงฆ์ให้มีน้ำหนักเบา พายแล่นเร็วเป็นสำคัญ เรือในขบวนแห่เสด็จใช้เรือกราบมากกว่าเรือประเภทอื่น... จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓ แห่ง กรุงรัตนโกสินทร์ เรื่อง บัญชีรายชื่อเรือพระที่นั่งบอกขนาดและกำลังของเรือ จ.ศ. ๑๘๙๐ ปรากฏ ชื่อเรือพระที่นั่งกราบ เช่น ทิพากร ขจรกรุง รุ่งประสารสาย ชายลมहन กระบวนรำ ประจำ ทวีป กลีบสมุทร สุดสายตา รายละเอียดดูที่ คณะกรรมการฝ่ายประชาสัมพันธ์งานพระราชพิธี บรมราชาภิเษก กรมประชาสัมพันธ์ คำเกี่ยวกับพระราชพิธีบรมราชาภิเษก พระราชพิธี บรมราชาภิเษก พุทธศักราช ๒๕๖๒ www.phralan.in.th เข้าถึงเมื่อวันที่ ๖ พฤศจิกายน ๒๕๖๔.

^๘ สมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงกำหนดรูปแบบเมรุและเครื่องประกอบเกียรติยศ โดยปรับแบบรูปแบบจากพระเมรุพระเจ้าน้องนางเธอ กรมขุนชัชยิกลยา แก่ทรงเมรุเป็นสี่เหลี่ยม ไม่ย่อมุมอย่างเมรุเจ้านาย รายละเอียดดูที่ หจข.ร.๕ นก ๒๘/๙๒ สมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพ บังคมทูลเรื่อง เมรุสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ จ.ศ. ๑๒๔๔๕ อ้างถึง ใน วิภัส เลิศรัตนรังสี “อวสานสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค)” www.academia.edu เข้าถึงเมื่อวันที่ ๖ พฤศจิกายน ๒๕๖๔

เจ้าพระยาสุรวงค์ อ้อมวิหารวัดบุปผาราม ผ่านมาหน้าพระอุโบสถ
ตรงไปข้างเมรุด้านเหนือ เมรุนั้นตั้งที่สนามข้างอุโบสถ...ด้านตะวันออก
พลับพลาขึ้นตั้งริมกำแพงอุโบสถ...จรดหน้าเมรุมุขตะวันตก...”^๙

ครั้นถึงช่วงสงครามมหาเอเชียบูรพา วันที่ ๕ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๘๗
วัดบุปผารามได้ถูกระเบิด อาคารเสนาสนะโดยเฉพาะพระอุโบสถ ศาลาการเปรียญ
ตลอดจนกุฏิสงฆ์ ได้รับความเสียหายอย่างหนัก เกินกว่าที่จะปฏิสังขรณ์ได้ เมื่อเสร็จ
สงครามพระธรรมวราลังการ (กล่อม อนุภาสเถระ) ท่านเจ้าอาวาสขณะนั้นพร้อม
ผู้มีจิตศรัทธาได้ดำเนินการสร้างพระอุโบสถ กุฏิสงฆ์ เสนาสนะขึ้นใหม่และ
เจ้าจอมมารดาเสียมในรัชกาลที่ ๕ สร้างศาลาสมเด็จพระบรมมหาศรีสุริยวงศ์
หรือศาลาการเปรียญหลังใหม่ ตลอดจนถึงประยูรวงศ์ในเขตสังฆาวาส เพื่ออุทิศ
ส่วนกุศลสนองพระคุณแด่เจ้าคุณพระประยูรวงศ์ พระสนมเอกในรัชกาลที่ ๕

พระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศรมหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช
บรมนาถบพิตร เสด็จพระราชดำเนินพร้อมด้วยสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรม
ราชินีนาถพระบรมราชชนนีพันปีหลวงทรงประกอบพิธีผูกพัทธสีมาพระอุโบสถ
เมื่อวันที่ ๖ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๐๗

กรมศิลปากรได้ประกาศขึ้นทะเบียนโบราณสถานวัดบุปผาราม ปรากฏ
ในราชกิจจานุเบกษา ณ วันที่ ๓๐ มิถุนายน ๒๕๒๐^{๑๐} ปัจจุบันมี พระอุดมศิลป์คุณ
(บรรจบ ตาที) ดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาสตั้งแต่ปีพุทธศักราช ๒๕๔๓ ถึงปัจจุบัน

การแบ่งเขตพระอารามแบ่งออกเป็น ๒ ส่วน คือ เขตพุทธาวาสและ
สังฆาวาส โดยมีกำแพงล้อมรอบและมีซุ้มประตูทางเชื่อมฝั่งด้านทิศตะวันตก ภายใน
เขตพุทธาวาสประกอบด้วย พระวิหาร ซึ่งเป็นพระวิหารหลังเดิม ส่วนพระอุโบสถ
และศาลาการเปรียญ พระวิหารคดเป็นอาคารที่สร้างขึ้นใหม่ ดังจะได้กล่าว
รายละเอียดงานพุทธศิลปกรรมที่สำคัญตามลำดับต่อไป

---

^๙ จดหมายเหตุพระราชกิจรายวัน จุลศักราช ๑๒๔๕, อ้างถึงในพาสุข ชาติกานนท์. “รูปแบบ
ศิลปกรรมของพระวิหาร วัดบุปผาราม”. รายงานการค้นคว้าอิสระหลักสูตร ปริญญาศิลปศาสตร
บัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๕๘, หน้า ๘.

^{๑๐} ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๙๔ ตอนที่ ๗๕, หน้า ๓๔๒๕, ๑๖ สิงหาคม ๒๕๒๐

พระวิหารวัดบุปผาราม

พระวิหารวัดบุปผารามวางตัวในแนวเหนือใต้ โดยพระวิหารหันหน้าไปทางทิศเหนือรับแนวแม่น้ำเจ้าพระยาสายเก่าคือ คลองบางกอกใหญ่หรือคลองบางหลวง พระวิหารเดิมคงสร้างมาตั้งแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา และมีการปฏิสังขรณ์ในสมัยรัตนโกสินทร์ตั้งแต่ครั้งปลายรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ลักษณะสถาปัตยกรรมเป็นแบบไทยประยุกต์ โดยผสมผสานรูปแบบศิลปะระหว่างศิลปะไทยและศิลปะจีน พระวิหารมีขนาดกว้าง ๑๔ เมตร ยาว ๑๙ เมตร ส่วนฐานก่อเป็นฐานบัวหรือฐานปัทม์ยกพื้นสูงประมาณ ๑ เมตร มีบันไดทางขึ้นด้านทิศเหนือและทิศใต้ ๒ ข้างบันไดประดับเสาสิงโตจีน (รูปที่ ๒) ถัดขึ้นไปเป็นพระระเบียงและประตูทางเข้าออกด้านหน้าและด้านหลังด้านละ ๒ ประตู ผนังพระวิหารประดับช่องหน้าต่างข้างละ ๕ ช่อง มีเสาพาไลและระเบียงล้อมรอบ ผนังระเบียงกรุกระเบื้องเคลือบปูลี่เซียว ที่เสาพาไลก่อเป็นเสาเหลี่ยมรองรับชายคา เพดานเป็นเครื่องไม้ลงพื้นสีแดงชาดเขียนลายรดน้ำลงสีปิดทองเป็นลายพันธุ์พฤกษา สำหรับคอสองเหนือคานเสาพาไล ด้านนอกพระวิหารมีจิตรกรรมสีฝุ่นที่น่าชมยิ่ง เขียนเป็นรูปห้องฟ้าหมู่เมฆบนสรวงสวรรค์ที่แตกต่างจากพระอารามอื่นคือ เขียนรูปเทวดาฝรั่งเหาะเป็นเด็กน้อย อ้วนจ้ำม่ำมีปีกทำนองเดียวกับรูปคิวปิดหรือกามเทพ ถือช่องมะกอกสีทองหรือตะกร้าดอกไม้แบบฝรั่ง เหาะล่องลอยหยอกล้อกันท่ามกลางหมู่เมฆแบบเหมือนจริง แทนการเขียนภาพรูปเทวดาเหาะแบบไทยประเพณี (รูปที่ ๓)

สำหรับกรอบหน้าบันพระวิหารเป็นงานปูนปั้นก่ออิฐถือปูนประดับช่อฟ้าใบระกาและหางหงส์ที่ปั้นเป็นรูปนกเจ้า^{๑๑} ผสมนาค ตัวลายองค์ที่พาดหลังแปเป็นเส้นตรงปั้นลายเกล็ดนาคด้านบนประดับใบระกาและลายกนกเรียงเป็นแถวที่ส่วนกลางหน้าบันเป็นรูป **ตราสุริยมณฑล** อันเป็นตราสัญลักษณ์ประจำตัว

---

^{๑๑} ช่อฟ้าและหางหงส์รูปนกเจ้า เป็นรูปแบบการประดับตกแต่งเครื่องบนพระวิหารและพระอุโบสถ ที่มีลักษณะคล้ายหัวนก มีจะงอยปากคล้ายนก ปรากฏเป็นช่อฟ้าพระอารามรูปแบบหนึ่งช่วงสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เช่น พระอุโบสถและพระวิหารวัดโสมนัสราชวรวิหาร พระอุโบสถและพระวิหารวัดมกุฏกษัตริยารามราชวรวิหาร กรุงเทพมหานคร เป็นต้น

สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) รูปพระสุริยเทพทรงราชรถเทียมด้วยคชสีห์ พระสุริยเทพหรือพระอาทิตย์ประทับนั่งในบุษบก พระหัตถ์ซ้ายทรงถือพระขรรค์ โดยมีมาตุลีเทพบุตรทำหน้าที่สารถี บนราชรถมีเครื่องสูงประดับและนกยูงอันเป็นสัญลักษณ์พระอาทิตย์เกาะที่กระหนกท้ายเกรินด้านหลังราชรถ แต่เดิมตราสุริยมณฑลนี้ เป็นตราประจำสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ (ดิศ บุนนาค) บิดาสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ ครั้นเมื่อท่านถึงแก่พิราลัย เจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ได้ใช้ตราสุริยมณฑลต่อมา โดยเพิ่มรูปพระสุริยเทพประทับนั่งภายในบุษบก ที่หน้าบันพระวิหารวัดบุปผารามขึ้นรูปมาตุลีเทพบุตรสารถีบรรจุในดวงดาราอีกรูปหนึ่งด้วย เป็นที่น่าสังเกตว่าตราสุริยมณฑลดวงนี้มีรัศมีดวงอาทิตย์แบบตะวันตก ปรากฏเพิ่มเติมที่เบื้องบนบุษบกพระสุริยเทพ ซึ่งรับกันกับชุดลายดารา **ตราสุริยมณฑลแบบฝรั่ง** ที่จำหลักประดับกลางบานพระทวารและพระบัญชร ดังนั้นตราสุริยมณฑลที่ประดับหน้าบันพระวิหารวัดบุปผารามจึงแสดงให้เห็นถึงการผสมผสานรูปแบบศิลปะไทยประเพณีกับอิทธิพลศิลปะตะวันตก รวมทั้งศิลปะจีนที่ปนลายเครือเถาดอกพุดตาน ซึ่งมีลักษณะใกล้เคียงกับดอกบุนนาค อันเป็นดอกไม้ประจำสกุลบุนนาคประดับแวดล้อมตราสุริยมณฑล มีความงดงามทั้งความหมายและสัญลักษณ์ เพื่อสื่อถึงนามของสมเด็จพระเจ้าพระยาและสายสกุลบุนนาคได้อย่างงดงาม (รูปที่ ๔, ๕)

ซุ้มพระทวารและพระบัญชรที่ประดับผนังด้านนอกพระวิหาร เป็นลายปูนปั้นลวดปักทองประดับกระจก ประกอบด้วยลายช่อดอกพุดตานอย่างเทศ ผูกกระหวัดจัดเป็นช่อดอกพุดตานผสมผสานแบบอิทธิพลศิลปะตะวันตกและศิลปะจีน ตอนกลางซุ้มเป็น **ตราสุริยมณฑลแบบไทย**^{๑๖} อันเป็นตราประจำสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) เหนือขึ้นไปบนสุดประดับพระบรมราชสัญลักษณ์ พระปรมาภิไธยใน **พระบาทสมเด็จพระปรมินทร**

---

^{๑๖} มีข้อสังเกตว่าตราสุริยมณฑลของไทยประดับเหนือพระทวารและพระบัญชร ขึ้นเป็นลายสุริยมณฑลเดิม อันเป็นตราสัญลักษณ์อัครมหาเสนาบดี สมุหพระกลาโหมที่ได้รับพระราชทานมาตั้งแต่สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ (ดิศ บุนนาค) และต่อเนื่องถึงสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) เป็นตราสุริยมณฑลแบบเดิมที่ไม่มีรูปพระสุริยเทพประทับภายในบุษบก แตกต่างจากตราสุริยมณฑลที่ประดับเหนือหน้าบันพระวิหาร

มหาจุฬาลงกรณพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว คือ เครื่องหมาย จุลมงกุฏหรือ พระเกี้ยว พระนาม *จุฬาลงกรณ์* ประดิษฐานบนพานแว่นฟ้า^{๑๓} ขนาบข้างด้วย ฉัตรเป็นบริวาร กรอบพระทวารด้านในและสันกรอบนอกกลายเป็นลายรดน้ำที่มี โครงสร้างผูกคล้ายอย่างเทศ อิทธิพลศิลปะมุสลิม ศิลปะจีนและศิลปะตะวันตก เป็นลวดลายที่ผสมกันงดงามและหาดูได้ยากยิ่ง กรอบด้านข้างเป็นลายหงส์ เฟิงหวาง (Feng Huang) ต้นไม้ กอบัวตามคติสัญลักษณ์มงคลแบบจีน ตอนล่าง เป็นภาพประกอบโคลงสุภาสิตโลกนิติ^{๑๔} จำนวน ๒๘ บท เป็นคำสุภาสิตสอนใจ ให้ประพฤติปฏิบัติ มุ่งแสดงหลักธรรมความจริงของโลกและสังขารในชีวิต (รูปที่ ๖, ๗, ๘)

สำหรับบานพระทวารและพระบัญชาด้านนอกเป็นไม้แกะสลักลาย ดอกพุดตานอย่างเทศ ส่วนกลางจำหลัก ลายสุริยมณฑลแบบฝรั่ง อันเป็นตราที่ สมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) ใช้เมื่อครั้งดำรงตำแหน่ง

---

^{๑๓} ในอดีตมีการวิเคราะห์พระบรมราชสัญลักษณ์เหนือพระทวารและพระบัญชาวัดบุปผาราม ว่าเป็นพระปรมาภิไธยในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รูปพระมหาพิชัยมงกุฎประดิษฐาน บนพานแว่นฟ้า แต่จากการศึกษาวิเคราะห์ครั้งนี้ ได้พบข้อค้นพบใหม่คือ พระปรมาภิไธยใน พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เครื่องหมายจุลมงกุฏ หรือพระเกี้ยว พระนาม *จุฬาลงกรณ์* ประดิษฐานบนพานแว่นฟ้า ซึ่งความคลาดเคลื่อนในการ พิจารณาในอดีตอาจเกิดขึ้นจากการวิเคราะห์ภาพที่ถ่ายจากมุมด้านล่าง รวมทั้งความสำคัญของ สมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ ซึ่งท่านดำรงตำแหน่งอัครมหาเสนาบดีคนสำคัญตั้งแต่รัช สมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จนถึงรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่ หัว อาจทำให้เกิดความสับสนระหว่างภาพพระมหาพิชัยมงกุฎ ส่วนที่เป็นกรอบพระพักตร์ประดับ ลายกรรเจี๊ยกจร ก็บองค์ประกอบของพญานาคที่มมพานแว่นฟ้า ๔ ทิศ ที่เชื่อมระหว่างพานแว่น ฟ้าชั้นล่างและชั้นบน ซึ่งหากพิจารณารายละเอียดจะเห็นความแตกต่างอย่างชัดเจน

^{๑๔} *โคลงสุภาสิตโลกนิติ* สันนิษฐานว่ามีมาแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา โดยคัดเลือกพระคาถาภาษาบาลี และภาษาสันสกฤตในคัมภีร์ต่างๆมาแต่งบทประพันธ์ เพื่อสอนประชาชนให้ประพฤติปฏิบัติดี ให้ ข้อคิดเตือนใจต่างๆ ในสมัยรัชกาลที่ ๓ โปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอกรมขุนเดช อดิศร ทรงชำระโคลงโลกนิติจำนวนเก่า แต่งเป็นโคลงสี่สุภาพ เพื่อจารึกประดับผนังด้านนอก ศาลาทิศของพระมณฑปวัดพระเชตุพนฯ ทั้ง ๔ หลัง มีจำนวน ๔๓๕ บท นอกจากนี้ยังปรากฏ อีกหลายสำนวน

ผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน พ.ศ. ๒๔๑๑-๒๔๑๖ (รูปที่ ๙, ๑๐) บานพระทวารและพระบัญชาพระวิหารด้านใน เขียนภาพเป็นเครื่องตั้งหรือเครื่องบูชา หากแต่ที่พิเศษแตกต่างไปจากพระอารามอื่นคือ รูปแบบเครื่องตั้งเครื่องบูชาและเครื่องโต๊ะคือเครื่องโต๊ะบูชาแบบศิลปะตะวันตกซึ่งนับเป็น **เครื่องตั้งอย่างเทศ** ลายจิตร เขียนรูปโต๊ะยุโรปไม้แกะสลักลายขลิบทองตอนบนประดับหินอ่อน เป็นเครื่องโต๊ะชั้นลดหลั่นเป็นชั้นสำหรับวาง นาฬิกาตั้งโต๊ะ แจกันแก้ว แจกันเครื่องกระเบื้องปักดอกกุหลาบ เชิงเทียนโลหะ ชุดตะเกียงและครอบแก้ว ตะกร้าผลไม้ แจกันแก้วเจียรไนขลิบทอง ตอนบนสุดเขียนเป็นเครื่องแขวนแบบไทย ตรงส่วนบานแผละบานพระทวารเขียนเป็นตุ๊กตาฝรั่งรูปเด็กชายอ้อมแจกันปักดอกไม้แบบฝรั่ง ตอนล่างเป็นเขียนเป็นแท่นวางหากแต่ประดับกระเบื้องยุโรปที่ทำให้ภาพมีความนูนจากระนาบมีมิติหรือเขียนภาพชุดแจกันเครื่องแก้วเจียรไนลายเถาอร่ามปักดอกกุหลาบและพุชนกสำหรับภาพจิตรกรรมเครื่องตั้งอย่างเทศชุดนี้พบเพียงแห่งแรกและแห่งเดียว สะท้อนให้เห็นถึงรสนิยม เครื่องใช้ของสะสม ซึ่งเป็นที่นิยมของเจ้านายตลอดจนขุนนางหรือคหบดีผู้มีฐานะ เปรียบเสมือนเครื่องบันทึกประวัติศาสตร์ อันเป็นภาพสะท้อนของการเจริญพระราชไมตรีในช่วงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึงรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รูปที่ ๑๑, ๑๒)

ภายในพระวิหารประดิษฐานพระพุทธรูปนิรมิตชุกชุกชุกพื้นกรวดด้วยหินอ่อนสีเทาที่เจาะเป็นช่องซุ้มวงโค้งประดับด้วยหินอ่อนสี ลายที่มุกเป็นเสาหินอ่อนเซาะร่องตอนบนตัดแผ่นหินอ่อนวางสลักรูปดวงอาทิตย์แบบเทคนิคตะวันตก^{๑๕} บนฐานชุกชีประดิษฐานพระพุทธรูปนิรมิตปางมารวิชัยในซุ้มเรือนแก้วแบบพระพุทธรูปชินราช หล่อด้วยสำริดขนาดหน้าตักกว้าง ๑.๑๒ เมตร สูง ๑.๕๕ เมตร มีนามว่า **หลวงพ่อบุผา** ที่เบื้องหลังส่วนฐานชุกชีเรือนแก้วเป็นเสาสี่เหลี่ยมรองรับตัวเทราปลายกรอบซุ้ม ตัวเสานี้ตกแต่งด้วยงานปูนปั้นลาย

---

^{๑๕} การประดิษฐานพระพุทธรูปนิรมิตบนฐานชุกชีหินอ่อน กรวดด้วยหินอ่อนสีและลวดลายที่ตัดสลักจากหินอ่อนสีต่างๆ ซึ่งเป็นหินอ่อนจากประเทศอิตาลี มีปรากฏในพระอารามสำคัญรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เช่น ฐานชุกชีพระพุทธรูปองค์ระฆัง วัดราชบพิธ และฐานชุกชีพระพุทธรูปชินราชจำลอง วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม กรุงเทพมหานคร

ดอกบัวบานและแจกันทรงสูงลงรักปิดทองประดับกระจก ถัดออกไปตัดกระจก
เกียรยรูปดารา ๖ แฉกยาวเป็นชุดต่อช่องทางเดินที่เชื่อมระหว่างพระพุทธรูป
กับผนังพระอุโบสถ ทำให้ไม่สามารถเดินรอบพระพุทธรูปชินราชจำลองได้ สันนิษฐาน
ว่าคงเป็นการต่อขยายฐานชุกชีเพื่อรับกับการประดิษฐานพระพุทธรูปสำคัญ
๒ องค์ ดังที่จะได้กล่าวในการวิเคราะห์พระพุทธรูป จ.ศ. ๑๒๔๑ ต่อไป ถัดลงมา
จากพระพุทธรูปประธาน ประดิษฐานพระอัครสาวกนั่งบนฐานเดี่ยวๆ นั่ง
พับเพียบพนมมือ ประคองอัญชลีถวายสมเด็จพระบรมศาสดาเบื้องขวา คือ
พระสารีบุตร เบื้องซ้ายคือพระมหาโมคคัลลานะ (รูปที่ ๑๓, ๑๔, ๑๕)

สำหรับภาพจิตรกรรมภายในพระวิหาร คงเขียนขึ้นในรัชกาลพระบาท
สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ตอนบน
เป็นภาพพุทธประวัติ ตอนล่างระหว่างกรอบช่องหน้าต่างเขียนเรื่องทศชาติชาดก
ซึ่งทิศทางการลำดับภาพระหว่างภาพพุทธประวัติตอนบนและทศชาติชาดก
ตอนล่างเป็นเส้นทิศทางสลับกัน ภาพจิตรกรรมผนังตอนบนเหนือกรอบหน้าต่าง
ทั้ง ๔ ด้าน เขียนเรื่องพระปฐมสมโพธิกถาฉบับพระนิพนธ์ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า
กรมพระปรมานุชิตชิโนรส เขียนเพียงบางตอนโดยอาจจะผสมผสานกับแนวความคิด
พระปฐมสมโพธิกถาฝ่ายธรรมยุติกนิกาย ฉบับสมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ
(สา ปุสฺสเทโว) ทรงเรียบเรียงและสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณ
วโรรส ทรงชำระ ซึ่งเน้นความสำคัญของเหตุการณ์หลักและการลำดับเหตุการณ์
สำคัญตลอดพระชนม์ชีพของสมเด็จพระบรมศาสดา นอกจากนี้รายละเอียดที่
ปรากฏในงานจิตรกรรม ยังสะท้อนให้เห็นถึงลักษณะและวิถีชีวิตช่วงรัชสมัยรัชกาล
ที่ ๔-๕ ซึ่งแสดงให้เห็นถึงอิทธิพลจากวัฒนธรรมตะวันตก อาทิ ภาพการแต่งกาย
เครื่องแบบของเหล่าทหาร ขุนนาง สถาปัตยกรรมและติกรามบ้านช่อง ตลอดจน
ภาพพระมหาปราสาทภายในพระบรมมหาราชวัง อาคารสถาปัตยกรรมตะวันตก
ที่เป็นฉากในเหตุการณ์พุทธประวัติตอนต่างๆ ผสมผสานกับวิถีชีวิตแบบไทยได้
อย่างกลมกลืน ซึ่งจะขอนำมากล่าวเป็นตัวอย่างเฉพาะตอนสำคัญดังนี้

๑. ผนังแปดด้านทิศตะวันออกห้องด้านนอก เบื้องขวาของพระพุทธรูป
ประธาน เขียนเป็นภาพพุทธประวัติตอนประสูติ ตอนแรกนางขวัญ ทรงพบเทพทูต
เสด็จจากกรุงกบิลพัสดุ์ เสด็จออกมาหาภินิษกรรมณ์ (รูปที่ ๑๖)

- **ปริเฉทที่ ๓ คัพภานิกขมนปริวรรต** ภาพจิตรกรรมตอนบนสุดเป็นรูปเหล่าเทวดามาอำนวยการในหมู่เมฆที่เขียนแบบเหมือนจริงเป็นแนวยาวตลอดตอนบนของผนังทั้ง ๔ ด้าน ถัดลงมาเป็นภาพพุทธประวัติตอนประสูติ พระนางสิริมหามายาปรารถนาที่จะกลับไปยังเทวทหะนครอันเป็นชาติภูมิ เมื่อขบวนเสด็จผ่านมาถึงสวนป่าลุมพินีวัน สถานที่ระหว่าง ๒ นคร พระนางทรงพระดำเนินไปยังไม้สาละ (ต้นรัง) ที่กำลังผลิดอกส่งกลิ่นหอมไปทั่วบริเวณ บัดนั้นก็บังเกิดลมกัมมชวาตเจ็บบพระครรภ์ เหล่าปวิวารพากันกั้นพระวิสูตร (ม่าน) เพื่อเป็นที่ประสูติ พระนางสิริมหามายาทรงประทับยืนประสูติพระโพธิสัตว์อันเป็นธรรมเนียมของพระพุทธมารดา ทรงหันพระปฤษฎางค์ฟิงต้นสาละ พระหัตถ์ขวาจับเหนี่ยวกิ่ง ครั้นถึงเวลามงคลฤกษ์ พระโพธิสัตว์ได้ประสูติออกมามีพระวรกายบริสุทธิ์ โดยมิได้บังเกิดความเจ็บปวดแก่พระพุทธมารดา

ถัดออกมาเขียนภาพพระกุมารทรงย่างก้าวพระบาท ๗ ก้าว มีดอกบัวรองรับแวดล้อมด้วยเหล่าเทวดา พระกุมารโพธิสัตว์ซึ่งพระดัดชนีเปล่งวาจาว่า **อคโคทสมสิโลกสิ** เป็นอาทิ แปลความว่า เราเป็นผู้เลิศเป็นยอดแห่งโลก... **อยมนติมาชาติ** ความบังเกิดชาตินี้มี ณ ที่สุด **นตถิทานิ ปนพทโ** บัดนี้ความบังเกิดอีกมิได้มีเมื่อพระโพธิสัตว์ประสูติได้ ๗ วัน พระมารดาก็สิ้นพระชนม์

- **ปริเฉทที่ ๔ ลักษณะปริคาหกปริวรรต, ปริเฉทที่ ๕ ราชาภิเษกปริวรรต** พระโพธิสัตว์ราชกุมารทรงแสดงปฐมปาฏิหาริย์ เสด็จขึ้นไปประดิษฐานยืนอยู่บนชฎาของกาฬเทวิลดาบส จิตรกรรมเขียนเป็นภาพที่มุมด้านบนสุดของผนังมีรูปพระเจ้าสุทโธทนะที่ประทับอยู่ด้านนอกอาคาร ทอดพระเนตรเห็นบังเกิดความอัศจรรย์พนมมือถวายอัญชลีแด่พระกุมาร กาฬเทวิลดาบสพิจารณาพระกุมารพบว่า ทรงประกอบด้วย **ทวัตติงสมหาบุริสลักขณะ (มหาบุรุษลักขณะ ๓๒ ประการ)** ที่จะทรงเป็นหน่อพุทธางกูตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า เหตุการณ์ต่อมาพระเจ้าสุทโธทนะโปรดให้ประชุมวิทยาจารย์ พร้อมทั้งเหล่าพราหมณาจารย์ประจำราชสำนักตั้งพระนามพระราชกุมารว่า **พระสิทธัตถะราชกุมาร** มีความหมายว่าจะทรงสัมฤทธิ์ผลในประโยชน์ทุกประการ ถัดมาเป็นภาพพระกุมารในพิธีวิปสมงคล แรกนาขวัญ ทรงแสดงปาฏิหาริย์ประทับนั่งสมาธิภายใต้ร่มไม้เป็นที่อัศจรรย์ พระเจ้าสุทโธทนะพระราชบิดาถวายทุติยวันทนาการแต่พระกุมาร

- **ปริเฉทที่ ๔ ราชาภิเษกปรีวรต** ครั้นเมื่อพระสิดัตถะราชากุมาร ทรงเจริญพระชันษาได้ ๑๖ ปี พระเจ้าสุทโธทนะโปรดให้สร้างพระมหาปราสาท ๓ ถูที่ประทับและตั้งพระนางพิมพาเป็นอัครมเหสี ทรงมีชีวิตที่ริรมย์ท่ามกลาง เหล่าสนมกำนัล ครั้นอยู่มาวันหนึ่งได้เสด็จออกไปประพาสพระอุทยาน ซึ่งเขียน ที่กลุ่มภาพเบื้องล่างพระโพธิสัตว์ประทับบนราชรถพร้อมเหล่าทหาร ทอดพระเนตร เห็นเทวทูตทั้ง ๔ คือ คนชรา คนป่วย คนตายและบรรพชิต ตรัสถามสารถึ เมื่อทราบความจริงจึงบังเกิดความสลดพระทัย สำหรับภาพจิตรกรรมตอนนีเขียนที่ ผังตอนล่าง ชิดกับแนวป่าพระราชอุทยานโดยเขียนเป็นเทวทูตไม่มีรูปบรรพชิต ที่น่าสนใจคือมีภาพประชาชนและร้านค้าที่แขวนโคมหรือตะเกียงแก้วแบบยุโรป ภาพผู้หญิงนุ่งผ้าโจงกระเบนไว้ผมปึก ผู้ชายตัดผมทรงมหาดไทยอุ้มลูกเด็กเล็กแดง บ้างก็อยู่บนถนนบ้างก็นั่งอยู่ในร้านค้า สะท้อนให้เห็นถึงสภาพสังคมและวิถีชีวิต คนในช่วงสมัยรัชกาลที่ ๔-๕ ที่ด้านในของกำแพงวังที่มีป้อมปราการทรง ๘ เหลี่ยม คล้ายกับป้อมมหากาฬหรือป้อมพระสุเมรุ เป็นตอนที่พระโพธิสัตว์ทอดพระเนตร พระนางพิมพา พระราหุลราชากุมาร ก่อนจะทรงม้ากัณฐกะที่มีนายฉันทะสารถึ รือเฝ้าเสด็จออกมหาภิเนษกรมณ

๒. ผังหุ้มกลองตรงข้ามพระประธาน ด้านทิศเหนือ (รูปที่ ๑๗) แสดง ภาพพุทธประวัติ ปริเฉทที่ ๖ มหาภิเนษกรมณปรีวรต ทรงตัดพระเมาลี ภาพ พระอินทร์อัญเชิญไปประดิษฐานบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ พระโพธิสัตว์บรรพชา เสด็จออกมหาภิเนษกรมณ ปริเฉทที่ ๗ ทุกรกิริยาปรีวรต ทรงบำเพ็ญตุกรกิริยา ภาพพระอินทร์ตีตีพิณทิพย์ ๓ สาย ถัดลงมาเบื้องล่างเป็นภาพนางสุชาดาถวาย ข้าวมธุปายาส ในเหตุการณ์ปริเฉทที่ ๘ พุทธบูชาปรีวรต ลำดับนั้นพระโพธิสัตว์ มหาบุรุษทรงเหยียดพระบาทรับน้ำทักษิโณทกในการถวายภัตตาหาร นางสุชาดา จึงยกถวายทั้งมธุปายาสและถาดทองวางบนพระหัตถ์ เมื่อพระโพธิสัตว์มหาบุรุษ ทรงกระทำภัตกิจฉันภัตตาหารเสร็จแล้ว เสด็จไปยังริมฝั่ง **แม่น้ำเนรัญชรา** อันเป็น สถานที่สร่งสนานแห่งพระอดีตพุทธเจ้า ทรงตั้งสัตยาธิษฐานว่า หากพระองค์จะได้ ตรัสรู้เป็นพระบรมโลกนาถที่พึงแห่งโลก ขอให้ถาดนี้จงเลื่อนลอยทวนกระแส น้ำ ขึ้นไป แม้มิได้สำเร็จสมประสงค์ขอให้ถาดทองลอยตามกระแสน้ำ

เมื่อกล่าวจบถาดทองที่เคยรองรับมรุทายาสได้ไหลทวนกระแสน้ำขึ้นไป
ราว ๘๐ ศอก ก็จมลงเบื้องล่าง กระทบและประดิษฐานที่ได้ถาดทองอันเป็นพระพุท
บริโภคแห่งพระอดีตสัพพัญญู ๓ พระองค์ คือ อดีตพุทธเจ้ากุกสันธะ พระอดีต
พุทธเจ้าโกนาคมนะ และอดีตพุทธเจ้ากัสสปะ ภาพที่ปรากฏในงานจิตรกรรม
เป็นเหตุการณ์ขณะที่พระโพธิสัตว์มหาบุรุษ ทรงตั้งสัตยาธิษฐานและถาดทอง
ได้ไหลทวนกระแสน้ำ จมลงไปประดิษฐานที่ได้ถาดทองของพระอดีตพุทธเจ้า
พระยาภาวนาคราช ที่ประทับในวิมานผู้เฝ้ารักษาพระสุพรรณภักษะ ก็ตื่นจาก
บรรทมโสมนัสเปรมปรีดีด้วยว่า พระชินสีห์จะได้บังเกิดอีกพระองค์หนึ่ง พระโพธิสัตว์
มหาบุรุษทอดพระเนตรเห็นนิมิตดังนั้นก็เข้าพระทัยว่า พระองค์จะได้ตรัสรู้
พระสัพพัญญู ทรงพระดำเนนกลับไปยังสาลวันป่าไม้รัง แล้วผันพระพักตร์ทรง
พระดำเนินไปยัง **พระมหาโพธิ** ภาพที่เขียนต่อเนื่องจากภาพพระยาภาวนาคราช
ผู้รักษาถาดทองคือ ภาพโสภณียพราหมณ์ถวายห้อยาคา ๘ กำ สมเด็จพระบรมศาสดา
ทรงรับมารองปูเป็นรัตนบัลลังก์ที่ได้ต้น **อัสตพุกษโพธิ** ทรงตั้งสัตยาธิษฐาน
เปล่งพระสุรเสียงว่า หากพระองค์จะทรงตรัสรู้พระสัพพัญญุตญาณ ขอจงบังเกิด
รัตนบัลลังก์ในที่นี้ ณ เบื้องนั้น **พระวชิรอาสารัตนบัลลังก์** อันสูง ๑๔ ศอก ก็อุบัติขึ้น
เสด็จสถิตเบื้องบน ทรงบ่าพระพักตร์ไปทางทิศตะวันตก แปรพระปฤษฎางค์
ประทับข้างพระศรีมหาโพธิพุกษ ประทับนั่งสมาธิต่างพระสติมั่น เจริญสมาธิ
ภาวนา ทรงตั้งสัตยาธิษฐานเป็นคำรบสองว่า จะไม่ทรงละจากรัตนบัลลังก์ แม้พระหฤทัย
แลหนั่งเนื้อและอวัยวะต่างๆ จะสลายจากสรีรกาย ตั้งพระทัยหมายมั่นพระ
สัพพัญญุตญาณ ทรงถือเอาซึ่งพุทธสมบัติชนะสัตว์โลกทั้งปวง ในครั้งนั้นเทพยดา
ต่างชื่นชมโสมนัส กระทำสักการบูชาพระโพธิสัตว์มหาบุรุษทั่วมวงจักรวาล

ภาพจิตรกรรมที่กึ่งกลางของผนังพระวิหารตรงข้ามพระพุทธรูปปฏิมาประธาน
เขียนเป็นภาพเหตุการณ์พุทธประวัติตอนตรัสรู้ ปริจเฉทที่ ๙ มารวิชัยปริวรรต
ปริเฉทที่ ๑๐ อภิโพธิสัพพัญญูปริวรรต และปริจเฉทที่ ๑๑ โพธิสัพพัญญูปริวรรต
คือ เหตุการณ์ชุดสุดท้ายของพระพุทธประวัติตอนตรัสรู้ ทรงประทับเสวยวิมุตติสุขภายหลังเหตุการณ์ตรัสรู้
พระสัมมาสัมโพธิญาณเป็นเวลา ๗ แห่ง รวม ๔๙ วัน ประกอบด้วย

- **สัปดาห์ที่ ๑** ประทับ ณ มหาโพธิบัลลังก์ ทรงเข้าสู่สมาบัติปุพพวิหาร
ปรากฏนามว่า **โพธิบัลลังก์**

- **สัปดาห์ที่ ๒** ทรงพระดำเนินไปประดิษฐาน ณ ทิศตะวันออกเฉียงเหนือของไม้มหาโพธิ์ ทรงยืนสืมพระเนตรบูชาพระมหาโพธิ์อัสตพฤกษ์ เป็นเวลา ๗ วัน ปรากฏบัญญัตินามว่า **อนิมิสเจดีย์**

- **สัปดาห์ที่ ๓** ทรงกระทำปาฏิหาริย์ให้สิ้นความกังขาแก่เหล่าเทพดา เณรมิตรัตนจกกรมฝ่ายอุตรทิศ (ทิศเหนือ) จากพระมหาโพธิ์ เนื้อความในพระปฐมสมโพธิกล่าวไว้ว่า เขาสิเนรุ (เขาพระสุเมรุ) ในจักรวาลนำมาเป็นเสาทองรองรับ เอาทรายในท้องมหาสมุทรทั่วจักรวาล มาเรียงรายบนพื้นรัตนจกกรมสถาน ทรงแสดงปาฏิหาริย์เสด็จพุทธดำเนินจกกรมบนรัตนจกกรมสถาน ๗ วัน ณ ที่นั้นบัญญัตินามว่า **รัตนจกกรมเจดีย์**

- **สัปดาห์ที่ ๔** เสด็จไปประทับยังรัตนขระคือ เรือนแก้ว (อาคาร) อันประดิษฐานในทิศตะวันตกเฉียงเหนือ (พายัพ) แห่งไม้พระมหาโพธิ์ **รัตนขระ** คือ **พระสัทธิธรรม** ทั้งสิ้น ๘๔,๐๐๐ พระธรรมชั้นดี ลำดับนั้น **พระฉัพพรรณรังสี** ก็โอภาสแผ่ออกจากพระสรีรกาย แผ่ไพศาลออกไปโดยรอบกำหนด ๑๖ ศอก แม้แสงอาทิตย์แสงจันทร์หรือดวงดาราที่อับแสงดุจหิ่งห้อย ลำดับนั้นพระผู้มีพระภาคทรงพิจารณาพระปริยัติพระไตรปิฎกในเรือนแก้วเป็นเวลา ๗ วัน ณ ที่นั้น มีปรากฏนามว่า **รัตนขระเจดีย์**

- **สัปดาห์ที่ ๕** เสด็จไปนั่งประทับบนบัลลังก์ ภายใต้ไม้อัชบาลนิโครธพฤกษ์ (ต้นไทร) ในหมู่ของคนเลี้ยงแพะ ทางทิศตะวันออกของพระมหาโพธิ์ ประทับเสวยวิมุตติสุขเป็นเวลา ๗ วัน ณ ที่นั้นบัญญัตินามว่า **อัชบาลนิโครธธิดาพระยามารทั้ง ๓** คือ **นางราคา นางอรติ นางตันทา** มิได้เห็นพระยาวัสวดีมารในเทวโลก จึงเสด็จด้วยทิพยจักขุเห็นบิดาบนมนุษย์โลก นางทั้งสามจึงมาเฝ้าพระยามารและอาสา กระทำการช่วยวนบ่าเรอด้วยอิตถิมารยา เณรมิตรูปเป็นสตรีในวัยต่างๆ สีลาศขาเสียงเนตร ฟ้อนรำขับร้อง แต่สมเด็จพระสัพพัญญูก็ได้ทรงหวาดหวั่น สมเด็จพระสัพพัญญูทรงมีพระพุทธานุญาตรัศขับธิดาพญามาร แล้วทรงประทับใต้ต้นอัชบาลนิโครธพฤกษ์เวลา ๗ วัน

- **สัปดาห์ที่ ๖** เสด็จพุทธดำเนินประทับใต้ต้นมุจลินทพฤกษ์ (ไม้จิก) อันอยู่ทางทิศตะวันตก (ปราจีนทิศ) ลำดับนั้นบังเกิดฝนตกหนักมิได้ขาด พระยานาค

นามว่า **มัจฉินทนาคราช** อาศัยในสระโบกขรณีที่ใกล้มัจฉินทพฤกษ์ ครั้นเมื่อแลเห็นพระพุทธรองค์คิดว่าเป็นเทพยดา ก็มีอาจะอยู่ในนาคพิภพได้จึงเลื้อยขึ้นมาจากสระ กระทำซึ่งกายป้องกันขตชนตกายเป็น ๗ รอบ แวดวงรอบองค์พระศาสดาแผ่พังพานปกป้องเบื้องบนพระเศียร มิให้ทรงต้องแดดลมแลฝนหรือสรรพสัตว์สัมผัสพระสรีระกาย เมื่อล่วงเข้า ๓ วัน ฝนก็หยุด พระยานาคมัจฉินทจึงคลายชนดที่ขดออกแปลงกายาเป็นมนุษย์มานพเข้าถวายอภิวาทอัญชลีอยู่ในที่เฉพาะพระพักตร์สมเด็จพระสัพพัญญู ณ ที่นั้นปรากฏนามว่า **มัจฉินทพฤกษ์**

- **สัปดาห์ที่ ๗** ทรงพระดำเนินไปประทับยังราชายตนพฤกษ์ (ไม่เกิด) ทางทิศใต้ของไม้พระมหาโพธิ์ ประทับนั่งสมาธิเสวยวิมุตติผลสุขสมาบัติเป็นเวลา ๗ วัน ณ ที่นั้นบัญญัตินามว่า **ราชายตนพฤกษ์** กาลนั้นมีพานิชสองพี่น้องนาม **ตปุสสะและภัลลิกะ** พาหมู่เกวียนบรรทุกสินค้าผ่านมาพลางนำ **ข้าวสัตตูก้อน สัตตุดม** มาถวายและขออาราธนาพระพุทธรองค์ทรงอนุเคราะห์รับบิณฑบาตนั้นเป็น **ปฐมอุบาสก** สมเด็จพระบรมศาสดาจึงพระราชทานพระเศศาธาตุแก่พานิชสองพี่น้อง

ปริจเฉทที่ ๑๒ พรหมัฆเณสนปริวรรต ขณะที่สมเด็จพระบรมศาสดาประทับจากราชายตนะไม่เกิดไปยังอัชบาลนิโครธพฤกษ์คือต้นไทร ท้าวสหัมบดีมหาพรหมทูลอาราธนาให้ทรงพระกรุณาแสดงพระสัทธรรม กล่าวเป็นพระคาถาว่า **พรหมมา จ โลกาธิปตี สหम्ปติฯ** ซึ่งกาลต่อมาได้ใช้เป็นคำอาราธนาก่อนการแสดงพระสัทธรรมสืบต่อมาจนถึงปัจจุบัน ลำดับถัดไปคือ ภาพตอนบนเบื้องซ้าย สมเด็จพระบรมศาสดาที่เสด็จโปรดปัญจวัคคีย์ทรงแสดงปฐมเทศนา ดังปรากฏเนื้อหาปริจเฉทที่ ๑๓ อัมมจักกปริวรรต

๓. **ผนังแปดด้านทิศตะวันตกห้องด้านนอก** (รูปที่ ๑๘, ๑๙) แสดงภาพสมเด็จพระบรมศาสดาทรงเผยแผ่พระสัทธรรม ภายหลังแสดงปฐมเทศนาทำให้มีการอุปสมบท เกิดพระสงฆ์สาวกและพุทธบริษัทผู้อุปลัมภพุทธศาสนาจำนวนมาก ประกอบด้วยภาพ ปริจเฉทที่ ๑๔ ยสบรรพชาปริวรรต ปริจเฉทที่ ๑๕ อรุณเวลคมนปริวรรต ปริจเฉทที่ ๑๖ อัครสาวกบรรพชาปริวรรต ปริจเฉทที่ ๑๗ กบิลวัตถुकมนปริวรรต เสด็จกลับกรุงกบิลพัสดุ์ โปรดพระพุทธรูปิตาและเหล่าพระประยูรญาติ ปริจเฉทที่ ๑๘ พิมพาพิลาปปริวรรต โปรดพระนางพิมพาและพระราหุลราชกุมาร

ปริจเฉทที่ ๑๙ สักยบรรพชาปริวรรต ปริจเฉทที่ ๒๐ เมตไตรยพยากรณ์ปริวรรต สมเด็จพระบรมศาสดาทรงมีพุทธปฏิภาตรัสพยากรณ์ พระอชิตราชากุมารโอรส พระเจ้าอชาตศัตรู ที่บวชเป็นพระอชิตภิกษุว่าในกาลอนาคตจะบังเกิดเป็น พระเมตไตรยโพธิสัตว์ พระอนาคตพุทธเจ้า ปริจเฉทที่ ๒๑ พุทธปิณฑนิพพาน ปริวรรต สมเด็จพระบรมศาสดาทรงทอดพระเนตรด้วยฅานว่า พระเจ้าสุทโธทนะ พระพุทธบิดาทรงพระประชวรหนัก เหล่าศักยวงศ์มีพระนางประชาบดีโคตมี แลพระนางพิมพาพระสุณิสา ช่วยกันบริหารพระโรคก็มีอาการบรรเทาลงได้

พระเจ้าสุทโธทนะพระพุทธบิดาทรงระลึกถึงสมเด็จพระบรมศาสดา หากได้ เสด็จมาแล้วปรามาสลบที่เหนือพระเศียร พระนันทะแลพระอนนท์ลูบพระสรีรกาย ซ้ำยขวา พระราหูลักตาได้ลูบเบื้องพระปฤษฎางค์ ความอาพาธทุกขเวทนาของ พระองค์ก็จะทุเลาลง สมเด็จพระบรมศาสดาตรัสเรียกพระอนนท์ให้ประชุมสงฆ์ว่า จะเสด็จไปเยี่ยมพระพุทบิดา แล้วเสด็จโดยทางอากาศพร้อมเหล่าพระชีนาสพ กระทำอุทธานุภาพปาฏิหาริย์เหาะไปยังนครกบิลพัสดุ์ ครั้นเข้าสู่พระราชมณฑลเที่ยว ทอดพระเนตรเห็นพระสรีรกายของพระพุทบิดา ก็ทรงสังเวชสลดพระทัย ทรง ถวายปรนนิบัติแด่พระพุทบิดา ทรงเหยียดพระหัตถ์ตั้งสัตยาธิษฐานว่า หากตลาคด บำเพ็ญกุศลาภินิหารพระสมเด็จสภารมีมา ๔ อสงไขยแสนกัป หมายจะทำประโยชน์ โปรตสัตว์โลก แม้นปรามาสลงที่พระเศียรเกล้าของพระพุทบิดา ขอจงระงับ ความทุกข์อันมีในพระเศียรอันตรธานหายไป ทรงลูบลงที่พระเศียร ความทุกข์เวทนา ในพระเศียรเกล้าของพระเจ้าสุทโธทนะก็ดับสูญ ลำดับต่อมาพระอนนท์ถวาย อภิวันทนากการกระทำสัตยาธิษฐานว่า ข้าพระบาทติดตามเสด็จเปรียบดังฉาया เเงาของพระทศพล แม้ว่าจะยกหักขีณาหัตถ์คือ มือขวาขึ้นปรามาสลบพระกร เบื้องขวาของพระพิตุลาธิบัติ ขอจงทุกขเวทได้อันตรธาน แลพระนันทะเถระก็ประนม ถวายอภิวันทนากการ ทำสัตยาธิษฐานคุณเดียวกันเป็นคำรบ ๓ ว่า ทรงปฏิบัติตาม พระพุทโธวาทพระศาสดาจารย์พร้อมทุกสิ่ง แม้ปรามาสพระวามพาหาคือ ไหล่แห่งพระพิตุราช ขอทุกขเวทนาจงอันตรธาน ต่อมาถึงพระราหูก็กระทำอัญชลี ตั้งสัตยาธิษฐานเป็นคำรบที่ ๔ ว่า กาลเมื่อพระพุทองค์ทรงเสวยพระชาติเป็น พระเวสสันดร ทรงปลดเปลื้องสละข้าพระพุทเจ้าแก่ชุกกพรหมณ์ พระองค์ก็ ไม่ทรงขัดขืน แม้ปรามาสลงที่พระปฤษฎางค์เบื้องหลัง ขอทุกขเวทนาอันตรธาน ไปจากสมเด็จพระอัยกาธิราช

เมื่อทั้ง ๔ พระบรมวงศ์ศักราชทรงตั้งสัตยาธิษฐาน อันว่าโรคภัยอาชิตีที่ปรากฏเบื้องพระเศียร พระกร พระพาหาและพระปฤษฎางค์ของสมเด็จพระพุทธบิดา ก็ระงับอันตรธานหายไปอย่างอัศจรรย์ พระเจ้าสุทโธทนะจึงเสด็จจากแท่นบรมทรมด้วยความปิติโสมนัส ครั้นถึงวันคาร์บที่ ๗ พระเจ้าสุทโธทนะพระพุทธบิดาก็กราบทูลถวายนมัสการลาพระศาสดาดับขันธเข้าสู่อมตนิพพาน

ภาพจิตรกรรม (รูปที่ ๑๙) เขียนฉากพระราชวังนครกบิลพัสดุ์ เป็นพระที่นั่งและพระมหาปราสาทภายในพระบรมมหาราชวัง ลักษณะคล้ายพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาทแต่ตัดทอนรายละเอียด ฉากถวายพระเพลิงพระพุทธบิดา ตั้งพระจิตกาธานถวายพระเพลิง สมเด็จพระอัมรินทราธิราชคือ พระอินทร์ประทับอัญเชิญดวงแก้วมณีนามว่า **โชติรังสี** สมเด็จพระบรมศาสดาทรงจุดอักษิจากดวงแก้วโชติรังสีถวายพระเพลิง ฝ่ายพระประยูรญาติทั้ง ๖ แคว้น ประกอบด้วย นครกบิลพัสดุ์ นครเทวทหะ โกลิยนคร สักกนคร สุปวาสนคร เวรนคร ต่างประชุมกันบำเพ็ญกุศลมหาทาน เพื่ออุทิศผลบุญกุศลถวายแด่พระเจ้าสุทโธทนะ ภาพจิตรกรรมลำดับถัดไปบนผนังแปทิศตะวันตกห้องด้านใน เป็นภาพพระนางประชาบดีพระมาตูลุชขอวชเป็นภิกษุณี โปรดประทานบรรพชาโดยมีข้อประพฤติปฏิบัติที่เคร่งครัดเรียกว่า อัฐครุธรรมแปดประการ

ลำดับถัดไปเป็น ปริจเฉทที่ ๒๒ ยมกปาฏิหาริยปริวรรต (รูปที่ ๑๙) ภาพจิตรกรรมผนังแปทิศตะวันตกห้องด้านใน สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดง **ยมกปาฏิหาริย์** ทรมานซึ่งเหล่าเดียรฉัตรอย่างพระพุทธประเพณีของพระอดีตพุทธเจ้า ในวันอาสาฬหบูชาเมื่อเพ็ญเดือน ๘ ณ **ต้นคันทามพฤษ์** คือ ไม้มะม่วง ฝ่ายเดียรฉัตรเฝ้าติดตามสมเด็จพระสัมพันธู์ ครั้นเมื่อทราบข่าวว่าสมเด็จพระบรมศาสดาจะทรงแสดงปาฏิหาริย์ ณ คันทามพฤษ์ไม้มะม่วง ก็ขว้างซื้อต้นมะม่วงแล้วซุตรากถอนโคนไปทิ้งในป่าทั้งสิ้น

ครั้นถึงวันเพ็ญเดือน ๘ เพลารุ่งเช้านายอุทธานบาลผู้รักษาพระอุทธานได้ทัศนาศึกเห็นผลมะม่วงสุกอยู่บนต้นมีใบห่อกำบังไว้ จึงดำริจะถวายผลมะม่วงแด่พระตถาคต อันเป็นกุศลที่จะนำมาสิ้นกาลช้านาน ก็น้อมผลอัมพวันถวายแด่พระชินสีห์ พระอนันท์เถระได้กรองอุทกวารีแล้วคั้นซึ่งผลอัมพวัน กระทำเป็นน้ำอัมพพานปานฉะฉานถวายสมเด็จพระบรมศาสดา เมื่อสวดยแล้วตรัสสั่งนายคันท

อุทยานบาลชุตดิน แล้วเพาะเมล็ดอัมพวัน ทรงล้างพระหัตถ์รดลงที่เมล็ดมะม่วง ขณะนั้นเมล็ดอัมพวันไม่มะม่วงก็แตกงอกขึ้นไป มีขนาดใหญ่บริบูรณ์ด้วยข้อแลผล อันสุกหล่นตกมายังพื้นดินเป็นอันมากได้นำมปรากฏว่า **คัมขามพฤษ์** ด้วยเหตุที่ นายคัมขทอุทยานบาลเป็นผู้เพาะ ครั้นเพลลาบยามหาชนบรรชท์ได้มาประชุม ชุมนุมกัน สมเด็จพระบรมศาสดาทรงกระทำปาฏิหาริย์ เพื่อทรมานซึ่งเหล่าเดียริถย์ ให้พ่ายแพ้ฤทธาภาพ จึงทรงนฤมิตรพระรัตนจกรมในอากาศ ทรงเข้าสู่จตุตถญาณ สมบัติอันเป็นที่ตั้งแห่งอภิญาญกระทำพระอิทธิปาฏิหาริย์เหาะขึ้นไปในอากาศ เสด็จพุทธลีลาตไปมา ณ พื้นรัตนจกรมสถานแล้วนฤมิตรพฤษ์นฤมิตร (พระพฤษ์นฤมิตร) เหมือนดังพระพุทธรองค์ สมเด็จพระสัพพัญญูทรงกระทำซึ่งยมกปาฏิหาริย์ ยังขอบเขต แห่งจักรวาลทั้งหมื่นให้โอกาสเป็นที่อัศจรรย์

๔. ผนังหุ้มกลองหลังพระประธาน ทิศใต้ (รูปที่ ๒๐) ผนังตอนบนสุด เขียนบรรยายภาพพระปฐมสมโพธิกถา ปริจเฉทที่ ๒๓ เทศนาปริวรรต สมเด็จพระ ผู้มีพระภาค ทรงพระพุทธรดำริว่า ตามพระพุทธรประเพณีของพระชินสีห์ในอดีตกาล เมื่อกระทำยมกปาฏิหาริย์แล้วจะเสด็จขึ้นไปจำพรรษาใน **ดาวดึงส์เทวโลก** ตรีสเทศนาพระสัจตปรกณภิกขรรณปิฎกในไตรมาส ๓ เดือน เพื่อสนองพระคุณ พระพุทธรมารดา สมเด็จพระชินสีห์ก็เสด็จจากพระรัตนบัลลังก์ที่ทรงแสดงยมก ปาฏิหาริย์ อันตั้งเหนือยอดคัมขามพฤษ์ ขณะนั้นยอดบริภักข์คือ ยุคันธร และ อีสันธคีรี ก็ได้ค้อมน้อมยอด เป็นคู่เคียงรองรับขณะก้าวที่ ๒ ของพระบาท ยอดสิเนรุราช ก็น้อมยอดลงมารองรับพระบาทก้าวที่ ๓ เสด็จมาประทับเหนือ **บัณฑุกัมพลคิลาสาน์** ของสมเด็จพระอมรินทรราชิราชภายใต้ **ต้นปาริฉัตร** อันเปรียบ เสมือนธงชัยเฉลิมดาวดึงส์พิภพเทวโลก สมเด็จพระอมรินทรราชิราช ถวายอัญชลี นมัสการสมเด็จพระบรมศาสดาทรงทราบพระพุทธรอัธยาศัย ถวายอภิวาทแล้วขึ้นไป ยัง **ดุสิตเทวโลก** ถึงทิพยวิมาน **พระสิริมหามายาเทพบุตร** น้อมอภิวาททูลเชิญ เสด็จลงมาสู่ดาวดึงส์พิภพ เพื่อสดับฟังพระสัทธรรมเทศนาของสมเด็จพระบรมศาสดา พระสิริมหามายาทรงมีพระทัยปิติปราโมทย์ เสด็จแวดล้อมลงมาพร้อมด้วยบริวาร ลงจากดุสิตสถานเทวโลกมาสู่พิภพเทวดึงส์ สมเด็จพระชินสีห์มีพระทัยปรารถนาที่ จะสนองคุณพระพุทธรมารดา ซึ่งจะได้ทรงตรัสพระสัทธรรมเทศนาสาธยาย พระวินัย ปิฎก พระสุตตันตปิฎก สิ่งละ ๒๑,๐๐๐ พระธรรมชั้นร์ รวมทั้งพระอภิธรรมปิฎก

๔๒,๐๐๐ รวมจำนวนแปดหมื่นสี่พันพระธรรมชั้นตรี แต่ก็มีโอกาสเทียบได้กับคุณพระมารดาที่ได้ทรงเลี้ยงพระตถาคตมาแต่ชาติอดีตภพ

การเสด็จขึ้นไปเทศนาธรรม โปรดพระพุทธมารดาบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ถือเป็นพุทธประเพณีที่สืบมา และด้วยทรงพิจารณาเห็นอนิสงส์ที่พระพุทธมารดาจะเสด็จลงมาจากสวรรค์ชั้นดุสิต เพื่อสดับพระสัทธรรมนั้นมีผลมาก จึงทรงมีพระประสงค์ดังนี้ ครั้นเมื่อสมเด็จพระบรมศาสดาตรัสเทศนาจบลงครบถ้วน ๓ ไตรมาส พระสิริมหาเมตตาเทวีเทพบุตรพุทธมารดา ก็บรรลुพระโสดาปัตติผลเป็นพระอริยบุคคล สำหรับรายละเอียดภาพจิตรกรรม มีคำอธิบายใต้ภาพที่ยังคงเห็นชัดเจนความว่า

“...ห้องนี้พระพุทธเจ้าตรัสเทศนาพระสัทปกรณ์าภิธรรม ฉลองคุณพระพุทธมารดาได้ไม่ปรี๊ดต้งขึ้นดาวดึงส์เทวสถาน มีพระพุทธมารดาเป็นประธาน ท้าวแก้วแก้วและมหาพรหมเทวบุตรเทวดา ได้สำเร็จมักผลเป็นอันมาก ครั้นปวารณาพระวษาแล้ว พระอินทร์จึงเนรมิตบันไดตั้งแต่ดาวดึงส์ถึงเมืองสังกัศนคร พระองค์ก็เทศนาเปิดโลกย์...”^{๑๖}

ปริจเฉทที่ ๒๔ เทโวโรหนปริวรรต เขียนต่อจากฉากตอนโปรดพระพุทธมารดา ขณะเมื่อสมเด็จพระบรมศาสดาทรงแสดงยมกปาฏิหาริย์ บนยอดคันทามพฤกษไม้มะม่วง มหาชนที่ได้สโมสรสนนิบาตในที่นั้น ต่างได้แลดูพระพุทธสิริระกายหายลับไปในเทวโลก คนทั้งหลายต่างร่ำไห้ปริวิตกว่า สมเด็จพระบรมศาสดาประทับอยู่ ณ ที่ใด จึงพากันมาหาพระมหาโมคคัลลานะ พระมหาโมคคัลลานะปรารภนาจะประกาศเกียรติคุณของพระเถระองค์อื่น จึงกล่าวว่าท่านทั้งหลายจงไปถามพระอนุรุฑ ถ้าดับนั้นพระอนุรุฑได้วิสัชนาตอบให้มหาชนทราบ ว่า สมเด็จพระบรมศาสดาเสด็จประทับเทศนาพระสัทธรรมแก่เหล่าเทพยดาสถิต ณ ดาวดึงส์พิภพเทวโลกเป็นเวลา ๓ เดือน เมื่อถึงวันมหาปวารณา จะเสด็จจากดาวดึงส์พิภพเทวโลกมาสู่มนุษยโลก ณ ที่ใกล้ประตูเมืองสังกัศสะ (รูปที่ ๒๐)

---

^{๑๖} ตัวสะกด ทัฬหีตามคำศัพท์ในภาพจิตรกรรม

ครั้นถึงวันมหาปวารณาเพ็ญเดือน ๑๑ สมเด็จพระอมรินทรไ้ทรงนฤมิต
บันไดทิพย์ทั้ง ๓ คือ บันไดทองเบื้องขวา บันไดเงินเบื้องซ้าย บันไดแก้วอยู่ตรงกลาง
ศีระขันไ้เบื้องบนจรดยอดเขาพระสุเมรุอันเป็นที่ตั้งดาวดึงส์เทวพิภพ ทอดยาว
ลาดลงมาจรดพื้นปฐพีเมืองสังกัสสนคร บันไดทองเป็นทางที่ลงของหมู่เทพยดา
ข้างฝ่ายบันไดเงินเป็นที่ลงแห่งหมู่พรหม ส่วนบันไดแก้วนั้นเป็นทางเสด็จของ
สมเด็จพระบรมศาสดา สมเด็จพระบรมครูสถิตบนยอดเขาพระสุเมรุ ทรงทอด
พระเนตรเหล่าเครื่องสักการะแห่งเทพยดาและมวลมนุษย์เต็มไปทั่วพื้นจักรวาล
ทอดพระเนตรไปยังทิศทั้ง ๘ ทรงแสดงยมกปาฏิหาริย์เป็นคำรบสอง แล้วทรงแสดง
โลกวิวรรณปาฏิหาริย์ เปิดโลกทั้ง ๓ อันว่า เทวโลก พรหมโลก มนุษย์โลกและอเวจี
มหานรก ทั้ง ๓ ภูมิคือ กามภูมิ รูปภูมิและอรุภูมิ ต่างแลเืองโดยตลอดเป็นมหัศจรรย์
ปรากฏทั่วทั้งหมื่นโลกธาตุ

สมเด็จพระชินสีห์เสด็จลงจากดาวดึงส์พิภพ ท่ามกลางเหล่าเทพยดา
ทั่วจักรวาลมีองค์อัมรินทร์าราชนำทางพระพุทธดำเนินพระกรทรงอุ้มบาตรของ
พระชินสีห์ เสด็จลงมาทางสุวรรณบันไ้เบื้องขวา ท้าวสหบดีมหาพรหมกับหมู่พรหม
ตามเสด็จลงมาทางบันไ้เงินที่เบื้องซ้าย ปัญจสิขรคนธรรพ์เทพบุตร ถือพิณมี
พรรณดั่งผิวมะตูมสุก ตีดช้บรื่องนำเสด็จพระสัพพัญญูไปเบื้องหน้า ส่วนสันดุสิต
เทวราชกับสยามเทวราช ทรงทิพยจามร ดำเนินลงทางบันไ้แก้ว ท้าวปชาบดี
มหาพรหม ทรงทิพยเศวตฉัตรกางกั้นพระบรมครู เบื้องหลังพระมาตลีสังคาหก
เทพบุตรถือนอบทองเต็มไปด้วยดอกไม้ทิพย์ไ้ปรยปรายลงมาตามชั้นบันไ้ เบื้องหน้า
ทวยเทพแลเหล่านาค สุบรรณ กุมภัณฑ์ คนธรรพ ในหมื่นจักรวาลก็ถือนช้ทิพยฉัตร
เครื่องสักการบูชาต่างๆ เสด็จลงมา อนึ่ง สมเด็จพระสัพพัญญูพุทธเจ้าในมหาภักทกรับ
ทั้ง ๕ พระองค์ ทรงมีพระพุทธประเพณีที่เหมือนกัน ๒ ประการคือ หลังจาก
ทรงแสดงยมกปาฏิหาริย์ ก็จะเสด็จขึ้นไปจำพรรษาบนพิภพดาวดึงส์เทวโลกและ
เสด็จลงจากพิภพดาวดึงส์เทวโลก ณ ที่ไ้ล้ประตูเมืองสังกัสสนคร สำหรับภาพ
จิตรกรรมตอนนี มีคำอธิบายที่ได้ภาพว่า

“... ห้องนี้พระพุทธเจ้าเสด็จจากดาวดึงส์ลงทางบันไ้ ที่พระอินทร
เนรมิต มีพรหมถือเสวตฉัตรกั้น พระเจ้า เทวบุคทั้งหลยก็ดิษสิตีเป่า
ห้อมล้อมเปนอันมาก ครั้นถึงเมืองสังกัสสนคร พระพุทธเจ้าทรงเทษนา

โปรงภูพระยาสังกัศชนพร้อมกันเปนอันมาก แล้วสมเด็จพะพุทธเจ้าก็
เสด็จไปโปรงภูพระยาลิขิวในเมืองไภย์ชาลี...”

๕. ผนังแปดด้านทิศตะวันออกห้องด้านใน (รูปที่ ๒๑) ปริจเฉทที่ ๒๕
อัครสาวกนิพพานปริวรรต เป็นภาพพระสารีบุตรปรินิพพานในห้องประสูติ ตาม
พระพุทธรูปประเพณี พระอัครสาวกจะเข้าสู่นิพพานก่อนพระชินสีห์ ดำริที่จะไป
โปรดนางพราหมณีสารีมารดาและนิพพานในห้องที่กำเนิด ณ หมู่บ้านนาลันทาคาม
โดยเขียนเป็นรูปเรือนไทยเครื่องไม้ ฝ่ายพระมหาโมคคัลลანะสถิตยั้ง *กภาพลิลิต
ประเทศ* ในมคธชนบท หมู่เดียรลีย์ได้ว่าจ้างมหาโจรให้มาประทุษร้ายฆ่าพระมหา
โมคคัลลานะ ซึ่งเป็นกรรมที่ทำไว้แต่อดีตชาติติดตามมา พระมหาโมคคัลลานะ
ก็มีได้คิดหนีปล่อยให้ฝูงโจรทุบตีจนอัฐิแหลกละเอียด แล้วได้ทำปาฏิหาริย์เหาะ
ไปเฝ้าสมเด็จพระสัมพันธู์กราบทูลถวายบังคมลานิพพาน

พระธรรมเสนาบดีสารีบุตรอัครสาวกเบื้องขวานิพพานวันกติกมาส ขึ้น ๑๕ ค่ำ
เดือน ๑๒ พระธรรมเสนาบดีมหาโมคคัลลานะ อัครสาวกเบื้องซ้ายนิพพานในวันดับ
แแห่งเดือนกติกมาส แรม ๑๕ ค่ำ เดือนเดียวกันทั้งสององค์ เมื่อสมเด็จพระบรมศาสดา
ทรงปราศจากพระอัครสาวกทั้ง ๒ ดุจดั่งไม้หัวอันแก่ที่มีกิ่งใหญ่ ๒ ข้างหักลง
เหลือแต่พระอานนท์พระพุทธรูปฐากองค์เดียว สมเด็จพระบรมศาสดาทรงปรารภถึง
ความชราภาพแห่งพระวรกายที่เจริญมา เปรียบอินทรีย์ประดุจไม้เกียนอันเก่า
ทรงมีพระพุทธรูปกาตรัสแก่พระอานนท์ว่า

“... อานนท์ท่านจงอาศัยตนของตนเองนั้นเป็นที่พึ่งที่พำนัก ที่อันอื่น
ซึ่งจักเป็นที่พึ่งแก่ตนนั้นมิได้มี...”

สำหรับภาพจิตรกรรมตอนบนของอัครสาวกนิพพาน เขียนเป็นภาพตอน
ปริจเฉทที่ ๒๖ มหาปรินิพพานปริวรรต ในพรรษาที่ ๔๕ สมเด็จพระบรมศาสดา
ทรงมีพระชนมายุ ๘๐ พรรษา ขณะที่ทรงจำพรรษาไตรมาสนั้นทรงอาพาธหนัก
โดยทรงเฝียวารักษาพระโรคด้วย *สมวัตติโอสถ* ครั้นออกพรรษาทรงปวารณา
ตรัสพยากรณ์พระองค์เองว่า ตถาคตจะปรินิพพาน เพลาเข้าตรูเสด็จเข้าไปในนคร
เวสาลีกัษพระภิกษุสงฆ์ ๕๐๐ หลังจากทรงกระทำกติกาลในพระราชานิเวศน์ โปรด
ประธานธรรโมวาทแก่เหล่ากษัตริย์ทั้งปวง แล้วเสด็จออกจากพระนคร ทรงหยุดยืน

อยู่ด้านนอกพระทวารแปรพระกายผันพระพักตร์ทอดทัศนาทรงแสดงซึ่ง **นาคาวโลก** คือ การจะมีได้กลับมาเห็นอีกต่อไป แล้วมีพระพุทธรูปกว่า

“...ตถาคตจะเล็งแลดูนครเวสาลี เป็นปัจฉิมทัศนาคาวานี้ ....” (รูปที่ ๒๑) สมเด็จพระบรมศาสดา ทรงกำหนดปลงอายุสังขารในวันมาฆปุณณมีเพ็ญเดือน ๓ ณ ปาวาลเจดีย์ว่า แต่นี้ไปอีก ๓ เดือน ตถาคตจักเสด็จดับขันธปรินิพพาน แล้วตรัสเรียกพระอานนท์เถระ แจ้งในสิ่งทั้งปวงแม้พระอานนท์จะทูลวิงวอนก็มีอาจเปลี่ยนแปลงได้ เสด็จออกจากนครเวสาลีไปยังหมู่บ้านภัณฑคาม

ภาพจิตรกรรมตอนต่อไปบนเขียนเป็นรูปหมู่บ้านภัณฑคาม ลักษณะเป็นเรือนไทยฝาปะกน สมเด็จพระบรมศาสดามีพระพุทธรูปา ตรัสแก่พระอานนท์ว่า ตถาคตจะไปสู่บ้านภัณฑคามแล้วเสด็จไปพร้อมด้วยสงฆ์สาวก เสด็จไปทรงตรัสพระสัทธรรมเทศนาโปรดมหาชนยังที่ตำบลต่างๆ แล้วเสด็จไปยัง **ปาวานนคร** ประทับในอัมพวันสวนไม้มะม่วงของนาย **จุนท์กัมมารบุตร** ซึ่งเป็นบุตรช่างทอง สมเด็จพระบรมศาสดาตรัสแสดงพระสัทธรรมเทศนา เมื่อสิ้นสูตนายจุนท์กัมมารบุรุษโสตาปัตติผล แล้วเสด็จมารับภัตตาหารบิณฑบาต ครั้นรุ่งเช้านายจุนท์กัมมารบุตรได้จัดเตรียมโภชนียาหารอันประณีตกับ **สุกรมัทวะ**^{๑๗} ทรงตรัสแก่นายจุนท์กัมมารบุตรว่า **สุกรมัทวะ** ซึ่งตกแต่งไว้จางวายเป็นแต่ตถาคตผู้เดียว ตถาคตมิได้เห็นผู้ใดในมนุษยโลก เทวโลก มารโลก พรหมโลก แลสมณจารย์ ที่จะบริโภคสุกรมัทวะนี้ อันจะทำให้เตโชธาตุ พึงย่อยยับ เว้นแต่ตถาคต ที่เหลืออยู่นั้นขอให้ชุดหลุมฝัง ภิกษุสงฆ์อื่นขอให้ฉันโภชนียาหารอื่น

---

^{๑๗} **สุกรมัทวะ** เป็นอาหารชนิดหนึ่ง สันนิษฐานว่าเป็นทั้งอาหารคาวและหวาน มีส่วนผสมที่ประกอบด้วย โอทนะ (ข้าวสุก) กุมมาส (ถั่วเน็ง) และเบญจโครส (นมโค ๕ ชนิด คือ นมสด นมส้ม เนยใส เนยข้น เปรียง) เป็นอาหารที่ย่อยยาก ไม่เหมาะกับผู้สูงอายุ หรืออาจหมายถึง เห็ดชนิดหนึ่ง หรือเนื้อหม้ออ่อน รายละเอียดดูที่สุทธีวงศ์ พงศ์ไพบูลย์, **อุปกรณ์วรรณคดีพุทธศาสนา** **คู่มือพระปฐมสมโพธิกถา**, พิมพ์ครั้งที่ ๒ กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช จำกัด, ๒๕๑๕, หน้า ๑๒๕.

เมื่อเสวยภัตตาหารแล้วบังเกิดพระอาพาธ **โลหิตปักขันทิกโรค**^{๑๘} ลง พระโลหิต สมเด็จพระบรมศาสดาทรงเปล่งพระพุทธรูทูลแสดงบุพพกรรม ของพระองค์ ครั้งตถาคตเป็นนายแพทย์ได้เยียวยารักษาโรคบุตรเศรษฐีทำให้ โรคกำเริบหนัก ด้วยวิบากกรรมครั้งนั้นได้ติดตามมา แล้วทรงตรัสแก่พระอานนท์ว่า จะเสด็จไปสู่ **กุสินารานคร** เสด็จจากปาวานครพร้อมกับเหล่าภิกษุสงฆ์ทั้งปวง ทรงมีพระพุทธรูทูลแก่พระอานนท์ว่า เบื้องหน้าต่อไปหากมีคนตีเตียน จุนท์กัมมารบุตรว่า พระชินสีห์ฉันทซึ่งบิดนขาตของนายจุนท์ เป็นปัจฉิมบิดนขาต ของจงเปลื้องเสียซึ่งความสงสัยให้ได้ดับว่า

“...บิดนขาต ๒ ประการ คือ บิดนขาตอันตถาคตได้ฉันท แล้วบรรลุ พระโพธิญาณ กับบิดนขาตอันตถาคตฉันทแล้วปรินิพพาน ทั้งสองนี้ มีผลานิสงส์มากเสมอกัน ล้วนวิเศษกว่าบิดนขาตทั้งหลายอื่น...”

สมเด็จพระบรมศาสดาทรงมีอรรธาธิบายว่า บิดนขาตในวาระแรกจาก นางสุชาดา ทรงมีกมลสันดานประกอบด้วย ราคะ โทสะและโมหะ ส่วนบิดนขาต จากนายจุนท์กัมมารบุตรวาระนี้ ตถาคตปราศจากราคะ โทสะและโมหะ ซึ่งมีผล เสมอกันถึงเหตุปรินิพพานสมบัติ วาระแรกนั้นทรงดับสูญซึ่งกองกิเลส ส่วนวาระนี้ จะทรงดับสูญปราศจากวิบากขันธแลกัมมัชรูป (รูปที่ ๒๒)

ภาพตอนบนของผนังพระวิหารทิศตะวันออกห้องด้านใน แสดงเหตุการณ์ ที่เสด็จมาถึง **ศาลวันอุททยาน** พระราชอุทยานใกล้นคร **กุสินารายราชธานี** ณ ที่ใกล้ ภูฏาคารศาลา มีไม้รังคูโน้มเข้าหากันมี **มัญจาอาสน์** อันเป็นที่ไสยาสน์แห่งพระยา มัลลราช สมเด็จพระบรมศาสดาทรงบรรทมสี่ที่ไสยาสน์ พระบาทซ้ายซ้อนพระบาท ขวา เหล่าสาละบุปผาชาติก็เบ่งบาน หล่นเรียรายทั่วพระพุทธรูทูลสรีระกายาบูชา พระสัพพัญญู ทรงมีพระพุทธรูทูลตรัสว่า กุสินารายนครนี้ ในอดีตกาลมีชื่อว่า **กุสวัตติราชธานี** สมเด็จพระบรมจักรพรรดิทรงพระนามว่า **มหาสุทนต์** ทรงมี เดชานุภาพบริบูรณ์พร้อมด้วยสัตตัตริณะที่ยิ่งใหญ่กว่านครทั้งปวง โปรดให้พระอานนท์ เข้าไปในกุสินารานครบอกความแก่กษัตริย์มัลลราชว่า คคาคตจะเข้าสู่ปรินิพพาน ที่ศาลวันอุทยาน ในปัจฉิมราตรีวันนี้

^{๑๘} **โลหิตปักขันทิกโรค** หมายถึง อาการท้องร่วงอย่างแรง มีโลหิตออกมา

สุภัททปริพพาชก^{๑๙} สดับเหตุว่าสมเด็จพระบรมศาสดาจะเข้าสู่ปรินิพพาน จำต้องเข้าไปทูลถามปัญหาทั้งหมด ครั้นเมื่อจะเข้าไปเฝ้าพระอานนท์เถระได้กล่าวห้ามถึงสามครั้ง สมเด็จพระบรมครูสดับฟัง จึงทรงโปรดให้เข้าเฝ้ากราบทูลถามปัญหาจนสิ้นความสงสัยมีเหตุขีปีติโสมนัสทูลขอบรรพชา สมเด็จพระบรมศาสดาตรัสสั่งพระอานนท์บวชสุภัททปริพพาชก

ครั้นล่วงเข้าสู่ปัจฉิมยามสมเด็จพระบรมศาสดาโปรดประทานพุทธโอวาทแก่พระภิกษุทั้งปวง พระอานนท์เถระสดับพระพุทธโอวาท ก็ออกไปสู่วิหารสองกรเหนี่ยวห่วงกลอนประตู รำพันพิลาปอัศจรรย์ไหลอาบพักตร์รำปริเวทนาการ เมื่อมิได้ทรงเห็นพระอานนท์พุทธอุปัฏฐาก ในระหว่างที่แห่งสงฆ์ทั้งปวงก็ตรัสให้ภิกษุสงฆ์ไปเรียก ทรงมีพระพุทธรูปปฏิมากรว่า อานนท์อย่าเศร้าโศกมิสมควร แล้วทรงตรัสแก่พระสงฆ์ทั้งปวงว่า

“...กาลเมื่อตถาคตปรินิพพานแล้ว อันว่าพระปริยัติธรรมทั้ง ๘๔,๐๐๐ พระธรรมชั้นตรี จะเป็นครูสั่งสอนท่านทั้งปวงแทนองค์ตถาคต...”

จบแล้วทรงตรัสจำแนกข้อธรรมทั้งหลายประกอบด้วย **พระวินัยปิฎก พระสุตตันตปิฎก พระอภิธรรมปิฎก** ครั้นจบลงทรงมีพระพุทธรูปเป็นปัจฉิมโอวาทว่า

“...ตถาคตจะอำลาท่านทั้งหลายสู่พระปรินิพพานในกาลบัดนี้ ดูกรสงฆ์ทั้งปวง อันว่าสังฆารทั้งหลายมีสภาวะจะฉิบหายประลัยในเบื้องหน้า ท่านจงตงแต่ต่างรักษาตนให้บริบูรณ์ด้วย **อัปมาทธรรม**^{๒๐} เป็นนิจฺเทอญ...”

---

^{๑๙} **สุภัททปริพพาชก** ในอดีชาติสมัยพระปทุมุตระสัมมาสัมพุทธเจ้า บังเกิดเป็นน้องของอัญญาโกณฑัญญะ ผู้ซึ่งได้บรรลุอรหัตตผลพระองค์แรก ซึ่งพี่ชายได้ถวายทานในกาลเมื่อข้าวตั้งท้องจำนวน ๙ ครั้ง ฝ่ายน้องชายถวายทานเมื่อภายหลัง รายละเอียดดูที่ **พระปฐมสมโพธิกถา**, หน้า ๒๔๕.

^{๒๐} **อัปมาทธรรม** หมายถึง ธรรมะที่ว่าด้วยความไม่ประมาท รายละเอียดดูที่ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๓ กรุงเทพมหานคร: บริษัท เอส.อาร์.พี.ริ้นดิง แมสโปรดักส์ จำกัด, ๒๕๔๘, หน้า ๕๘.

ในวาระที่สุดก็เสด็จดับขันธเข้าสู่พระปรินิพพานในวันวิสาขบูชา ๖ เดือน ก่อนกาลปรินิพพาน สมเด็จพระบรมศาสดาได้ทรงตรัสพุทธภาษิตว่า พระอรหันต์ เถระในการจัดการพระพุทธสรีระ ดังความปรากฏใน **มหาปรินิพพานสูตร จีมนิกาย มหาวรรค**^{๒๑} ความว่า **สังเวชนียสถาน ๔** คือ สถานที่ประสูติ สถานที่ตรัสรู้ สถานที่แสดงปฐมเทศนาและสถานที่ปรินิพพาน จะเป็นที่ควรเห็นของเหล่าพุทธบริษัท ผู้มีศรัทธา อันจักได้เดินทางจาริกไปน้อมนำให้มีจิตเลื่อมใส เมื่อสิ้นกาลกิริยากายแตกดับลงแล้วจักได้เข้าถึงสุคติโลกสวรรค์

สำหรับการปฏิบัติต่อพระพุทธสรีระ สมเด็จพระบรมศาสดาทรงโปรดให้กระทำ เหมือนที่ปฏิบัติต่อสรีระพระเจ้าจักรพรรดิ ซึ่งจะมีการห่อด้วยผ้าใหม่แล้ว ซับด้วยสำลี ๕๐๐ คู่ เชิญพระสรีระลงในรางเหล็กอันเต็มไปด้วยน้ำมัน^{๒๒} ครอบด้วยรางเหล็ก กระทำจิตกาธานด้วยไม้หอม ถวายพระเพลิงพระสรีระ แล้วก่อสถูปไว้ที่หนทางใหญ่ ๔ แพร่ง ซึ่งจักเป็นประโยชน์เกื้อกูลเพื่อความสุขแก่ชนเหล่านั้น สิ้นกาลนาน อนึ่ง ตลาคตถือเป็น **อุปารหุบุคคล** หนึ่งในสี่จำพวก อันเป็นบุคคลที่ชนรุ่นหลังพึงสร้างสถูปไว้ เคารพบูชา เพื่อยังจิตใจให้บุคคลที่ได้พบประกอบกรรมดี และเลื่อมใส อันจะทำให้บุคคลนั้นเมื่อสิ้นชีวิตกายแตกดับลงแล้ว ย่อมเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ ประกอบด้วย

- พระตลาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า
- พระปัจเจกสัมมาสัมพุทธเจ้า
- พระตลาคตสาวก
- พระเจ้าจักรพรรดิ

ปริจเฉทที่ ๒๗ ธาตุวิภังขณปริวรรต (รูปที่ ๒๒-๒๓) ภาพจิตรกรรมเขียนเรื่องถวายพระเพลิงพระพุทธสรีระและแบ่งพระบรมสารีริกธาตุ กาลเมื่อสมเด็จพระบรมศาสดาปรินิพพาน ก็บังเกิดมหัศจรรย์ต่างๆ ครั้งนั้นเหล่าภิกษุสงฆ์แลเหล่าเทพยดาที่ยังคงดำรงเป็นปุถุชน ยังไม่พ้นจากราคะกิเลสก็รำปริเวทนาการโศกพิลาป

^{๒๑} มหาปรินิพพานสูตร จีมนิกาย มหาวรรค, [๑๓๓-๑๓๔]

^{๒๒} พระปฐมสมโพธิกา ฉบับสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระปรมานุชิตชิโนรส กล่าวว่านำพระสรีระแช่ลงในน้ำมันหอม

อาลัย พระอานนทฺ์พระพุทฺธอุปัฏฺฐากมีความโศกเสีจเป็นอย่งยงชลนัยน้ไหลนอง
ไม่ขาดสาย พระอนรุทเถระ กล่าวระงับความเศร้าโศกให้บรรเทาลง

ฝ่ายองค์ช้ตติยภคช้ตรียม้ลลราชก้ได้จัดเตรียมพิธีการเกี่ยวกับพระบรมศพ
โดยให้นำผ้าสาฎก ๕๐๐ คู่ เข้าไปสู่ที่พระพุทฺธอสุภสรีรกาย สักการบูชาด้วย
สุคนธบุปผานาาประการ ผูกเพดานและม่านกั้นบริเวณมหาปริณิพพานพระแท่น
มัญจาอาสน์คลุมด้วยพิพ้ทฤษฎา ตกแต่งพระศพอย่งพระศพสมเด็จพระบรม
จักรพรรดิราชาบูชาด้วยช้ตติยราชูปโภค ประโคมด้วยเบญจางคดุริยภณช้ ระดม
ศัพท้เสียงนถนาท ในพระราษอุทยา สาลวันสักการบูชาสิ้น ๖ วัน ครั้นถึงวัน
คำรบ ๗ จึงเชิญพระบรมศพไปย่ง **มกุฎพันธเจดีย์** ที่ถวายพระเพลิง ลำดับนั้น
พระอานนทฺ์เถระได้กล่าวถึงช้ตอนต่งๆ อย่งละเอียด ตามที่ทรงมีพระพุทฺธิกา
ทำจิตกาธานคือ เชิงตะกอนด้วยไม้แก่นจันทน์สูง ๑๒๐ ศอก แล้วเชิญพระหีบทอง
ที่ใส่พระบรมศพ ประดิษฐานที่เบ็องบน ครั้นจะทำการถวายพระเพลิงก็จุดอัคคี
ไม้ติด พระอนรุทจึงกล่าวว่ พระพุทฺธสรีระและเทพยดาท่งหลายคงจะคอย
พระมหากัสสปะเถระ อันเป็นพระสาวกผู้ใหญ่ช้จะมาถึงในกาลวันน้

ครั้นเมื่อพระมหากัสสปะเถระเดินทางมาถึงก็พาบริวารไปย่งมกุฎพันธเจดีย์
เข้าไปถึงที่ใกล้เชิงตะกอน เฉียงจิวรเหนืออ้งสะซ้าย ถวายอัญชลีกระทำประทักษิณ
สิ้น ๓ รอบ แลเตโชธาตุจึงบันดาลติดเชิงตะกอนช้เองด้วยอานุภาพแห่งเทพยดา
ก็กระทำฦาปนาการพระพุทฺธอสุภสรีระกาย ช้ในภาพจิตรกรรมเขียนเป็นรูป
พระเมรุมาศประดิษฐานพระบรมพระโกศ ถวายพระเพลิงพระพุทฺธสรีระ^{๒๓} ประมวล

---

^{๒๓} สำหรับการถวายพระเพลิงพระพุทฺธสรีระมีเหตุอัศจรรย์ คู่ผ้าสาฎก ๕๐๐ ช้กับหีบทองแล
พระจิตกาธานใหม่หมดสิ้น ครบถ้วน ๗ วัน ก็บังเกิดท่ออกฤทธาราดลงมาแต่อากาศดับพระเพลิง
ให้อันตรธาน โดยมีสิ่งท่เพลิงมิได้ไหม้ คือ

๑. ผ้าสาฎกท่หุ้มพระสรีรกายช้ใน
๒. ผ้าสาฎกท่หุ้มในช้้นนอกสุด
๓. พระเชีวแก้ว ๔ องค้
๔. พระรากขวัญ ๒ องค้
๕. พระอุณหิส คือ อัญช้เบ็องบนพระเศียร ๑ องค้ รวมพระบรมสารีริกธาตุ ๗ องค้ท่คองอยู่

ด่งปรกติ

ลำดับความตั้งแต่วันปรีณิพพาน เทพยดาแลมนุษย์กระทำให้สักการบูชาพระบรมศพ ๗ วัน จึงถวายพระเพลิงพระพุทธรูปพระศรี พระเพลิงไหม้เชิงตะกอนอยู่ ๗ วันจึงดับ เก็บพระบรมสารีริกธาตุ กระทำการสักการบูชาสมโภช ๗ วัน สิริรวม ๒๑ วัน

พระเจ้าอชาตศัตรูทรงสดับข่าวสมเด็จพระบรมศาสดาปรีณิพพาน ก็ทรงพระวิสิญญ์ภาพแน่งไป ครั้นเมื่อทรงคลายความโศกทรงดำริว่าพระองค์สมควรที่จะได้อัญเชิญพระสรีระธาตุมาประดิษฐาน โปรดให้ราชทูตส่งพระราชสาส์นไปถึง กษัตริย์มัลลราชว่า พระองค์เป็นขัตติยราชราชาสมควรที่จะได้พระบรมสารีริกธาตุ มาก่อนพระสถูปบรรจุบูชาไว้ หากมิได้ก็จะเตรียมยกทัพตามไป ช้างฝ่ายกษัตริย์ ลิจฉวี แคว้นเวสาลี กษัตริย์ศักยราช กรุงกบิลพัสดุ์ แล กษัตริย์อุลลยราช เมือง อัลกัปปนคร กษัตริย์โกถยราช เมืองรามคาม กับทั้ง พราหมณ์ เมืองแฏฐทีปปนคร กษัตริย์มัลลราช เมืองปาวา เมื่อทราบข่าวสมเด็จพระบรมศาสดาปรีณิพพานก็ ต่างจัดแต่งราชทูตมาถึงกษัตริย์มัลลราช ขอแบ่งส่วนพระบรมสารีริกธาตุ แล้วจะ ทำการยกพลพลโยธาหาร รวมทั้งกองทัพพระเจ้าอชาตศัตรูนครราชคฤห์ ๗ กองทัพ เข้ามาประชิดติดประตูเมือง

กาลนั้น โทณพราหมณาจารย์ ผู้เป็นอาจารย์ของเหล่าขัตติยกษัตริย์ แลอาศัยอยู่ในนครกุสินาราย ครั้นสดับเหตุวิวาทจนเกือบจะเป็นสงครามของ เหล่ากษัตริย์ ก็คิดว่าตนสมควรที่จะออกไปห้ามระงับด้วยโอวาทกถา มิให้เกิด ยุทธนาการ ด้วยจะแบ่งปันพระบรมสารีริกธาตุออกเป็น ๘ ส่วนอย่างเสมอกัน เพื่อจะได้อัญเชิญไปก่อนพระสถูปบรรจุไว้ทุกพระนคร เป็นที่สักการบูชาแห่งมหาชน แล้วให้เปิดประตูพระนครเชิญเหล่าขัตติยกษัตริย์เข้าไปในนคร แล้วจึงเปิดออก ซึ่ง สุวรรณโทณีนีคือ พระหีบทองน้อย อันบรรจุพระบรมสารีริกธาตุทั้งมวล เหล่ากษัตริย์ทั้งหลายก็เข้าไปอภิวัต ถวายนมัสการพระบรมสรีระธาตุที่มีวรรณ สันฐานดังทองพากันเศร้าโศกศัลย์ขณะนั้น โทณพราหมณาจารย์ก็ฉวยเอา

พระสรีระธาตุที่กระจัดกระจาย มีสันฐาน 3 ขนาด และพรรณวรรณสีที่แตกต่างกัน คือ

- พระธาตุขนาดใหญ่ ขนาดประมาณเท่าเมล็ดถั่วแตก มีพรรณสีเหลืองคล้ายสีทอง
- พระธาตุขนาดกลาง ขนาดประมาณเท่าเมล็ดข้าวสารหัก มีพรรณสีดั่งแก้วผลึก
- พระธาตุขนาดเล็ก ขนาดประมาณเท่าเมล็ดพันธุ์ฝักกาด มีพรรณดั่งสีดอกพุทูล

พระทักษิณชาตมหาราช (พระเชี้ยวแก้วเบื้องต้น) ซ่อนไว้ ณ ภายในผ้าโพกศีรษะ แล้วจึงใช้ **ตุมพะ** คือ **ทะนาน** ตวงพระบรมสารีริกธาตุได้ ๑๖ ทะนาน^{๒๔} แบ่งโดยลำดับทั้ง ๘ นคร องค์ละ ๒ ทะนานเสมอกัน สมเด็จพระอมรินทราบราชาได้ทอดทัศนากับพิภพจักขุณามว่า โทณพราหมณาจารย์ผู้แจกพระบรมธาตุได้ลอบลักนำเอาพระทักษิณชาตมหาราชซ่อนไว้ที่ระหว่างผ้าโพก ทรงพิจารณาว่าพราหมณ์ผู้นี้สมควรคู่แก่การครอบครอง สมเด็จพระอมรินทร์จึงเสด็จลงมาถือเอาพระทักษิณทัณชาตมหาราชจากผ้าโพกแห่งโทณพราหมณ์ ประดิษฐานลงในสุวรรณโกศแก้ว อัญเชิญไปสู่ดาวดึงส์เทวพิภพ บรรจุไว้ใน **พระจุฬามณีเจดีย์** (รูปที่ ๒๓)

ฝ่ายโทณพราหมณ์เมื่อแจกแบ่งพระบรมสารีริกธาตุเสร็จแล้ว ยกหัตถ์ขึ้นค่นหาพระชาตมหาราชก็มีพานพบ ครั้นจะไต่ถามว่าใครเป็นโจรมาลอบลักไปก็คิดละอายใจมิอาจพูดได้ จึงดำริว่า อันตุมพะทะนานทองที่ตวงพระบรมสารีริกธาตุจะนำไปก่อพระเจดีย์บรรจุเป็นที่สักการบูชา เหล่ากษัตริย์ทั้งหลายก็ยินยอม ขณะนั้นกษัตริย์ไมริยานครอันสถิตอยู่ ณ โกลีปาปิปผลิวัน ทราบข่าวสมเด็จพระบรมศาสดาปรินิพพาน จึงส่งราชทูตให้มาทูลกษัตริย์มัลลราช ณ นครกุสินาราย ขอส่วนแบ่งพระบรมสารีริกธาตุ แล้วจะเสด็จยกพยุหยาตราติดตามมาภายหลัง ครั้นทราบความจากกษัตริย์กุสินารายว่า พระบรมสารีริกธาตุนั้นได้แจกปันกันแล้ว ๘ ส่วน จึงอัญเชิญเกล้า **พระอังคารธาตุ** กลับมาประดิษฐานสักการะเป็นกองทัภกลุ่มสุดท้าย

เมื่อพระเจ้าอชาตศัตรูอัญเชิญพระบรมสารีริกธาตุจากมกุฏพันธเจดีย์กลับสู่กรุงราชคฤห์เป็นเวลา ๗ ปี ๗ เดือน ๗ วัน โปรดให้ก่อพระสถูปบรรจุพระบรมสารีริกธาตุ ทำการฉลองพระสถูป ฝ่ายกษัตริย์ขัตติยราชทุกๆ เมืองก็อัญเชิญพระบรมสารีริกธาตุส่วนตนกลับมายังนคร แล้วก่อสถูปบรรจุพระบรมสารีริกธาตุไว้ ณ เมื่อนั้นทำการฉลองพระสถูป ซึ่งนับเป็น **พระปฐมธาตุสถูป** ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุ ๘ แห่ง สำหรับภาพจิตรกรรมอันเป็นฉากสุดท้าย

---

^{๒๔} ประกอบด้วย พระบรมสารีริกธาตุขนาดใหญ่ ดวงได้ ๕ ทะนาน ขนาดกลาง ดวงได้ ๕ ทะนาน อย่างน้อยดวงได้ ๖ ทะนาน สิริรวมพระบรมสารีริกธาตุที่แตกทำลายนี้เป็น ๑๖ ทะนาน

ของพระวิหารวัดบุปผารามเขียนบรรยายเหตุการณ์ ธาตุวิภังขณปริวรรต ปริจเฉท
ที่ ๒๗ โทณพราหมณ์แบ่งพระบรมสารีริกธาตุ ปราบกฏบนผนังแปดด้านทิศตะวันออก
ห้องด้านใน ที่จะกั้นด้วยแนวทิวทัศน์และต้นไม้ เวียนมาบรรจบกับผนังแปดห้อง
ด้านนอกที่เขียนภาพพุทธประวัติตอนประสูติ

ภาพจิตรกรรมผนังระหว่างช่องหน้าต่าง เขียนภาพทศชาติชาดก เริ่มจาก
ผนังแปดทิศตะวันออกเบื้องขวาของพระพุทธปฏิมาประธานจากห้องด้านนอกไปสู่
ด้านห้องด้านใน ๔ ตอน คือ เตมียชาดก มหาชนกชาดก สุวรรรสามชาดก และ
เนมิยราชชาดก ลำดับถัดไปคือผนังแปดทิศตะวันตกห้องด้านในต่อไปถึงห้อง
ด้านนอก ๔ ตอนคือ มโหสถชาดก ภูริทัตชาดก จันทกุมารชาดก นารทชาดก
ส่วนวิธูรบัตถิตชาดก จะเขียนเป็นภาพขนาดเล็กข้างผนังบานแฝละ เพื่อให้
ความสำคัญกับพื้นที่ชาดกเรื่องสุดท้ายคือ *เวสสันดรชาดก* ซึ่งเป็นชาดกเรื่องยาว
เขียนเต็มครบ ๑๓ กัณฑ์ ๒ ผนัง คือผนังหุ้มกลองทิศเหนือตรงข้ามพระพุทธปฏิมา
ประธานระหว่างช่องประตู เขียนตอนต้นเรื่อง (รูปที่ ๒๔) ผนังแปดด้านทิศตะวันตก
ห้องด้านนอกเขียนช่วงปลาย

เวสสันดรชาดกนับเป็น *มหาชาติ* แปลว่า ชาติใหญ่ กล่าวถึงพระโพธิสัตว์
เสวยพระชาติเป็นพระเวสสันดรทรงบำเพ็ญทานบารมีย่างสูงสุดครบถ้วน
๑๐ ประการ เป็นเรื่องที่มีความยาวที่สุดจำนวน ๑,๐๐๐ พระคาถา แบ่งเป็นตอน
หรือกัณฑ์จำนวน ๑๓ กัณฑ์ ทั้งนี้ภาพทศชาติชาดกทั้ง ๑๐ เรื่อง ที่เขียนภายใน
พระวิหาร ภาพส่วนใหญ่ชำรุดและมีการเขียนซ่อมหลายวาระ และเป็นที่น่าสังเกตว่า
ทิศทางการลำดับภาพทศชาติชาดก จะสลับกับทิศทางการดำเนินเรื่องเหตุการณ์
ภาพพุทธประวัติที่อยู่ตอนบนพระวิหาร

พระพุทธปฏิมา จุลศักราช ๑๒๔๑

บนแท่นฐานชุกชีภายในพระวิหารวัดบุปผาราม มีการตกแต่งอย่างประณีต
กรุด้วยหินอ่อนสีเทาที่เจาะเป็นช่องซุ้มวงโค้งประดับหินอ่อนสลัปสี่เทคนิคแบบ
ตะวันตก สำหรับประดิษฐานพระพุทธปฏิมา *หลวงพ่อบุปผา* จำลองแบบมาจาก
พระพุทธชินราชและพระอัครสาวก บนแท่นฐานดังกล่าวหากพิจารณารายละเอียด

จะพบว่ามี การต่อเสริมด้วยฐานไม้ที่แนบสนิทเสมือนฐานเดียวกัน ทั้งฝั่งซ้ายและขวา ตกแต่งระบายสีเป็นลายหินอ่อน ลักษณะดังกล่าวมีความคล้ายคลึงกับงานประดับผนังพระอุโบสถวัดศรีสุริยวงศาaramวรวิหาร จังหวัดราชบุรี ซึ่งสร้างขึ้นโดยสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ จากการต่อขยายแทนฐานชุกชี ทำให้ไม่สามารถเดินรอบพระพุทธรูปปฏิมาและฐานชุกชีได้ ทั้งนี้การต่อเสริมส่วนฐานดังกล่าวนี้คงมีมูลเหตุ ตลอดจนความสำคัญเกี่ยวข้องกับการอัญเชิญพระพุทธรูปปฏิมา ๒ องค์ประดิษฐานที่เบื้องซ้ายและเบื้องขวาดังที่จะกล่าวต่อไป

พระพุทธรูปปฏิมาปางห้ามสมุทร จ.ศ.๑๒๔๑ ประดิษฐานที่เบื้องซ้ายของหลวงพ่อบุปลา เป็นพระพุทธรูปปฏิมาที่มีพุทธลักษณะงดงาม พระพักตร์สงบนิ่ง มีเกตุมาลาหรือพระรัศมีเป็นเปลวไฟต่อกับพระเศียรโดยปราศจากอุษณิษะ ที่เชื่อมรัศมีกับพระเศียร พระกรณมีตั้งสันแบบมนุษย์ พระพุทธรูปปฏิมาประทับยืนในท่าสมถังค์คือ ยืนตรง ครองจีวรห่มคลุมพระอังสาทั้ง ๒ ข้างโดยตลบชายจีวรคล้องที่พระศอวนอ้อมพระพาหา ทำให้ส่วนปลายแหวกแยกเป็น ๒ ข้างแบบเดียวกับการครองจีวรห่มแหวกมีริ้วแบบธรรมชาติ ซึ่งเป็นลักษณะการครองจีวรแบบหนึ่งของคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกาย ช่วงปลายรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งได้รับแรงบันดาลใจมาจากการครองจีวรพระภิกษุมอญโบราณ (รูปที่ ๒๙)

สำหรับการสร้างพระพุทธรูปปฏิมาที่ปราศจากอุษณิษะ ครองจีวรที่มีริ้วแบบธรรมชาติ นับเป็นการสร้างพระพุทธรูปปฏิมาที่ให้ความสำคัญกับความเหมือนจริง (Realistic) ตามแนวคิดสังขนิยมที่ปรากฏในงานศิลปกรรมตั้งแต่ปลายรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว อาทิ พระสัมพุทธพรณี พระนรินทร์รายองค์นอก พระสัมพุทธพรณีจำลอง พระพุทธร่องคิรส เป็นต้น อย่างไรก็ตามพระพุทธรูปปฏิมาแบบดังกล่าวส่วนใหญ่จะสร้างเป็นพระพุทธรูปปฏิมาประทับนั่งปางสมาธิ

สำหรับกรณีการสร้างพระพุทธรูปปฏิมาประทับยืน ปางห้ามสมุทรและครองจีวรห่มแหวกในลักษณะเดียวกับพระพุทธรูปปฏิมาวัดบุปผารามองค์นี้ นับเป็นรูปแบบที่พบน้อยมากจากการศึกษาปรากฏเพียง ๒ องค์ คือ

๑. พระสมุทรมินนาท วัดบวรนิเวศวิหาร เป็นพระพุทธรูปมีขนาดเล็กปางห้ามสมุทรประทับยืนบนฐานบัว เนื้อพระเศียรไม่มีอุษณิษะ ครองจีวรห่มแหวกเป็นริ้วแบบธรรมชาติ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้าง เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๐๙ ครั้งบรรพชาเป็นสามเณร สมเด็จพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ พระอู่ปัชฌายาจารย์ ถวายพระนามว่า **พระสมุทรมินนาท**^{๒๕} โดยปรากฏคำจารึกที่ฐานว่า

“... พระพุทธรูปสาสนากาลเปนนิตติภาค ๒๔๐๙ พรรษา สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ ทรงพระราชศรัทธาสถาปนา พระพุทธรูปปฏิมากรองค์นี้ไว้ในพระพุทธรูปศาสนา...”^{๒๖} ครั้นเสด็จเถลิงถวัลย์ราชสมบัติแล้วโปรดฯ ให้กาไหล่ทองและจารึกที่ฐานพระพุทธรูปปฏิมา

๒. พระพุทธรูปญายออักคะ (รูปที่ ๒๘) ประดิษฐานภายในพระวิหารแก่งวัดบวรนิเวศวิหาร พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้าง อุทิศถวายสมเด็จพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ พระอู่ปัชฌายาจารย์ ฝีมือช่างพระองค์เจ้าประดิษฐวรการ^{๒๗} ที่ส่วนฐานบรรจุพระอังคารสมเด็จพระมหาสมณเจ้า^{๒๘}

---

^{๒๕} ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา, ตำนานพระพุทธรูปสำคัญ, พิมพ์แจกในการพระกฐินพระราชทาน พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ณ วัดชุมพลนิกายาราม วัดนิเวศน์ธรรมประวัติ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา พระพุทธศักราช ๒๔๖๘, พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, หน้า ๕๔.

^{๒๖} วัดบวรนิเวศวิหาร, กรุงเทพฯ: มูลนิธิมหามงกุฎราชวิทยาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์, ๒๕๔๖, หน้า ๑๘๗-๑๘๘.

^{๒๗} นายแพทย์ถนอม บรรณประเสริฐ, พระประวัติ พระวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าประดิษฐวรการ แม่กองสร้างวัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม พุทธศักราช ๒๔๑๒-๒๔๒๘, กรุงเทพฯ: บริษัทอัมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), ๒๕๖๓, หน้า ๑๑๙.

^{๒๘} ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา, ตำนานพระพุทธรูปสำคัญ, หน้า ๕๓. และ พิชิต อังคศุภรกุล, “งานพุทธศิลป์ในพระราชดำริพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว” วิทยานิพนธ์ปริญญาปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๖๓, หน้า ๒๖๒.

สำหรับข้อแตกต่างระหว่างพระสมุทรมินนาท พ.ศ. ๒๔๐๙ และพระพุทธรูป
ปัญญาอัคคะคือ พระพุทธรูปปัญญาอัคคะ พ.ศ. ๒๔๒๘ จะมีอุษนิษะหนุนต่อกับ
พระเศียร ในขณะที่พระสมุทรมินนาท ซึ่งมีอายุการสร้างเก่ากว่าจะไม่มีอุษนิษะ
นอกจากนี้ ยังมีตัวอย่างพระพุทธรูปปฏิมาที่ครองจีวรลักษณะเดียวกัน ได้แก่ พระพุทธรูป
ปฏิมาปางอุ้มบาตร ประดิษฐานภายในอนุสาวรีย์รังสีวิวัฒนา พระบาทสมเด็จพระ
พระจุลจอมเกล้า เจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯแต่สมเด็จพระศรีสวริน
ทิราบรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า เป็นพระพุทธรูปปฏิมาปางอุ้มบาตรซึ่งตรงกับ
วันพุทธอันเป็นวันประสูติสร้างเมื่อปี พ.ศ. ๒๔๒๔^{๒๙} เป็นพระพุทธรูปปฏิมาที่
ครองจีวรคลุมพระอังสา ตลบส่วนปลายจีวรห่มแหวกแยกเป็น ๒ ข้าง แบบเดียวกับ
พระพุทธรูปสมุทรมินนาทและพระพุทธรูปปัญญาอัคคะ ที่พระเศียรปั้นเป็นสันมี
อุษนิษะหนุนขึ้นเล็กน้อย

การกำหนดอายุ

พระพุทธรูปปฏิมาปางอุ้มบาตรวัดบุปผาราม จากการสำรวจพบคำจารึกที่
ฐานพระพุทธรูปปฏิมา (รูปที่ ๒๗) หากแต่ตัวอักษรค่อนข้างลบบเลือนบางส่วนเป็น
ลายเส้นนูนบรรจุภายในกรอบที่ส่วนฐาน กล่าวถึงประวัติการสร้างซึ่งนับเป็นหลักฐาน
สำคัญที่ช่วยในการกำหนดอายุและการศึกษารูปแบบศิลปกรรม

“... จุลศักราช ๑๒๔๑ ปีเถาะ เอกศก..... นายวร

.....กลิน มารดา

สร้างพระพุทธรูปปฏิมากร.... ..”

จุลศักราช ๑๒๔๑ ปีเถาะ เอกศก ตรงกับปีพุทธศักราช ๒๔๒๒ นายวร
และนางกลิน มารดา บุคคลที่สร้างพระพุทธรูปปฏิมาองค์นี้สันนิษฐานว่าเป็น **เจ้าพระยา
สุรวงศ์ไวยวัฒน์ (วร บุนนาค)** ท่านเป็นบุตรชายคนโตของสมเด็จพระเจ้าพระยา

---

^{๒๙} พิชิต อังคศุกรกุล, “งานพุทธศิลป์ในพระราชตำริพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัว”, หน้า ๒๔๗, อ้างถึง สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์, หม่อมราชวงศ์, พระพุทธรูปปฏิมาในพระบรม
มหาราชวัง, กรุงเทพฯ: สำนักพระราชเลขานุการ, ๒๕๓๕, หน้า ๓๙๐.

บรมมหาราชศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) กับ **ท่านผู้หญิงกลีน** มารดา ท่านดำรงตำแหน่งสำคัญทั้งด้านการต่างประเทศและด้านกลาโหม รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็น จมื่นไวยวรนาถ อุปทูตติดตามพระยาศรีพิพัฒน์ (แพ บุนนาค) ออกไปเจริญพระราชไมตรีกับฝรั่งเศส ต่อมาโปรดเกล้าฯ เป็น **พระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์** ตำแหน่งราชทูตไปฝรั่งเศสอีกครั้งเมื่อปี พ.ศ. ๒๔๐๙ รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดเกล้าฯ เลื่อนเป็น **เจ้าพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์** ดำรงตำแหน่งสมุหพระกลาโหม พ.ศ. ๒๔๑๒ ถึง พ.ศ. ๒๔๓๑ ราษฎรจึงเรียกท่านว่า **“เจ้าคุณทหาร”** หรือ **“เจ้าคุณกลาโหม”** เจ้าพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์มีผลงานในราชการมากมาย อาทิ ต่อ **เรือพระที่นั่งสยามอรสมพล** เป็นแม่กองและผู้อำนวยการขุดคลองสำคัญต่างๆ^{๓๐}

สำหรับรูปแบบพระพุทธรูปปฏิมาปางห้ามสมุทร จ.ศ. ๑๒๔๑ ที่เจ้าพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์และท่านผู้หญิงกลีนมารดา สร้างถวายเป็นพุทธรูปบูชา ณ วัดบุปผาราม นั้น นับเป็นพระพุทธรูปปฏิมาที่มีพุทธลักษณะเก่าแบบเดียวกับ **พระสมุทรมินนาท** คือยังไม่ปรากฏการทำอุษณิษะ อันเป็นรูปแบบที่สืบมาจากพระพุทธรูปปฏิมาที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำริและจัดสร้างขึ้น มีพระสัมพุทธพรรณีเป็นองค์แรก อย่างไรก็ตามสำหรับการเลือกแบบพระพุทธรูปปฏิมาปางห้ามสมุทรที่ครองจิวรห่มคลุมพระอังสา พาดเฉียงแหวกแบบการครองจิวรพระสงฆ์ฝ่ายธรรมยุติ

---

^{๓๐} เรือพระที่นั่งสยามอรสมพล เป็นเรือกลไฟลำแรก พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ สมุหพระกลาโหมสั่งเครื่องจักรกลไฟ, จากอังกฤษเข้ามา โดยต่อเป็นเรือพระที่นั่งย่อมๆ ต่อก่อน จมื่นไวยวรนาถ ได้ช่วยบิดาสร้าง แล้วเสร็จเมื่อวันที่ ๙ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๓๙๘ (ขณะที่ท่านมีอายุ ๒๗ ปี) **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๔**, เรื่องต่อเรือพระที่นั่งและเรือกลไฟ หน้า ๒๐๖. www.vajirayanna.org เข้าถึงเมื่อ ๗ พย. ๒๕๖๔. นอกจากความสามารถด้านการต่างประเทศและการทหาร ปี พ.ศ. ๒๔๑๒ ท่านยังมีส่วนในการพัฒนาพื้นที่ ขุดคลองหลายสาย อาทิ เป็นแม่กอง ขุดคลองเปรมประชากร พ.ศ. ๒๔๑๒ เป็นผู้ดำเนินการขุดคลองประเวศบุรีรมย์ โดยขุดต่อคลองพระโขนงเชื่อมแม่น้ำบางปะกง แล้วเสร็จในปี พ.ศ. ๒๔๒๑ คลองทวีวัฒนา คลองนราภิรมย์ คลองเปรมเมืองฉะเชิงเทรา เป็นต้น และท่านยังเป็นบิดาของเจ้าจอมมารดา ๒ ท่าน คือ ท่านเจ้าคุณพระประยูรวงศ์ (เจ้าจอมมารดาแพ) พระสนมเอก และ เจ้าจอมมารดาโหมต ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

นิกาย ก็เป็นแนวพระราชดำริของพระวชิรญาณภิกขุ ในระยะเวลาที่ทรงครอง วัดบวรนิเวศ ด้วยทรงมีความเลื่อมใสในวัตรปฏิบัติของพระสงฆ์รามัญ ครั้นต่อมา ก็ได้ยกเลิกรูปแบบการครองจีวรนี้ไป^{๓๑} สำหรับพระพุทธรูปปฏิมาที่เจ้าพระยาสุรวงค์ ไวยวัฒน์ สร้างขึ้นเมื่อปีจุลศักราช ๑๒๔๑ (พ.ศ. ๒๔๒๒) องค์นี้อาจสร้างโดยฝีมือช่างพระองค์เจ้าประดิษฐวรการ อธิบดี กรมช่างสิบหมู่ นายช่างศิลปกรรมฝีมือเอก เสมือนเป็นเครื่องบันทึกประวัติศาสตร์ เฉกเช่นแนวพระราชดำริในการสร้างพระพุทธรูปปฏิมาที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า เจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้สร้างขึ้น รวมถึงแสดงพัฒนาการการสร้างพระพุทธรูปปฏิมากลุ่มนี้ เริ่มต้นจากพระพุทธรูปสมุทรมินนาท พ.ศ. ๒๔๐๙ พระพุทธรูปปฏิมา จ.ศ. ๑๒๔๑ (พ.ศ. ๒๔๒๒) และพระพุทธรูปัญญาอัคคะ พ.ศ. ๒๔๒๘ นับเป็นพระพุทธรูปปฏิมาที่มีรูปแบบพิเศษ มีความงดงามและหาชมได้ยากยิ่งถวายเป็นพุทธบูชา

พระพุทธรูปปฏิมาปางห้ามพระแก่นจันทน์ ครองจีวรฝ้ายกลายดอก ประดิษฐานที่เบื้องขวาของหลวงพ่อบุปลา (รูปที่ ๓๐) ซึ่งคงอัญเชิญมาประดิษฐาน ในวาระเดียวกับพระพุทธรูปปฏิมาปางห้ามสมุทร จ.ศ. ๑๒๔๑ ที่เจ้าพระยาสุรวงค์ไวยวัฒน์ และท่านผู้หญิงกลีน มารดาสร้างพระพุทธรูปปฏิมาหล่อสำริดประทับยืนแบบสมถังค์ (ยืนตรง) พระหัตถ์ซ้ายยกขึ้นเสมอพระอุระ แสดงมุทราปางห้ามพระแก่นจันทน์

พระพุทธรูปปางห้ามพระแก่นจันทน์ ตามตำนานกล่าวว่าเป็นพระพุทธรูปปฏิมาองค์แรกที่สร้างในวาระที่สมเด็จพระบรมศาสดาเสด็จขึ้นไปจำพรรษา แสดงพระสังฆธรรมโปรดพระพุทธรูปมารดาบนดาวดึงส์เทวพิภพ เป็นเหตุให้พระเจ้าปเสนทิโกศลทรงระลึกถึงสมเด็จพระบรมศาสดา รับสั่งให้หาไม้แก่นจันทน์หอมอย่างดี โปรดให้นายช่างฝีมือดีขึ้นเลศแกะไม้แก่นจันทน์เป็นรูปพระพุทธรูปองค์อัญเชิญมาประดิษฐานที่พระราชนิเวศน์ ภายหลังเมื่อสมเด็จพระบรมศาสดาเสด็จจากดาวดึงส์เทวพิภพก็ทูลอาราธนามายังนครสาวัตถี ให้ได้ทอดพระเนตร

---

^{๓๑} พระราชปรารภและกระแสพระราชดำริถึงผู้สืบราชสมบัติ เรื่องสมเด็จพระอนุชาธิราช เจ้าฟ้ามงกุฎทรงถ้อยอย่างมอญ ครั้นต่อมาได้ทรงยกเลิกการครองผ้าอย่างมอญ ก่อนที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวสวรรคต รายละเอียดดูที่ เจ้าพระยาทิพากรวงศมหาโกษาธิบดี (ข้า บุนนาค) เรียบเรียง, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๓, กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, ๒๕๔๗, หน้า ๑๕๒.

พระพุทธปฏิมาไม้แก่นจันทน์ เมื่อเสด็จถึงพระพุทธปฏิมาก็ลุกขึ้นถวายความเคารพ สมเด็จพระบรมครูได้ยกพระหัตถ์ซ้ายขึ้นห้ามพร้อมตรัสว่า “*เอวฺ นิสิตถ*” ของพระองค์ จึงประทับนั่งอยู่อย่างนั้น พระพุทธจริยาที่ทรงแสดงยกพระหัตถ์ซ้ายห้ามพระพุทธปฏิมา จึงเป็นมูลเหตุการณ์สร้างพระพุทธปฏิมา *ปางห้ามพระแก่นจันทน์* ในกาลต่อมา^{๓๒}

พระพุทธปฏิมาองค์นี้มีพระพักตร์คล้ายหุ่น ถัดขึ้นไปเป็นอุษณิษะรูป ครึ่งวงกลมเหนือพระเศียร ต่อด้วยพระรัศมีเปลว ครองจีวรห่มเฉียงเปิดพระอังสาขวา ชายสังฆาฎิยาวลงมาจรดพระนาภี ปลายตัดเป็นเส้นตรง สำหรับผ้าอังตราสก คือสบงและอุตราสงค์หรือจีวร มีการดุนนูนลดตายคมชัดเป็นลายดอกไม้บรรจุ ในช่องตาตาราง สันนิษฐานว่ามีที่มาจาก การทอจีวรฝ้ายกลายดอก สำหรับเทคนิค การดุนลายที่นูนคมชัด มีมิติที่จีวรลายดอกหล่อโลหะดังกล่าว คือการพัฒนาเทคนิค การหล่อโลหะจากแม่พิมพ์หินสบู่ ที่สามารถเก็บรายละเอียดสร้างลดตายที่ คมชัด ฝีมือช่างพระองค์เจ้าประดิษฐวรการ อธิบดีบัญชาการกรมช่างสิบหมู่^{๓๓} ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

การสร้างพระพุทธปฏิมาปางห้ามพระแก่นจันทน์ เพื่อประดิษฐาน คู่กับพระพุทธปฏิมา จ.ศ. ๑๒๔๑ ที่เจ้าพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์และท่านผู้หญิงกลีน มารดาสร้างขึ้น อาจมีนัยยะที่สื่อถึงความเกี่ยวข้องของสายสกุลขุนนาค สันนิษฐาน ว่า ท่านเจ้าคุณพระประยูรวงศ์ (เจ้าจอมมารดาแพ) พระสนมเอกและเจ้าจอม มารดาโหมต ธิดาทั้ง ๒ ท่านของเจ้าพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์ อาจเป็นผู้ดำริสร้าง

---

^{๓๒} กรมการศาสนา, **พระพุทธรูปปางต่างๆ**, กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๒๕, หน้า ๑๘๑-๑๘๓.

^{๓๓} ปีพุทธศักราช ๒๔๑๒ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ สถาปนา หม่อมเจ้าดิศ เป็นพระวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าประดิษฐวรการ และโปรดเกล้าฯ เลื่อน ตำแหน่งจาก หม่อมเจ้าจางวางช่างสิบหมู่ เป็นอธิบดีบัญชาการช่างสิบหมู่ พระองค์เจ้า ประดิษฐวรการทรงกำกับกรมช่างสิบหมู่ พ.ศ. ๒๔๑๒-๒๔๒๘ รายละเอียดดูที่ นายแพทย์ ถนอม บรรณประเสริฐ, **พระประวัติ พระวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าประดิษฐวรการ แม่กองสร้าง วัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม พุทธศักราช ๒๔๑๒-๒๔๒๘**, กรุงเทพฯ: บริษัทอัมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), ๒๕๖๓, หน้า ๖๕-๖๖.

พระพุทธปฏิมาองค์ดังกล่าว อย่างไรก็ตามประเด็นนี้เป็นเพียงข้อสันนิษฐานที่ควร
จะได้ตรวจสอบหลักฐานที่แน่ชัดต่อไป

การประดิษฐานพระพุทธปฏิมา จ.ศ. ๑๒๔๑ และพระพุทธปฏิมา
ปางห้ามพระแก่นจันทน์ นับเป็นวาระพิเศษที่แสดงกตัญญูต่อบุพการี เป็น
พระพุทธปฏิมาที่มีความงดงามในเชิงช่างและรูปแบบศิลปกรรมอย่างพิเศษที่
หาชมได้ยากยิ่ง ถวายเป็นพุทธรูชา

พระอุโบสถ

พระอุโบสถหลังปัจจุบันสร้างขึ้นใหม่แทนพระอุโบสถหลังเดิม ที่ถูกระเบิด
เสียหายหนักจากเหตุการณ์สงครามมหาเอเซียบูรพา (สงครามโลกครั้งที่ ๒) โดย
ขยายขนาดพระอุโบสถเดิมให้ใหญ่ขึ้น สถาปนิกผู้ออกแบบ คือ **หลวงวิศาลศิลปกรรม
(เชื้อ ปัทมจินดา)** ลักษณะเป็นอาคารทรงไทยประเพณีก่ออิฐถือปูนขนาดใหญ่
ฐานชั้นล่างสุดก่อเป็นฐานสิงห์ขนาดกว้าง ๑๔ เมตร ยาว ๓๔ เมตร มีบันได
ทางขึ้นด้านทิศตะวันออกและทิศตะวันตก รอบพระอุโบสถประดับประด้างและเสา
พาโลกลม บัวหัวเสาชั้นปูนประดับเป็นบัวแฉกและคันทวยรับเชิงชายชั้นหลังคา
ตามแบบอย่างศิลปรัตนโกสินทร์ตอนต้น^{๓๔} ที่นำกลับมาสร้างใหม่ ฝาเพดาน
ประดับดวงดาราจำหลักไม้แกะสลักลวดลายประดับกระจก (รูปที่ ๓๑, ๓๒)

ส่วนหลังคาพระอุโบสถลดชั้นประดับช่อฟ้า ใบระกาและหางหงส์ ที่
ส่วนกลางหน้าบันจำหลักเป็นรูป **ตราสุริยมณฑล** คือ รูปพระสุริยเทพหรือ
พระอาทิตย์มีพระอรุณเทพบุตรเป็นสารถี ประทับนั่งบนราชรถเทียมคชสีห์โดยมี
นกกยูงเกาะที่กระหนกท้ายเกริน อันเป็นตราสัญลักษณ์ประจำตัวของสมเด็จพระยา

---

^{๓๔} การประดับประด้างด้วยเสาพาโล บัวหัวเสาชั้นปูนประดับบัวแฉกรับคันทวยที่รองรับ
ชายคาตามแบบศิลปรัตนโกสินทร์ตอนต้น รวมถึงมีบันไดทางยกพื้นขึ้นบนชานเป็นบันได
ทางขึ้นด้านทิศตะวันออกและทิศตะวันตก มีตัวอย่างที่น่าจะเป็นแรงบันดาลใจในการสร้าง
พระอุโบสถหลังใหม่ของวัดบุปผาราม คือ พระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม กรุงเทพมหานคร
หากแต่พระอุโบสถวัดบุปผาราม ประดับเสาพาโล เป็นสากลม และก่อพระระเบียงโปร่ง
ประดับลูกกรงตั้ง

บรมมหาราชวังศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) ที่พื้นหลังจำหลักลายเมฆประกอบลายกระหนก
ลงรักปิดทองประดับกระจก ถัดลงมาเบื้องล่างจำหลักเป็นเสาและซุ้มรูป **พระพุทธเจ้า
๕ พระองค์ในภัทรกัป**^{๓๕} ประทับยืนยกพระหัตถ์ขวาเสมอพระอุระแสดงปาง
ประทานอภัย ซุ้มประตูและซุ้มหน้าหน้าต่างก่อเป็นซุ้มยอดมงกุฏทรงสูงด้านหน้า
มี ๓ ประตู ส่วนด้านหลังมี ๒ ประตู บานประตูและบานหน้าต่างด้านนอกออกแบบ
ลวดลายที่มีความสัมพันธ์กับพระบรมราชสัญลักษณ์ของพระมหากษัตริย์ สัญลักษณ์
ประจำกรมกองและเครื่องอิสริยยศขุนนางที่เกี่ยวข้องเชื่อมโยงกับสายตระกูลบุนนาค
ประดับเป็นลายดุนนูนโลหะลงรักปิดทอง ลายดอกพุดตานประกอบลายพันธุ์พฤกษา
อย่างเทศ ตอนบนสุดดุนเป็นตราพระมหาพิชัยมงกุฏประดิษฐานบนพานแว่นฟ้า
มีฉัตรประกอบขนานข้างซ้ายขวา อันเป็นตราพระบรมราชสัญลักษณ์ในพระบาท
สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ช่วงกลางดุนเป็นลายบัวแก้วรูปเทวดาประทับนั่ง
พระหัตถ์ขวาถือดอกบัวพระหัตถ์ซ้ายถือวัชระ อันเป็นตราประจำกรมท่า กำกับ
ราชการด้านการต่างประเทศ และตราเป็นสัญลักษณ์กระทรวงการต่างประเทศ
ที่ใช้มาตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจนถึงปัจจุบัน^{๓๖}
ตอนล่างเป็นเครื่องประกอบอิสริยยศสมเด็จพระยาบรมมหาราชวังศรีสุริยวงศ์
(ช่วง บุนนาค) เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (ข้า บุนนาค) และเจ้าพระยาภาณุวงศ์
มหาโกษาธิบดี (ท้วม บุนนาค) (รูปที่ ๓๓) พื้นที่ระหว่างประตูด้านหลังพระอุโบสถ
ตรงกลางมีซุ้มประดับแผ่นทองแดงดุนเป็นภาพเล่าเรื่อง **มหาเวสสันดรชาดก**
ครบทั้ง ๑๓ กัณฑ์ ที่ได้ภาพนครกัณฑ์ดุนเป็นข้อความว่า **พระเวสสันดรบรมโพธิสัตว์**

---

^{๓๕} **พระพุทธเจ้า ๕ พระองค์ในภัทรกัป** อันหมายถึงกัปปัจจุบันที่มีพระพุทธเจ้าอุบัติติดต่อกัน
๕ พระองค์ คือ พระอดีตพุทธเจ้ากุกสันธะ พระอดีตพุทธเจ้าโกนาคมณะ พระอดีตพุทธเจ้า
กัสสปะ พระพุทธเจ้าโคตมองค์ปัจจุบัน และพระศรีอริยเมตไตรย พระอนาคตพุทธเจ้า

^{๓๖} รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้แยกกรมพระคลังมหาสมบัติ
ออกจากกรมท่า โดยทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ **เจ้าพระยาภาณุวงศ์มหาโกษาธิบดี**
(**ท้วม บุนนาค**) บุตรสมเด็จพระยาบรมมหาราชวังศรีสุริยวงศ์ (ดิด บุนนาค) กับกับหม่อมพื้ง
และเป็นน้องต่างมารดาของสมเด็จพระยาบรมมหาราชวังศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) ดำรงตำแหน่ง
ผู้ว่าการต่างประเทศ ดังนั้นกระทรวงการต่างประเทศจึงถือว่า วันที่ ๑๔ เมษายน พ.ศ. ๒๔๑๘
เป็นวันสถาปนาระบบราชการต่างประเทศ

ทรงบำเพ็ญบารมีทั้งหลาย คือ ทาน ศีล เนกขัมมะ ปัญญา วิริยะ ขันติ ลังจะ อธิษฐาน เมตตา อุเบกขา ครบบริบูรณ์เป็นพระสมเด็จสภารมี ขอท่านทั้งหลายได้ศึกษาแล้ว โปรดเมตตากรุณาต่อเพื่อนมนุษย์และสรรพสัตว์ร่วมโลก ตั้งพระเวสสันดรเถิด ๒ ข้างมีรูปกระต่ายชูช่อดอกไม้ข้างซุ้มมีระบุงว่าสร้างขึ้นเมื่อปี พ.ศ. ๒๕๒๐ (รูปที่ ๓๔)

ภายในพระอุโบสถแบ่งพื้นที่เป็น ๗ ห้อง โดยก่อฐานชุกชีทรงสูงประดิษฐาน พระพุทธรูป เป็นพระพุทธรูปปฏิมาประธานปางมารวิชัย ประทับนั่งขัดสมาธิราบ (รูปที่ ๓๕) ลงรักปิดทองขนาดหน้าตักกว้างประมาณ ๑ เมตร ความสูงถึงยอด พระรัศมี ๑.๗๕ เมตร ประทับนั่งบนฐานบัวที่รองรับด้วยฐานสิงห์ ถัดลงมาเบื้องล่าง ประดิษฐานรูปพระอัครสาวกเบื้องขวาและซ้ายนั่งประคองอัญชลีพนมมือถวาย สมเด็จพระบรมศาสดา สำหรับเสมารอบพระอุโบสถ ส่วนฐานก่ออิฐถือปูนเป็น ฐานสิงห์เตี้ยๆ ตอนบนประดับเสมาศิลาจำหลักหินสีเขียวทรงแท่งสี่เหลี่ยมบนฐาน บัวกลุ่ม รองรับส่วนเอวที่คอดจำหลักตกแต่งเป็นลายกนก ๔ ด้าน ต่อด้วยส่วนบน เป็นแนวโค้งรับส่วนยอดที่จำหลักเป็นรูปทรงคล้ายหัวเม็ดทรงมันต์ จากรูปแบบ ศิลปกรรมสันนิษฐานว่า เสม่าส่วนหนึ่งคงเป็นเสมาเดิมจากพระอุโบสถหลังเก่า ที่สร้างขึ้นตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๔ บางส่วนสร้างเลียนแบบของเดิมประดิษฐานรอบ พระอุโบสถที่ได้สร้างขึ้น

ศาลาสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์

ศาลาสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์หรือศาลาสมเด็จพระเจ้า เป็นศาลา การเปรียญหลังใหม่ที่เจ้าจอมมารดาเลียมในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ธิดาเจ้าพระยาสุรวงศ์วัจนศักดิ์ (โต บุนนาค) กับท่านผู้หญิงตลับ สร้างขึ้นเมื่อปี พ.ศ. ๒๕๐๑ เพื่ออุทิศถวายแด่สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) เจ้าจอมมารดาเลียม ท่านเป็นผู้ที่มีจิตศรัทธาในการพระศาสนา ทำนุบำรุงบริจาการทรัพย์สร้างเสนาสนะและสาธารณกุศลต่างๆ มากมาย โดยเฉพาะ วัดบุปผาราม ท่านได้สร้างศาลาสมเด็จพระยาและสร้างตึกประยูรวงศ์ พ.ศ. ๒๔๘๘ ภายในเขตสังฆาวาสวัดบุปผาราม เป็นอาคารตึก ๒ ชั้นที่พำนักของ พระสงฆ์ เพื่ออุทิศส่วนกุศลสนองพระเดชพระคุณท่านเจ้าคุณพระประยูรวงศ์

(เจ้าจอมมารดาแพ) พระสนมเอกในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งเป็นอาของท่าน

ศาลาสมเด็จพระยาสร้างเป็นศาลาการเปรียญเอนกประสงค์ สถาปัตยกรรมทรงไทยประยุกต์ (รูปที่ ๓๖) ส่วนฐานยกพื้นราว ๑ เมตร เครื่องบนประกอบด้วยช่อฟ้า ใบระกาและหางหงส์ ที่หน้าบันประดับตรา **สุริยมณฑลแบบฝรั่ง** อันเป็นตราประจำตัวสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ เมื่อดำรงตำแหน่งเป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดินรวมทั้งประดับบนเครื่องใช้ของท่าน ภายในศาลาประดิษฐานพระพุทธรูปชินราชจำลอง มีจารึกที่ฐานพระพุทธรูปว่า เจ้าจอมมารดาเลียมสร้างอุทิศแด่เจ้าพระยาสุรวงศ์วัฒนศักดิ์ (โต บุนนาค) ผู้เป็นบิดา

หลวงพ่อดำ เคียรพระพุทธรูปปฏิมาศิลาทราย สมัยอยุธยา (รูปที่ ๓๗)

เคียรพระพุทธรูปศิลาทรายประดิษฐานภายในพระวิหารคด ลักษณะเป็นเคียรศิลานขนาดใหญ่ พระพักตร์ยาวรีเป็นวงรูปไข่ล้อมรอบด้วยเส้นกรอบพระพักตร์ จำหลักเป็นวงโค้ง เม็ดพระศกจำหลักเรียงเป็นแถวขนาดเล็ก เหนือขึ้นไปเป็นอุษณีษะและพระรัศมี ตามประวัติกล่าวว่าเดิมบรรจุอยู่ในพระเจดีย์หลังพระวิหารครั้งเมื่อสงครามมหาเอเชียบูรพา พระเจดีย์ถูกระเบิดทางวัดได้รื้อเจดีย์จึงพบเคียรพระพุทธรูป จากรูปแบบศิลปกรรม สันนิษฐานว่าเป็นพระพุทธรูปปฏิมาศิลาทรายที่สร้างขึ้นในศิลปะอยุธยา แต่ยังคงมีลักษณะบางประการของพระพุทธรูปปฏิมาศิลปะอุทองปะปนอยู่ด้วย จากการพบเคียรพระพุทธรูปหินทรายดังกล่าว ตลอดจนทิศทางการวางแผนผังของพระอารามที่หันไปสู่แม่น้ำเจ้าพระยาสายเดิม นับเป็นหลักฐานสำคัญที่สนับสนุนเหตุผลว่าวัดบุปผาราม เป็นพระอารามที่มีปรากฏหลักฐานตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา

จากพุทธศิลปกรรมแขนงต่างๆ ที่ปรากฏในพระอารามและพระพุทธรูปปฏิมา ร.ศ. ๑๒๔๑ ที่กล่าวมา ล้วนแสดงให้เห็นถึงความสำคัญของรูปแบบศิลปกรรมที่เชื่อมโยงกับวัตถุประสงค์การสร้าง ความสัมพันธ์และความจงรักภักดีระหว่างสายสกุลบุนนาคกับสถาบันพระมหากษัตริย์ ตลอดจนเป็นภาพสะท้อนของชุมชนโดยรอบที่มีความผสมผสานเกื้อกูลระหว่างศาสนิกชนที่สืบมาจนถึงปัจจุบัน

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยในฐานะผู้รับพระมหากรุณาธิคุณจาก พระบาทสมเด็จพระวชิรเกล้าเจ้าอยู่หัว ให้เชิญผ้าพระกฐินพระราชทานมาถวายยังพระอาราม วัดบุปผารามวรวิหารในปีพุทธศักราช ๒๕๖๔ และด้วยเหตุดังกล่าวนับเป็นนิมิตมงคลสมัยสมดัง พระบรมราชสัญลักษณ์พระปรมาภิไธยใน พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาจุฬาลงกรณ์พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เครื่องหมายจุลมงกุฎหรือพระเกี้ยวพระนาม **จุฬาลงกรณ์** ที่ประดับเหนือซุ้มพระทวารและพระบัณฑูรของพระวิหาร จะได้สถิตเป็นเครื่องแสดงพระเกียรติยศปรากฏเป็นมิ่งขวัญแก่ปวงพสกนิกรชาวไทยสืบไป

บรรณานุกรม

- กรมการศาสนา. **พระพุทธรูปปางต่างๆ**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๒๕.
- ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา, **ตำนานพระพุทธรูปสำคัญ**, พิมพ์แจกในการพระกฐินพระราชทานพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ณ วัดชุมพลนิกายาราม วัดนิเวศน์ธรรมประวัติ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา พุทธศักราช ๒๔๖๘, พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร. ๒๕๖๘.
- ตำนานพระอารามหลวง**, พิมพ์ครั้งที่ ๙ กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม, ๒๕๖๓.
- ทิพากรวงศมหาโกษาธิบดี (ชำ บุนนาค), เจ้าพระยา. **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๓**. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, ๒๕๔๗.
- . **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๔**. พิมพ์ครั้งที่ ๖ กรุงเทพฯ: บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), ๒๕๔๘.
- นายแพทย์ถนอม บรรณประเสริฐ. **พระประวัติ พระวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าประดิษฐวรการ แม่กองสร้างวัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม พุทธศักราช ๒๔๑๒-๒๔๒๘**. กรุงเทพฯ: บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), ๒๕๖๓.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๓ กรุงเทพฯ: บริษัท เอส.อาร์.พริ้นติ้ง แอนด์โปรดักส์ จำกัด, ๒๕๔๘.
- वासुधा ชาติกานนท์. “รูปแบบศิลปกรรมของพระวิหาร วัดบุปผาราม”. รายงานการค้นคว้าอิสระหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๕๘.
- พิชิต อังคศุภกรกุล, “งานพุทธศิลป์ในพระราชดำริพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว” วิทยานิพนธ์ปริญญาปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร.

วัดบวรนิเวศวิหาร. กรุงเทพฯ: มูลนิธิมหามงกุฎราชวิทยาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์,
๒๕๔๖.

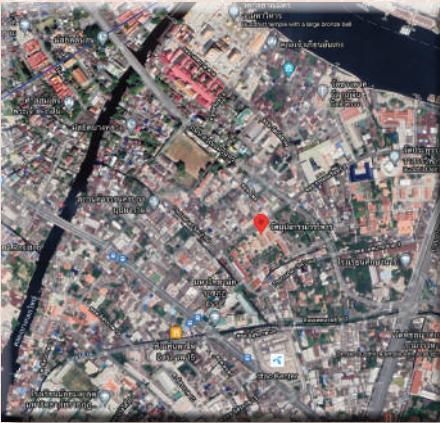
สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์, หม่อมราชวงศ์. พระพุทธปฏิมาในพระบรมมหาราชวัง.
กรุงเทพฯ: สำนักกราชเลขาธิการ, ๒๕๓๕.

สุทธิวงศ์ พงศ์ไพบูลย์. อุปกรณ์วรรณคดีพุทธศาสนา คู่มือพระปฐมสมโพธิกถา.
พิมพ์ครั้งที่ ๒ กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช จำกัด, ๒๕๑๕.

สมเด็จพระสังฆราช (ปุสฺสเทว). ปฐมสมโพธิ พิมพ์ครั้งที่ ๒๗. กรุงเทพฯ:
มหามงกุฎราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕.

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. ปฐมสมโพธิกถา. กรุงเทพฯ :
กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, ๒๕๓๐.

ภาพที่ ๑ วัดบุพผารามและชุมชนโบราณ

ภาพที่ ๒ พระวิหาร

ภาพที่ ๓ คอซองเขียนรูปเทวดาฝรั่งหะเป็นเด็กน้อยอ้วนจ้ำมามีปีกทำนองเดียวกับรูปคิวดหรือกามเทพ

ภาพที่ ๔ หน้าบันพระวิหารลายสุริยมณฑล

ภาพที่ ๕ ชุมพระบัญชาประดับผนังพระวิหาร

ภาพที่ ๖ จุลมงกุฎหรือพระเกี้ยว ในพระนาม จุฬาลงกรณ์ ประดิษฐานบนพานแว่นฟ้า พระปรมาภิไธยในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ภาพที่ ๗ พระเกี้ยว พระปรมาภิไธยในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเหนือซุ้มพระบัญชา

ภาพที่ ๘ บานแผ่นพระทวารประดับลายรดน้ำ อิทธิพลศิลปะอิสลาม และศิลปะจีน

ภาพที่ ๙ ตราสุริยมณฑลแบบฝรั่ง จำหลักที่กลางบาน พระทวารพระวิหาร

ภาพที่ ๑๐ ตราสุริยมณฑลแบบฝรั่งของ สมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) ผู้สำเร็จราชการในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. ๒๔๑๑-๒๔๑๖)

ภาพที่ ๑๒ เครื่องตั้งอย่างเทศ จิตรกรรมด้านใน
บานพระบัญชาพระวิหาร

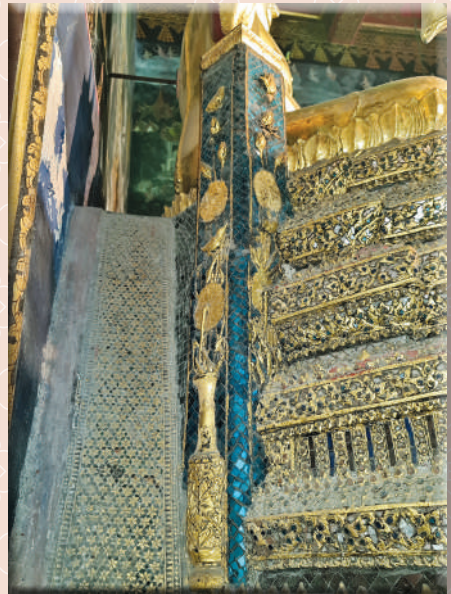
ภาพที่ ๑๑ เครื่องตั้งอย่างเทศ

ภาพที่ ๑๓ ฐานชุกชีและการประดิษฐาน
พระพุทธรูปภายในพระวิหาร

ภาพที่ ๑๔ พระพุทธชินราชจำลอง (หลวงพ่อบุปผา)

ภาพที่ ๑๕ สวดลายประดับด้านหลังพระพุทธชินราช
จำลอง (หลวงพ่อบุปผา)

ภาพที่ ๑๖ ปริจเฉทที่ ๓ คัมภานิกขมนปวิรรต
พุทธประวัติตอนประสูติ

ภาพที่ ๑๗ ปริจเฉทที่ ๘ พุทธบูชาปวิรรต
พุทธประวัติตอนตรัสรู้

ภาพที่ ๑๘ ปริจเฉทที่ ๑๗-๒๑ พุทธปิณฑินพพานปวิรรต

ภาพที่ ๑๙ ปริจเฉทที่ ๒๒ ยมกปาภูิหารียปวิรรต

ภาพที่ ๒๐ ปริจเฉทที่ ๒๔ เทโวโรหนปวิรรต

ภาพที่ ๒๑ ปริจเฉทที่ ๒๕ อัครสาวกนิพพาน
ปวิรรต - ปริจเฉทที่ ๒๖ มหาปรินิพพานสูตรปวิรรต

ภาพที่ ๒๒ ปรีจเฉทที่ ๒๖ มหาปรินิพพานสูตร

ภาพที่ ๒๓ ปรีจเฉทที่ ๒๗ ธาตุวิภังขณปริวรรต
โทณพราหมณ์แบ่งพระบรมสารีริกธาตุ

ภาพที่ ๒๔ เวสสันดรชาดก

ภาพที่ ๒๕ ฐานชุกชีหินอ่อนและฐานไม้ระบายสี
ลายหินอ่อนที่ต่อเติม เพื่อประดิษฐานพระพุทธรูปปฏิมา

ภาพที่ ๒๖ พระพุทธรูปปฏิมาปางห้ามสมุทร
จุลศักราช ๑๒๕๑ (พ.ศ.๒๔๒๒)

ภาพที่ ๒๗ คำจารึกที่ฐานพระพุทธรูปปฏิมาปางห้ามสมุทร
เจ้าพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์ (วร บุนนาค) และ
ท่านผู้หญิงกลินมารดา สร้าง

ภาพที่ ๒๘ พระพุทธรูปญาคณะ พ.ศ.๒๔๒๘
ประดิษฐานภายในพระวิหารแก่ง วัดบวรนิเวศวิหาร

ภาพที่ ๒๙ ภาพถ่ายเก่าพระภิกษุชาวมอญ
ประเทศเมียนมา

ภาพที่ ๓๐ พระพุทธรูปปฏิมาปางห้ามพระแก่นจันทน์
ครองจิวรผ้ายกลายดอก

ภาพที่ ๓๑ พระอุโบสถหลังใหม่ ออกแบบโดย
หลวงวิศาลศิลปกรรม

ภาพที่ ๓๒ หน้าบันพระอุโบสถ ตราสุริยมณฑลและ
พระพุทธรเจ้า ๕ พระองค์

ภาพที่ ๓๓ ลายดุนโลหะลงรักปิดทองประดับบาน
พระทวารและพระบัญชา

ภาพที่ ๓๔ มหาเวสสันดรชาดก ๑๓ กัณฑ์
(พ.ศ. ๒๕๒๐) ด้านหลังพระอุโบสถ

ภาพที่ ๓๕ พระพุทธรัตนธาตุ พระพุทธปฏิมาประธาน
ปางมารวิชัย

ภาพที่ ๓๗ หลวงพ่อดำ เคียรพระพุทธปฏิมาศิลาทราย
สมัยอยุธยา

ภาพที่ ๓๖ ศาลาสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

จัดพิมพ์ต่ออายุหนังสือทรงคุณค่า

เรื่อง “พุทธศาสนวงศ์”

พระนิพนธ์ของสมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณสังวร

พุทธศักราช ๒๕๑๗

ที่ บว.๒๐๙/๒๕๖๔

วัดบวรนิเวศวิหาร
แขวงบวรนิเวศ เขตพระนคร
กรุงเทพมหานคร ๑๐๒๐๐

๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๔

เรื่อง อนุญาตให้จัดพิมพ์พระนิพนธ์ เรื่อง “พุทธศาสนวงศ์”
เจริญพร ศาสตราจารย์ ดร.บัณฑิต เอื้ออาภรณ์ อธิการบดีจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
อ้างถึง หนังสือเลขที่ อว ๖๔/๐๗๙๓๑ ลงวันที่ ๒๘ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๖๔

ตามหนังสือที่อ้างถึง ศาสตราจารย์ ดร.บัณฑิต เอื้ออาภรณ์ อธิการบดีจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ได้ขออนุญาตจัดพิมพ์พระนิพนธ์ของสมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณสังวร เรื่อง “พุทธศาสนวงศ์” เพื่อเป็นอนุสรณ์ในโอกาสที่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ได้เชิญผ้าพระกฐินพระราชทานไปถวายยังวัดบุปผาราม โดยจัดพิมพ์พระนิพนธ์ดังกล่าวด้วยวิธีการถ่ายภาพจากหนังสือฉบับพิมพ์เมื่อพุทธศักราช ๒๕๑๗ เป็นเล่มสมุดจำนวน ๑,๐๐๐ เล่ม และเผยแพร่เป็นวิทยาทานในระบบออนไลน์ในช่องทางของมหาวิทยาลัย นั้น

วัดบวรนิเวศวิหาร อนุญาตให้จัดพิมพ์เผยแพร่พระนิพนธ์ของสมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณสังวร เรื่อง “พุทธศาสนวงศ์” และอนุญาตให้เผยแพร่ในระบบออนไลน์ในช่องทางของมหาวิทยาลัย ตามที่ประสงค์ได้

จึงเจริญพรมาเพื่อทราบ

ขออำนาจพร

สมเด็จพระวันรัต

(สมเด็จพระวันรัต)

เจ้าอาวาสวัดบวรนิเวศวิหาร

สำนักงานวัดบวรนิเวศวิหาร

โทร.๐๒-๖๒๙-๕๘๕๔

โทรสาร.๐๒-๖๒๙-๕๘๕๕

คำชี้แจง

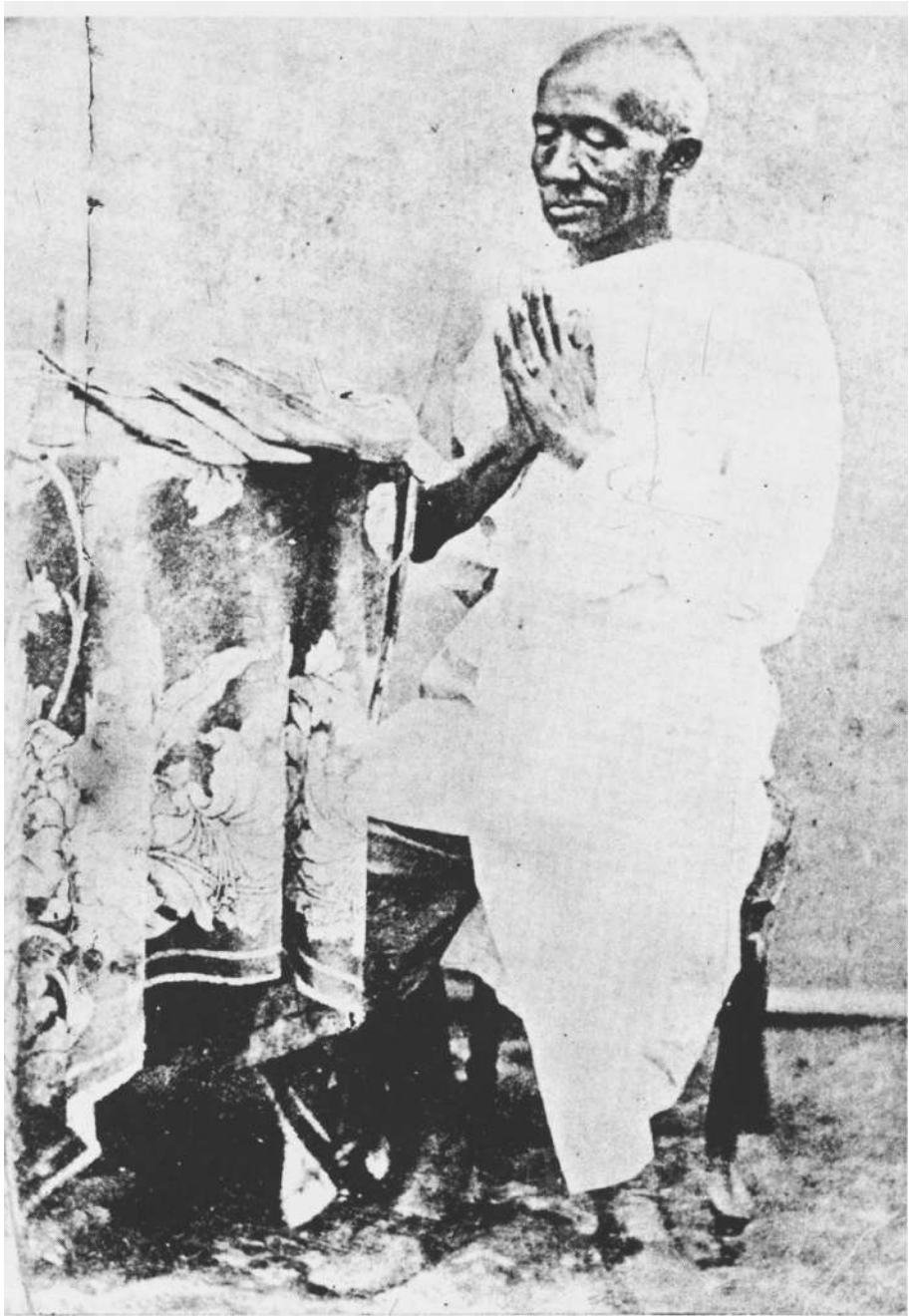
สำหรับการพิมพ์หนังสือพุทธศาสนวงศ์ด้วยวิธีการถ่ายภาพจากฉบับพิมพ์เมื่อพุทธศักราช ๒๕๑๗ นั้น มีข้อที่พึงจะต้องชี้แจงไว้ในที่นี้สองประการ

ประการแรก ในพระนิพนธ์คํานําของสมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ ที่ปรากฏความว่า “หนังสือนี้ไม่ประสงค์ให้พิมพ์แจกทั่วไปในงานใดงานหนึ่ง หรือแม้พิมพ์จำหน่าย แต่ประสงค์ให้พิมพ์แจกเฉพาะบุคคลผู้ต้องการความรู้เท่านั้น” ในภายหลังได้ประทานพระอนุญาตพิมพ์เผยแพร่ในโอกาสต่าง ๆ แล้วหลายครั้ง และในการพิมพ์ครั้งนี้ ก็ได้รับอนุญาตจากสมเด็จพระวันรัต (พรหมคุดเถระ) เจ้าอาวาสวัดบวรนิเวศวิหาร แล้ว

ประการที่สอง นับแต่พุทธศักราช ๒๕๑๗ อันเป็นปีที่ตีพิมพ์หนังสือพุทธศาสนวงศ์คราวนั้นมา คณะธรรมยุติกนิกายก็เจริญรุ่งเรืองแพร่หลายไปในที่ต่าง ๆ มีจำนวนวัดในสังกัดเพิ่มขึ้นเป็นอันมาก มีเจ้าคณะใหญ่ธรรมยุตต่อเนื่องมาโดยลำดับอีกคือ ลำดับที่ ๘ พระสุวัฑฒนมहाเถระ คือ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณสังวร (พุทธศักราช ๒๕๓๒ ถึง ๒๕๕๖) ลำดับที่ ๙ พระพรหมคุดเถระ คือ สมเด็จพระวันรัต (พุทธศักราช ๒๕๕๙ ถึง ๒๕๖๐) และลำดับที่ ๑๐ พระอัมพรมหาเถระ คือ สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก เจ้าคณะใหญ่ธรรมยุตพระองค์ปัจจุบัน (พุทธศักราช ๒๕๖๐ ถึงปัจจุบัน)

พุทธศาสนวงค์

โดย สุว.

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

คำนำ

พุทธศาสนวงศ์ที่พิมพ์ขึ้น^๕นี้ ได้รวบรวมเรียบเรียงตั้งแต่ราว พ. ศ. ๒๔๙๔ ได้เคยนำร่างขึ้นถวายสมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ ทรงอ่าน สมเด็จพระสังฆราชเจ้าพระองค์นั้น ได้ทรงตรวจแก้ และประทานคำแนะนำให้แก้ไขเพิ่มเติมตลอดทั้งร่างแล้วประทานคืนมา จึงได้เก็บไว้ยังไม่ได้นำมาพิมพ์ คราวหนึ่งรับสั่งว่า หรือจะเก็บไว้เพื่อพิมพ์ในงานพระศพพระองค์ท่าน แต่ก็ยังเก็บไว้เรื่อยมาจนบัดนี้ ทางคณะกรรมการขออนุญาตเพื่อจะพิมพ์แจกแก่พระเถระเจ้าคณะเจ้าอาวาส เฉพาะแต่ละรูปผู้ประสงค์จะอ่านทราบความสืบมาแห่งพระศาสนาภายหลังพุทธปรินิพพานจนถึงปัจจุบัน รวมทั้งความเกิดขึ้นแห่งคณะกรรมการ จึงอนุญาตให้พิมพ์ขึ้น และได้ตรวจแก้ไขเพิ่มเติมตามที่สมเด็จพระสังฆราชเจ้าพระองค์นั้นทรงเขียนสั่งไว้ในร่างและแก้ไขเพิ่มเติมใหม่บ้าง

ผู้เรียบเรียงยินดีรับฟังคำทักท้วงแนะนำจากผู้อ่านที่พบข้อผิดพลาดบกพร่อง โปรดเขียนแจ้งมาที่สำนักงานคณะกรรมการ ในวัดบวรนิเวศวิหาร

หนังสือ^๕นี้ไม่ประสงค์ให้พิมพ์แจกทั่วไปในงานใดงานหนึ่ง หรือแม้พิมพ์จำหน่าย แต่ประสงค์ให้พิมพ์แจกเฉพาะบุคคลผู้ต้องการความรู้เท่านั้น

ขออุทิศหนังสือพุทธศาสนวงศ์^๕นี้บูชาคุณพระเถระานุเถระพร้อม^๕ทั้งพระมหากษัตริย์และเทวดามนุษย์^๕ทงปวงผู้ชำระ^๕พิมพ์รักษาพระพุทธ-

ศาสนาโดยลำดับ ทุกพระองค์ทุกท่าน ตั้งแต่เบื้องต้นมาจนถึงปัจจุบัน เป็นเหตุให้เราทั้งหลายในปัจจุบันได้พบพระธรรมวินัย ได้พบศาสนวงศ์ที่บริสุทธิ์ผุดผ่อง

ขอวิงวอนให้เราทั้งหลายได้ช่วยกันพิทักษ์รักษาพระพุทธศาสนา ให้ดำรงอยู่สืบต่อไปยืนนาน เพื่อว่าอนุชนรุ่นต่อไปจะได้พบพระธรรมวินัย ได้พบศาสนวงศ์ที่บริสุทธิ์เหมือนเช่นนี้ และเราทั้งหลายผู้ยังมีชีวิตภพต่อไป ก็จักได้มีโอกาสเกิดมาพบพระพุทธศาสนาที่บริสุทธิ์ผุดผ่องอีกด้วย

สุว.

กรกฎาคม ๒๕๑๗

พุทธศาสนวงศ์

๑. ธรรมเนียมตักนิทาย	๒
๒. พระราชประวัติ	๓
๓. ศาสนวงศ์พระสงฆ์นิทายสี่มกัลยาณี	๒๕
๔. พินพระพุทธานุชาดก ตอน ๑	๓๕
๕. พินพระพุทธานุชาดก ตอน ๒	๕๘
๖. ลักษณะคัมภีร์สังฆเภท	๗๔
๗. การประดิษฐานคณะ	๘๑
๘. การปกครองคณะ	๘๐

พุทธศาสนวงศ์

พระพุทธานุภาพพร้อมทั้งสมณวงศ์ได้เข้ามาประดิษฐานอยู่ในประเทศไทยเกินกว่าพันปีแล้ว ได้เข้ามาทางสายทักษิณยาน (เถรวาท) ทางสายอุตตรยาน (อักษริยวาท) เฉพาะสายเถรวาทก็ได้เข้ามาหลายครั้งและมาแยกเป็นนิกายต่าง ๆ เช่น มหานิกาย รามัญนิกาย ธรรมยุติกนิกาย ในปัจจุบัน มักมีผู้สงสัยในเรื่องนิกายเหล่านี้ โดยเฉพาะในธรรมยุติกนิกาย ซึ่งเกิดขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๓ แม้ผู้บวชในธรรมยุติกนิกายเอง เมื่อมีได้ศึกษาก็ไม่ทราบ บางที่ปรารถนาจะศึกษา ก็ไม่รู้ว่าจะไปค้นอ่านได้ที่ไหน เพราะเรื่องความเป็นมาแห่งคณะธรรมยุตแต่เดิม ท่านทรงจำแลบออกสืบทอดกันมา ภายหลังจึงมีผู้เขียนเล่าความบางตอนไว้ในที่ต่าง ๆ เช่นหนังสือตำนานวัดบวรนิเวศวิหารเป็นต้น แต่ในหนังสือนั้นก็มุ่งแสดงตำนานวัด จึงมีกล่าวเรื่องธรรมยุติกนิกายไว้เฉพาะที่เกี่ยวข้องแก่วัด เพื่อประโยชน์แก่ผู้ประสงค์จะทราบ จึงได้ค้นหาเรื่องความเป็นมาแห่งคณะธรรมยุติกนิกาย ด้วยรวบรวมจากหนังสือต่าง ๆ บ้าง ตามที่ได้ฟังท่านเล่าบ้าง และค้นหลักฐานจากพระบาลีมาประกอบ แต่ก็ได้เท่าที่ค้นคว้าได้มาในคราวนี้ เป็นอันได้รวมมาไว้คราวหนึ่งเท่านั้น ธรรมยุติกนิกายเป็นศาสนวงศ์สายหนึ่งที่สืบเนื่องมาจากพระสัมมาสัมพุทธเจ้า จึงเรียกให้เป็นชื่อเรื่องว่า “พุทธศาสนวงศ์” เพื่อให้สมแก่ประวัติที่เป็นมา และเพื่อให้ฟังดูกลาง ๆ

อนึ่ง ขอแสดงไว้ด้วยว่าการแสดงเรื่องนิมิตได้มุ่งยกย่องทัตถม
 นิกายใดนิกายหนึ่ง มุ่งเพียงเพื่อแสดงประวัติพร้อมทั้งหลักฐานเหตุผล
 ตามที่เป็นจริงของธรรมยุติกนิกายเท่านั้น และเหตุการณ์นั้นเป็นเหตุ
 การณ์ในสมัยนั้น กลายเป็นเหตุการณ์ในประวัติศาสตร์ไปแล้ว เราทั้ง
 หลายในบัดนี้เกิดไม่ทัน บุคคลผู้เริ่มต้นก็ไม่มีเหลืออยู่ จึงควรถือเป็น
 ข้อพึงศึกษาในฐานะเป็นพุทธศาสนประวัติกึ่งหนึ่งด้วยวางใจเป็นอนุเบกขา
 เหมือนอย่างนักศึกษาศาสตร์ทั่วไป

ขอท่านผู้สนใจและมุ่งประโยชน์แก่คนทั่ว ๆ ไป จงช่วยกันคว้
 หาความจริงและเขียนแสดงไว้ เพื่อประโยชน์แก่คนในภายหลังต่อ ๆ ไป
 ก็จะเป็นบุญกุศล

๑. ธรรมยุติกนิกาย

นิกายสงฆ์นิกายหนึ่ง ซึ่งเป็นผลเกิดจากการฟื้นฟูพระพุทธศาสนา
 ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ตั้งแต่ครั้งยังเสด็จออกผนวช
 มีพระนามในพระศาสนาว่า “วชิรญาณ” ซึ่งสืบวงศ์บรรพชา
 อุปสมบทมาแต่คณะสงฆ์ผู้อุปสมบทในนิกายสีมากัลยาณในรามัญประเทศ
 อันสืบมาแต่ลังกาและสืบ ๆ ขึ้นไปได้จนถึงต้นเดิม พระองค์
 ได้ทรงอุปสมบทในพระสงฆ์ไทยที่สืบมาแต่เดิม ซึ่งเรียกภายหลังว่า
 ฆราวานิกาย และได้ทรงรับอุปสมบทอีกในวงศ์สีมากัลยาณนี้ นำขึ้น
 ได้ทรงปฏิบัติและวางระเบียบปฏิบัติให้เคร่งครัดถูกต้องตรงตามพระธรรม
 วินัยที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงบัญญัติไว้ อันปรากฏในพระบาลี

พระไตรปิฎก ได้มีผู้บรรพชาอุปสมบทและปฏิบัติตามในวงศ์และระเบียบวิธีเดียวกันมากขึ้น จนเกิดเป็นพระสงฆ์ภิกษุหนึ่ง เรียกว่า ในภายหลังว่า “ธรรมยุติกนิกาย” หรือ “นิกายสงฆ์คณะธรรมยุติก” เรียกสั้นว่า “ธรรมยุต” ซ่อนแปลว่า “ผู้ประกอบด้วยธรรม” หรือ “ชอบด้วยธรรม” หรือ “ยุติตามธรรม” เป็นเนมิตกนามอันหมายถึงเหตุที่คณะสงฆ์เกิดขึ้นด้วยมุ่งแสวงหาว่า ข้อใดเป็นธรรม เป็นวินัย เป็นสัตตสุสาน (คำสั่งสอนของพระศาสดา) แล้วปฏิบัติข้อนั้น เว้นข้อที่ไม่เป็นธรรม ไม่เป็นวินัย ไม่เป็นสัตตสุสาน แม้จะเป็นอาจิณปฏิบัติ (ข้อปฏิบัติที่ประพฤติตามกันมาแต่ผิดธรรมวินัย)

ในแถลงการณ์คณะสงฆ์ ก่อนหน้าพระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ร. ศ. ๑๒๑ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงไว้ว่า “ธรรมยุติกนิกายนั้น คือพระสงฆ์ออกจากมหาเถรสมาคม แต่ได้รับอุปสมบทในรามัญนิกายด้วย สืบสายต่อลงมา”

๒. พระราชประวัติ

เพื่อทราบประวัติความเกิดขึ้นแห่งคณะธรรมยุตโดยแจ่มแจ้งควรทราบพระราชประวัติพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในด้านพระศาสนาเมื่อทรงผนวชและทรงตั้งคณะนี้ กับทงเหตุการณ์ในสมัยนั้นก่อน

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นพระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย รัชกาลที่ ๒ แห่งพระบรมราช-

จักรีวงศ์ และสมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชินี ประสูติเมื่อ
วัน ๕ ๑๔ ค่ำ ปีชวด ฉศก จ. ศ. ๑๑๖๖ ตรงกับวันที่ ๑๘ ตุลาคม
พ. ศ. ๒๓๔๗ ทรงตั้งอยู่ในฐานะเป็นรัชทายาท ตามโบราณราชประ-
เพณี เพราะทรงเป็นเจ้าฟ้าชายองค์ใหญ่ ทรงได้รับการศึกษาอบรม
สมตามประเพณีของพระราชกุมารอันสูงศักดิ์ เมื่อทรงเป็นพระราช-
กุมาร ทรงได้รับพระเกียรติหลายครั้ง เป็นดังนี้:-

พ. ศ. ๒๓๕๕ พระชันษา ๙ พรรษา มีการพระราชพิธีลงทรง
ทำเป็นครั้งแรกในกรุงรัตนโกสินทร์ พระราชทานพระนามจารึกในพระ
สุพรรณบัฏว่า “สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ามงกุฎสมมติเทววงศ์
พงศ์อิศรภักษ์ตรี วรชัตติยราชกุมาร”

พ. ศ. ๒๓๕๘ พระชันษา ๑๒ พรรษา โปรด ๖ ให้เสด็จไปรับ
ครอบครัวมอญที่อพยพเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภาร ทางด่านพระ
เจดีย์สามองค์ มีเจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษ์มนตรีเป็นพระอภิบาล มอญ
ที่อพยพมาครั้งนั้นเป็นมอญมณฑลเมาะตะมะ มีสมิงสอกเบาเป็นหัวหน้า
โปรด ๖ ตั้งให้เป็นพระยารัตนจักร

พ. ศ. ๒๓๕๙ พระชันษา ๑๓ พรรษา มีพระราชพิธีโสกันต์
เต็มตามตำราโสกันต์เจ้าฟ้า

พ. ศ. ๒๓๖๐ พระชันษา ๑๔ พรรษา ทรงผนวชเป็นสามเณร
ณ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม ประทับอยู่ ณ วัดมหาธาตุ ๗ เดือน
จึงลาผนวช กล่าวกันว่า สมเด็จพระสังฆราช (มี) เป็นพระอุปชฌาย์
สมเด็จพระญาณสังวร (สกุ) เป็นพระอาจารย์ถวายศีล

ต่อมา พ. ศ. ๒๓๖๗ พระชันษา ๒๑ พรรษา เสด็จออกทรง
 ผนวชเป็นภิกษุ ณ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม สมเด็จพระสังฆราช (ก่อน)
 วัดมหาธาตุ เป็นพระอุปัชฌาย์ เสด็จประทับ ณ ตำหนักในวัดมหาธาตุ
 ทรงทำอุปัชฌาย์วัตร ๓ วันแล้ว เสด็จไปจำพรรษา เพื่อศึกษาวิปัสสนา-
 ธุระตามนิยมผู้บวชมีเวลาน้อย ณ วัดสมอราย (วัดราชาธิวาส) ทรง
 ผนวชได้ ๑๕ วัน สมเด็จพระบรมชนกนาถเสด็จสวรรคต ก่อนสวรรคต
 ไม่ได้มีพระราชดำรัสสั่งมอบราชสมบัติ เพราะมีพระอาการเชื่อมซึ่มจนไม่
 สามารถจะตรัสได้ พระราชวงศ์และเสนาบดีจึงประชุมปรึกษากันตามประ-
 เเพณีโบราณว่าจะควรเชิญเจ้านายพระองค์ใดขึ้นเสวยราชย์ ให้ไปทูลถาม
 ว่าจะทรงปรารถนาราชสมบัติหรือจะทรงผนวชต่อไป ทรงปรึกษาเจ้านาย
 ที่ทรงนับถือบางองค์และทรงพิจารณาเห็นว่ามิใช่กาลจะทรงครองราชย์
 จึงทรงตอบว่าจะทรงผนวชต่อไป พระราชวงศ์และเสนาบดีจึงทูลอัญ-
 เชิญกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์พระราชโอรสพระองค์ใหญ่แห่งสมเด็จพระ
 บรมชนกนาถขึ้นเสวยราชย์ เป็นพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
 รัชกาลที่ ๓ เพราะทรงเป็นที่นับถือยำเกรงของบุคคลทั่วไปอยู่มาก เมื่อ
 พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ราชสมบัติ พระบาทสมเด็จพระ
 จอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเห็นว่าจะผนวชต่อไปไม่มีกำหนด จึงทรงตั้งพระ
 ฤทธิศึกษาพระพุทธานุศาสตร์ตามที่สั่งสอนและปฏิบัติกันอยู่ในเวลานั้น
 ตั้งแต่นั้นแต่ลัทธิวิปัสสนาธุระ ทรงทราบสันตติราชที่พระอาจารย์เคยสอน
 เจ้านายมาแต่ก่อน เมื่อทรงสงสัยได้ถาม พระอาจารย์ก็ไม่อาจชี้แจง
 ถวายให้สันสงสัยได้ ทูลแต่ว่าครูบาอาจารย์เคยสอนมาอย่างนั้นเท่านั้น

จึงทรงเห็นว่า เป็นอาจิณปฏิบัติ (ข้อปฏิบัติที่เคยประพฤติตามกันมา) เป็นไปด้วยสัมโมหะมงาย ก็เกิดท้อพระหฤทัยในวิปัสสนาธุระเช่นนั้น ออกพรรษาแล้วจึงเสด็จกลับมาประทับ ณ วัดมหาธาตุ ทรงตั้งต้นเรียนคันถธุระ เพื่อให้สามารถอ่านพระไตรปิฎกให้ทรงทราบได้ด้วยพระองค์เอง เมื่อทรงเรียนทราบแล้วได้ทรงสอบพระธรรมวินัยกับข้อปฏิบัติของบรรพชิตสงฆ์บางหมู่ในเวลานั้น ก็ทรงเห็นว่า ผิดพลาดบกพร่อง ครั้นทรงไต่ถามศึกษาถึงข้อปฏิบัติต่าง ๆ ที่ได้มีมาแต่โบราณ ก็ได้ทรงทราบว่า อันตรธานมาแต่กรุงเก่าแล้ว ทรงสลดพระหฤทัยในการที่จะทรงเทศเป็นบรรพชิตต่อไป วันหนึ่งจึงทรงอธิษฐานพระหฤทัยเพื่อจะได้ทรงประสพพบวงศ์บรรพชาอุปสมบทที่เนื่องมาแต่เดิม ก็ได้ทรงประสพและทรงเข้าสู่วงศ์นั้น ตั้งธรรมยุติกนิกายสืบมา ความข้อนี้มีกล่าวไว้ในคำประกาศเทวตางานฉลวยยุคในตำนานวัคับรรณิเวศวิหารว่า

“ ครั้นเพลากลางวัน ๆ หนึ่ง เสด็จเข้าไปบรรทมอยู่ในอุโบสถวัดมหาธาตุ ทรงตั้งสัจจกิริยาธิษฐานบูชาแก่ศาสนารักษเทพยดาด้วยรูปเทียนมาลาทั้งสี่ทิศแปดทิศว่า ข้าพเจ้านุทิศต่อพระผู้มีพระภาค ออกบวชด้วยความเชื่อความเลื่อมใส มิได้เพ่งต่ออามิสสิ่งใดสิ่งหนึ่ง มีลาภยศความสรรเสริญเป็นต้น ถ้าวังศ์บรรพชาอุปสมบทที่เนื่องมาแต่พระสุคตทศพล ยังมีเหลืออยู่ ณ ประเทศใดทิศใด ขอให้ได้ประสพฤาให้ได้ยินข่าว ให้ได้ในสามวันเจ็ดวัน ถ้าไม่เป็นดังนั้น ข้าพเจ้าก็จะเข้าใจว่า ศาสนวงศ์นั้นสิ้นแล้ว ก็จักสึกเป็นฆราวาสไปรักษาศีลห้าศีลแปดตามสมควร ครั้นล่วงไปประมาณสักสองวันฤาสามวัน ครั้ง

นี้มีพระรามัญเถระองค์หนึ่ง เป็นผู้ฉลาดในวินัยรู้พุทธวจนะชำนาญใน
อักษรจุฬารณวิธีมากแล้วศาสนวงศ์ แสดงชี้ให้เกิดความเลื่อมใส ท่าน
จึงได้รับเอาวินัยวงศ์นั้นไว้เป็นข้อปฏิบัติสืบมาในธรรมยุติกนิกาย ใน
ศักราช ๑๑๘๗ ปีระกา สัปตศก (พ. ศ. ๒๓๖๘)”

ในคำประกาศนั้นแสดงว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ได้ทรงรับศาสนวงศ์นั้น เมื่อทรงผนวชพรรษาที่ ๒ (พ. ศ. ๒๓๖๘)
และมีได้ระบุนามพระเถระรามัญนั้น วิธีทรงรับศาสนวงศ์ ก็คือ
ทำทัฬหีกรรมอุปสมบทใหม่ ตามแบบวิธีในศาสนวงศ์ของพระเถระนั้น
และในคำประกาศนั้นแสดงไว้ครั้งเดียว แต่ในที่อื่นมีแสดงว่าได้ทรงทำ
ทัฬหีกรรมอุปสมบทใหม่หลายครั้งเช่น

ในลิลิตมหามกุฏราชคุณานุสรณ์เมื่อพระโอรสฐภกรมพระนราธิป-
ประพันธ์พงศ์ แสดงตอนทรงตั้งคณะสงฆ์ธรรมยุติกา ถอดใจความว่า
เมื่อทรงตั้งอธิษฐานในพระอุโบสถ ขอให้ประสบพระพุทธรูปแล้ว
ล่องมาได้สามวันพระเถระรามัญรูปหนึ่งได้เฝ้าทูลเกล้าฯ ถวายเจดิมพระ
ศรัทธา จึงทรงยกเป็นอุปัชฌาย์ทรงทำทัฬหีกรรมอุปสมบทใหม่ ต่อมา
ได้เสด็จกลับไปประทับวัดสมอราย ได้ทรงชุลลูกนิมิตตรวจ ก็ทรง
แจ้งว่าเป็นสิมาวิบัติ จึงทรงแสวงหาคณะสงฆ์เพื่อจะทรงอุปสมบทใหม่
อีก ในเขตสิมาที่ถูกต้อง ก็ทรงได้คณะสงฆ์รามัญ ๑๘ รูป ผู้อุปสมบท
ในสิมาภักยาณี ในรามัญประเทศ จึงทรงทำทัฬหีกรรมอุปสมบทอีกใน
โบสถ์หน้าหน้าวัดที่เรียกในบัดนี้ว่าวัดราชาธิวาส “เพื่อฆ่ากังขาย้า ญัตติ-
ช้อนมอญไทย”

ในมหาเถรานุวัตติกถา พรรณนาประวัติสมเด็จพระวันรัต (พุทธสิริ ทับ) วัดโสมนัสวิหาร ที่สมเด็จพระมหาธีรวงศ์ (เขมาภิรโต ยง) ได้เรียบเรียงถวายสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส มีความตอนพรรณนาอุปสมบทกรรมของท่านเนื่องด้วยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงคัดมาลงไว้ดังต่อไปนี้

“พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงส่งสอนชี้แจงโดยข้อปฏิบัติสิกขาบทวินัยบัญญัติต่าง ๆ ทรงแนะนำในพิธีอุปสมบทรามัญ และอักษรพิธีโดยฐานกรณ์ ตามที่ได้ทรงพิจารณาเห็นว่าถูกโดยแท้ ให้เกิดความเลื่อมใสศรัทธายิ่ง ๆ ขึ้นไป ท่านก็เห็นตามพระกระแสที่ทรงแนะนำสั่งสอนนั้น จึงรับสั่งให้ไปนิมนต์พระอุคฺคณฺฑ ราชาคณะฝ่ายรามัญ วัดชนะสงคราม มาเป็นพระอุปัชฌายะ กับภิกษุรามัญมาเป็นคณะปุระกะตามสมควร พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเป็นพระกรรมวาจาจารย์ อุปสมบทใหม่ตามรามัญวิธี ในพระอุโบสถวัดมหาธาตุนี้ ท่านจึงได้นามตามพระอุปัชฌายะให้โดยมคธภาษาว่า “พุทธสิริ” นับอุปสมบทเป็นครั้ง ๒ ภายหลังมาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวตรัสกับท่านว่าพระองค์ท่านเป็นไทย สำเนียงและอักขระจะไม่ชัดเจนสนิทอย่างรามัญแท้ ถ้ากาลข้างหน้าเธอมีความรังเกียจเกิดขึ้นแล้วจะร้อนใจเมื่อภายหลัง เธอจะไปหาพระที่เป็นรามัญแท้มา

๑. ในประวัติเห็นว่าสมเด็จพระวันรัต (พุทธสิริ ทับ) ได้มาถวายตัวอยู่กับพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่วัดมหาธาตุ เมื่อท่านอุปสมบทได้พรรษาที่ ๒ ท่านเกิดเมื่อยขาด จึงอ่อนกว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ๒ ปี เมื่อท่านมาถวายตัวนั้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว คงทรงมีพรรษาที่ ๔

สวดเสียมใหม่ก็ตามอัชยาศัย ท่านได้พระกระแสน้ำส่งอย่างนั้นแล้วจึงได้
 ไปที่วัดชนะสงคราม นิมิตต์พระอุคตมณฺฑ เป็นพระอุปัชฌายะ พระ
 มหาเถรหรือพระมหาเถรเปรียญในวัดนั้น เป็นพระกรรมวาจาจารย์
 พร้อมด้วยภิกษุรามัญทำอุปสมบทกรรมในพระอุโบสถวัดชนะสงคราม
 เป็นครั้งที่ ๓ ครั้นพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จขึ้นไป
 ประทับอยู่วัดราชาธิวาส ท่านได้ติดตามเสด็จขึ้นไปด้วย พอทราบข่าวว่า
 ภิกษุรามัญเข้ามาปฏิญาณตนว่า ได้บวชในพระอุโบสถที่พระอรหันต์
 ผูกพัทธสีมา จึงได้มีรับสั่งให้ไปนิมนต์พระสงฆ์รามัญเหล่านั้นมา ๑๘
 รูป ทำอุปสมบทกรรมครั้งนหลายองค์ มีพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ
 เป็นประธาน ในแพหน้าวัดราชาธิวาส ด้วยทรงเห็นว่าใช้แพทำอุปสม
 บทกรรมนี้ เป็นอุทกกุศเชปสีมา เป็นสีมาอันบริสุทธิ์ คล้ายกับอุโบสถ
 ที่พระอรหันต์ผูกจะนั้น นับเป็นอุปสมบทกรรมของท่านครั้งที่ ๔ ภาย
 หลังท่านมานึกไม่สู้ชอบใจพระกรรมวาจาจารย์ของท่าน ๆ จึงขึ้นไปเมือง
 ประทุมธานีนิมนต์ภิกษุรามัญ ประชุมกันที่แพหน้าวัดปรัก ทำอุปสมบท
 กรรมอีกครั้งหนึ่งนับเป็นครั้งที่ ๕ ภายหลังมีรับสั่งว่าทำอุปสมบท
 กรรมรามัญแล้วนั้น เป็นแต่ทำทัฬหกรรมสวดอุตติจตุตถกรรมเท่านั้น
 หาได้สวดบุพพกิจไม่ ทรงสงสัยว่าจะไม่เป็นอันทำ จึงรับสั่งให้พร้อมกัน
 ทำเสียมอีกครั้งหนึ่ง ครั้นท่านไม่อยู่ ครั้นท่านกลับมาท่านจึงไปที่
 วัดคอนกระฎี นิมิตต์ภิกษุรามัญมาประชุมที่แพหน้าวัด ทำอุปสมบท
 กรรมอีกครั้งหนึ่ง นับเป็นวาระที่ ๖ เมื่อท่านไปนมัสการพระปฐมเจดีย์
 ครั้นให้พระแล้วจึงมารำพึงไปว่า พระเจดีย์องค์นี้เป็นของใหญ่โตมาก

เป็นที่สำคัญหลักฐานแห่งพระพุทธศาสนาอย่างหนึ่ง ผู้ที่สร้างนั้น สร้างเฉพาะพระอรหันต์สัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์ใด ข้าพเจ้าปฏิญาณตนว่าเป็นอนุสัมบันภิกษุเฉพาะต่อพระอรหันต์สัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น นับเป็นอุทิศบรรพชาเป็นครั้งที่ ๗ ด้วยประการดังนี้ อุปสมบท ๗ ครั้งนี้ ท่านเล่าให้ฟังเอง ข้าพเจ้าไม่ได้ได้ถามท่านจึงไม่ได้ความละเอียด จึงได้กล่าวไว้โดยสังเขปตามที่ได้ทราบ ”

ในพระราชประวัติพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ เมื่อก่อนเสวยราชย์ พระนิพนธ์สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ มีความตอนหนึ่งแสดงตามพระราชวิจารณ์ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในหนังสือเรื่องวัตสมอรายว่า “ การที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงศึกษาค้นถุระผิดกับผู้อื่น ด้วยตั้งพระหฤทัยจำนงแต่จะเรียนพระพุทธศาสนาให้รอบรู้อย่างถ่องแท้ มิได้ให้หมายจะมีตำแหน่งฐานันดรอย่างใดในสังฆมณฑล เพราะฉะนั้น เมื่อทรงทราบภาษามคธถึงสามารถอ่านพระไตรปิฎกเข้าพระหฤทัยได้โดยลำพังพระองค์ ก็ทรงพยายามพิจารณาหลักฐานพระพุทธศาสนาต่อมา ๆ ล ฯ ยิ่งทรงพิจารณาไปก็ยิ่งทรงเห็นวิปาสคคาคเคลื่อนและเป็นมาช้านานแล้ว ก็เกิดวิตกขึ้นในพระหฤทัยว่า หรือสมณวงศ์ที่สืบเนื่องมาจากพระอริยสาวกของพระพุทธเจ้าจะสูญเสียแล้ว การที่พระองค์ทรงผนวชได้สมาทานว่าจะประพฤติตามพระธรรมวินัยของพระพุทธเจ้า ถ้าทรงประพฤติวิคตปฏิบัติต่อไปในทางที่ผิดพระพุทธรบัญญัติ เห็นว่าลาผนวชออกเป็นอนุสาสกจะดีกว่า ในขณะที่เมื่อกำลังทรงพระวิตกตั้งว่ามา และยังไม่เห็นทางที่จะแก้

ไซ ได้กิตติศัพท์ทราบถึงพระกรรมว่ามีพระเถระมอญองค์หนึ่ง (ชื่อชายนามฉายาว่า พุทฺธวิโส) บวชมาแต่เมืองมอญมาอยู่ ณ วัดบวรมงคล ได้เป็นพระราชาคณะที่พระสุเมธมุนี เป็นผู้ชำนาญพระวินัยปิฎก และประพฤติกตปฏิบัติอย่างเคร่งครัด จึงเสด็จไปทรงทำวิสาสะสนทนากับพระสุเมธมุนี ๆ ทูลอธิบายระเบียบวัตรปฏิบัติของพระมอญคณะ (กัลยาณ) ที่ท่านอุปสมบทให้ทรงทราบโดยพิสดาร ทรงพิจารณาเห็นไม่ห่างไกลจากพระพุทฺธบัญญัติเหมือนอย่างวัตรปฏิบัติของพระสงฆ์สยามก็ทรงยินดี ด้วยทรงตระหนักพระเหตุภัยว่า สมณวงศ์ไม่สูญเสียแล้วเหมือนอย่างทรงพระวิตกอยู่แต่ก่อน ก็ทรงเลื่อมใสใคร่จะประพฤติกตปฏิบัติตามแบบพระมอญ แต่มีความขัดข้องด้วยเสด็จประทับอยู่ ณ วัดมหาธาตุ ฯ อันเป็นที่สถิตของสมเด็จพระสังฆราช จะทรงประพฤติกตให้ผิดกับระเบียบแบบแผนของพระสงฆ์ในวัดนั้นก็จะเป็นการละเมิด และคนทั้งหลายอาจจะเกิดความเข้าใจผิดต่อไป จึงเสด็จย้ายไปประทับ ณ วัดสมอราย เมื่อปีฉลู พ.ศ. ๒๓๗๒ เหมือนอย่างเคยเสด็จประทับเมื่อพรรษาแรกทรงผนวช เวลานั้นมีพระภิกษุหนุ่มเป็นเจ้าบ่าว เป็นลูกผู้ตีบ้าง ที่ได้ถวายตัวเป็นสัสสถานุศิษย์ ศึกษาอยู่ในพระสำนักและเลื่อมใสในพระดำริอิกราว ๖ รูปตามเสด็จไปอยู่วัดสมอรายก็มี อยู่วัดอื่นเป็นแต่ไปประชุม ณ วัดสมอรายก็มี จึงเริ่มเกิดเป็นคณะพระสงฆ์ ซึ่งแสวงหาสัมมาปฏิบัติอันมาได้นามในภายหลังว่า “ ธรรมยุติก ” แต่นั้นเป็นต้นมา

ในเรื่องพระราชประวัติ พระนิพนธ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า

กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ (ในหนังสือวชิรญาณเล่ม ๒ ฉบับที่ ๘ จ. ศ. ๑๒๔๗) ได้แสดงการทรงทำทัฬหีกรรมอุปสมบทใหม่แห่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ไว้ ๒ ครั้ง ครั้งแรกเมื่อ จ. ศ. ๑๑๘๗ มีข้อความเช่นเดียวกับในคำประกาศเทวฑาที่ยกมากล่าวแล้วข้างต้น ครั้ง ๒ เมื่อ จ. ศ. ๑๑๙๒ ในการทรง ๑๘ รูป ที่วัดสมอราย ปรรากเหตุ สีมาวิตเช่นเดียวกับที่กล่าวไว้ในลิลิตมหามกุฏราชคุณานุสรณ์ที่ออก ความมาไว้ข้างต้น

ตามหนังสือที่อ้างมานี้ สรุปความว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ พร้อมด้วยพระศิษย์หลวงเดิมหลายรูป ได้ทำทัฬหีกรรมอุปสมบทใหม่ในพระสงฆ์รามัญหลายครั้งในสยามนบก่อน ภายหลังในสยามในน้ำ แม่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ (พระศิษย์หลวงเดิม) ก็ได้ทรงทำทัฬหีกรรมอุปสมบทใหม่หลายครั้ง ดังที่ตรัสเล่าไว้ในกาลปวัตติกิตตาเดราปทาน (พระประวัติตรัสเล่า) ได้ทรงอุปสมบทเป็นพระภิกษุครั้งแรกเมื่อวันศุกร์ขึ้น ๑๐ ค่ำ เดือน ๘ ปีฉลู พ. ศ. ๒๓๗๒ ครั้นอุปสมบทแล้ว ก็อุทิศสำหรับอุปชฌาย์วัตร ปฏิบัติอาจารย์อุปชฌาย์ ศึกษาข้อวินัยก็ไม่ได้ความเลื่อมใสในสำนักแห่งท่านเหล่านั้น ด้วยพระอุปชฌาย์นั้นเป็นพระธรรมกถึก ไม่ใช่ฝ่ายวินัยธร ท่านก็บอกเปิดว่าสาสนธรรมคำสั่งสอนนั้น ชุกเสื่อมอันทรธานมาเสีย นานแล้ว มิได้มีผู้นำมาปฏิบัติสืบกาลนาน ถ้าจะใคร่รุ่งเรืองพลิกดูในใบลานที่ท่านจดเขียนไว้วันเดึก ครั้นได้ทรงทราบดังนั้น ก็ทรงสิ้นความเลื่อมใส ครั้นนั้นลัทธินิยมวश्यकึ่งเกิดขึ้น ยังมีได้แพร่หลายถึงฆราวาส

ยังตั้งอยู่แต่ในหมู่บรรพชิตบริษัท ครั้นทรงไต่ยนิทคติศัพท์ที่ทรงพลอย
 ส่องเสด็จศึกษา ทรงไต่ความเลื่อมใสศรัทธาว่าเป็นแก่นสารก็ทรงถือเพศ
 ประพฤติพรหมจรรย์ในธรรมวายุศ ๗ วันพฤหัสบดี แรม ๑๓ ค่ำ
 เดือน ๙ ภายในพรรษานั้นเอง ต่อมาครั้งหนึ่ง ไต่ทรงฟังพระมหา
 เถรเจ้าแสดงธรรมกถาพรรณนาคุณแห่งพรหมจรรย์ ไพเราะวิจิตรไป
 ด้วยอนุสนธิ์และเนื้อความยากที่จะพรรณนา ไต่ทรงเล่าตามที่ทรงกำหนด
 ไว้ได้โดยลำดับ ในตอนหนึ่งตรัสเล่าอ้างว่าเป็นคำของพระมหาเถรเจ้า
 ว่า “ ท่านจึงแสดงต่อไปให้เกิดความสังเวชว่า พรหมจรรย์แห่งเราท่าน
 ทุกวันนี้ คិតุกก็คล้ายกับอุทิสบรรพชาแห่งปุกกุสาคิกุลบุตรและอุทิส
 บรรพชาแห่งพระนางมหาปชาบดีโคตมี เมื่อยังไม่ได้อุปสมบทคนทั้ง
 สองนี้ได้อุทิสต่อพระผู้มีพระภาค โทณผมและหนวดนุ่งผ้ากาสายะ ถือ
 เอาเพศบรรพชาค้วยตน เทียวตามหาพระศาสดาไปเพื่อจะขออุปสมบท
 บรรพชาของคนทั้งสองนี้ นักปราชญ์ก็สรรเสริญเรียกว่าอุทิสบรรพชา
 ก็แต่พระผู้มีพระภาคปรินิพพานมาจนถึงกาลบัดนี้ กาลก็ล่วงไปถึง
 ๒๓๐๐ ปีเศษแล้ว ข้อปฏิบัติศาสนวงศ์จะตกลงสืบต่อกันมาได้จนทุกวันนี้
 หรือจะสูญสิ้นเสียแล้วในระหว่างนี้กรูยาก คำอันหนึ่งพระผู้มีพระ
 ภาคได้ตรัสแก่พระอานนท์ว่า “ ตูก่อนอานนท์ มิเลวว่ามาตุคามไม่ได้
 บรรพชาเป็นอนาคาริยสภาพในตถาคตธรรมวินัยแล้ว พรหมจรรย์จัก
 เป็นของดำรงอยู่ได้นาน สัทธิธรรมทั้ง ๓ ประการจะพึงตั้งอยู่ได้ตลอด
 พันปี กาลใดแลมาตุคามได้บวชแล้วในตถาคตธรรมวินัย กาลนั้น
 พรหมจรรย์จักเป็นของไม่ตั้งอยู่สิ้นกาลนาน สัทธิธรรมก็จักไม่ประดิษฐาน

อยู่จนสิ้นพันธุ์ จักคงอยู่ได้เพียงห้าร้อยปีเป็นกำหนดแท้จริง” นนี้เป็น
 คำมาในบาลีชั้นธกะวินัย ในอรรถกถาสัมปสาทนียสูตรเป็นต้น ท่าน
 พรรณนาแก้ไว้ พระศาสนาจะประดิษฐานอยู่ได้ห้าพันปี พันคำรบห้า
 จะไม่มีภิกษุทรงปาฏิโมกข์เป็นอธิปัตย์ดำรงพระศาสนา พระเถระเจ้าท่าน
 ตีเตียนว่า ที่กำหนดกาลกำหนดบุคคลลงมาั้นไม่ชอบกล ศาสนาพระ
 ทศพลเป็นของประเสริฐยากที่จะเกิดขึ้นในโลก ถ้าพระปริยัติยังมีผู้
 ผู้เข้าใจอยู่แล้วก็อาจทำข้อปฏิบัติให้บริบูรณ์ได้ เมื่อข้อปฏิบัติอันปฏิบัติ
 ขึ้นนบุคคลยังให้เป็นไปอยู่ ปฏิเวธก็จะพึงมีขึ้นได้ในภายหลัง เหตุ
 ดังนั้นท่านจึงได้แสดงคำอุปมาเปรียบเทียบไว้ว่าพระปริยัตินั้นเปรียบเหมือน
 ดวยเขื่อนขอบสระที่เป็นของเก่า ถ้าคนไปมาได้เห็นยังรู้ว่าที่นั้นเป็นสระ
 เก่าอยู่เพียงใดแล้ว พระศาสนาก็ยังช่อยังเป็นไปอยู่เพียงนั้น เพราะ
 ว่าบุคคลกระหายน้ำเดินทางมาจะเที่ยวขุดแสวงหาน้ำในที่เนินดอนหรือ
 ในที่ที่มีกรวดศิลาเป็นต้น ก็จะเห็นคเหน้อยลำบากคนไม่ได้น้ำ
 ดั่งปรารถนา ถ้าไปขุดในที่สระเก่าที่มีขอบแนวยังเหลืออยู่ พอคนเดิน
 ไปมาได้สังเกตเห็นว่าที่นั้นเป็นที่สระเก่า ที่นั้นจะได้ น้ำมากกว่าที่ขุด
 วิตยคนเดินทางกระหายน้ำแล้วจะไม่คิดแสวงหาน้ำนั้นไม่ชอบ แท้จริง
 ศาสนวงศ์ฝ่ายวินัยปฏิบัติได้นานกาลก็ไกลถึงเพียงนี้แล้ว ถ้า
 หากยังเหลืออยู่ก็เป็นลาภของเราผู้ปฏิบัติ เพราะพรหมจรรย์นั้นตั้งอยู่ใน
 เขตจะเป็นอุปการแก่ทางสวรรค์ นฤพาน ถ้าสูญสิ้นเสียแล้วก็เสมอตัวไม่
 เป็นโทษเป็นบาปอันใด เหมือนกับอุทิศบรรพชาแห่งปุกกุสาคิ ฉะนั้น”
 เมื่อได้ทรงสดับดังนั้นก็ได้ทรงเห็นจริง ได้เสด็จไปทรงทำอุทิศบูชาต่อหน้า

พระธาตุเจดีย์กับภิกษุ ๕ รูปได้มีหนึ่งเป็นพยาน ณ วันศุกร์ ขึ้น ๖ ค่ำ
เดือน ๙ ปีกุน พ.ศ. ๒๓๘๒ ได้ทรงประกอบกิจชำระอุปสมบทกรรม
ถ้วนเบญจวาร

เรื่องตามพระประวัติที่เล่านี้ แม้มิใช่พระราชประวัติโดยตรง
แต่ก็ส่องให้ทราบถึงพระราชอัธยาศัยและพระราชจรรยา เพราะพระ
มหาเถรเจ้าผู้พรรณนาคณะแห่งพรหมจรรย์นี้ ฟังสันนิษฐานได้โดย
ส่วนเดียวว่า คือพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ พระองค์ไม่ทรงเชื่อ
ถือคติศาสนาอื่นตราหน้า จึงได้ทรงแสวงปฏิบัติในศาสนาวงศ์ที่บริสุทธิ์
และได้ทรงมุ่งปฏิบัติให้ถูกต้องจริง ๆ จึงได้ทรงชำระอุปสมบทกรรมให้
บริสุทธิ์ทั้งที่กล่าวมาข้างต้น เคยได้ยินท่านแล้วว่า ได้ทรงทำทัฬหีกรรม
อุปสมบทใหม่หลายครั้ง และในที่สุดได้เสด็จไปทรงทำอุทิศบรรพชา
ที่พระปฐมเจดีย์

อนึ่ง ในประวัติธรรมยุติกนิกายที่พระเถระธรรมยุตชาวกรุง
กัมพูชารูปหนึ่งเขียนเป็นภาษาเขมรให้มา ตอนหนึ่งแปลว่า

“ครั้นเวลาผ่านไปได้ ๓ วัน อันยังไม่สิ้นกำหนดที่ทรงอธิษ-
ฐานไว้ ก็มีพระเถระรามัญวงศ์รูปหนึ่ง มีนามว่า พระสุเมธอาจารย์ เป็น
ผู้ฉลาดในพระวินัย รู้พระพุทธรูปและขานขานาญในอักษรจุฬารณวิธี
มาแสดงพุทธศาสนวงศ์แจ้งให้เห็นชัดว่า วงศ์บรรพชาอุปสมบทนี้มี
เชื้อสายมาจากพระอนุรุทธเถระ มีพระวิหารสีมา พระอริยะ ตั้งมั่นอยู่
ในเมืองมอญไม่เคยเคลื่อนคลาต เชื้อสายนี้เชื่อมโยงกันมาจนถึงพระ
อุปชฌาย์ของพระสุเมธอาจารย์นี้ ๘๘ ชั่วคนแล้ว จึงทรงเลื่อมใสรับเอา

วินัยวงศ์นั้นไว้เป็นแนวปฏิบัติต่อมา พระองค์ทรงประกอบด้วยมหาวีระ
ศึกษาพระไตรปิฎกพระปริยัติธรรมอันประเสริฐ”

ฯลฯ

“ครั้นถึงวัน ๑๕^๕ ปีฉลู เอกศก มีพระสงฆ์สังฆาวงศ์ผู้ปฏิบัติ
ถูกต้องตามพระวินัยบัญญัติประมาณ ๒๘ รูป เข้ามาสู่วัดสมอราย
พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงซักถามถึงแนวปฏิบัติ ๕
หมวด เมื่อได้รับคำตอบอันถูกต้อง และว่าท่านเหล่านั้นมาจากกุฎปาราม-
วิหาร อันเป็นสีมาที่พระมหินทเถระผูกไว้ ก็ทรงมีพระศรัทธาเลื่อมใส
จึงนิมนต์พระสงฆ์สังฆาวงศ์ ๒๗ รูป เป็นคณะปุระกะ ทรงอุปสมบทอีกครั้ง
หนึ่งเป็นครั้งที่ ๒ ในที่สีมาหน้าวัดราชาธิวาส เสร็จแล้ว ได้รับสถาปนา
เป็นพระราชาคณะ ทรงตาลปัตรสี่แฉก ๕^๕ พันทาคเป็นเครื่องหมายยศ มี
ฐานภายใน ๑๐ รูป เป็นบริษัท”

“ครั้น จ.ศ. ๑๑๙๘ (พ.ศ. ๒๓๗๙) บั๊วอก อัฐศก สมเด็จพระ
พระนั่งเกล้าฯ ทรงสร้างวัดบวรนิเวศฯ และวัดบรมนิวาสแล้ว สมเด็จพระ
พระจอมเกล้าฯ จึงทรงประชุมบริษัท ๕๐ รูป ผูกสีมาทั้ง ๒ วัดเป็นสีมา
ที่ ๘^๕ ๗^๕ ๘^๕ ตามพระวินัยวงศ์ของธรรมยุติกา เพื่อเป็นที่บรรพชา
อุปสมบทกุลบุตรและเป็นที่ทำสังฆกรรมทั้งปวง”

ตามประวัติที่คัดมาข้างบนนี้ คำว่า “สังฆาวงศ์” จะหมายถึง

๑. จ.ศ. ๑๑๘๑ (ตามวรรคต้นที่มีได้คัมมา) ตรงกับ พ.ศ. ๒๓๖๒
๒. สีมาวัดบวรนิเวศวิหาร ที่ทรงผูกใหม่เป็นครั้งที่ ๓ เมื่อ พ.ศ. ๒๓๖๐ กำหนดนิมิต ๖ แห่ง
มีศัณฐานคุดตะโพน มีบ่อน้ำเป็นนิมิต ๒ แห่ง

ชาวลังกาหรือสมณวงศ์ยังเป็นปัญหา ถ้าหมายถึงสมณวงศ์ก็คงเป็นพระสงฆ์รามัญสายสีมากลยาณนี่เอง ที่กล่าวว่าเข้ามา ๑๘ รูป เมื่อ จ. ศ. ๑๑๕๒ และที่กล่าวว่า พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า ฯ ทรงสร้างวัดบวรนิเวศ ฯ และวัดบรมนิวาสนี่อาจจะกล่าวไปตามที่เข้าใจ แต่ที่กล่าวถึงลังการวงศ่นั้นสะกิดใจให้คิดว่า บัณฑิต^๕ การออกสำเนียงสวดกรรมวาจาและสวดมนต์ในคณะธรรมยุตใช้ตามเค้าลังกา จะใช้มาแต่เมื่อไร ไม่อาจจะถามใครได้ในบัดนี้ แต่เมื่อทรงอุปสมบทใหม่ในพระสงฆ์รามัญในชั้นแรก น่าจะใช้ตามเสียงรามัญ ในประวัติสมเด็จพระวันรัต (พุทธสิริ ทับ) ที่คัดมาข้างต้นก็เล่าว่า เมื่อสมเด็จพระวันรัต (พุทธสิริ ทับ) อุปสมบทใหม่ตามรามัญวิธี ได้ทรงเป็นพระกรรมวาจาจารย์ ภายหลังรับสั่งว่าทรงเป็นไทย สำเนียงและอักษรจะไม่ชัดเจนสนิทอย่างรามัญแท้ จึงทรงแนะให้ท่านไปหาพระที่เป็นรามัญแท้มาสวดใหม่ ตามเรื่องที่เล่านี้แสดงว่าใช้ตามรามัญ จึงนำลงสันนิษฐานว่ามายุติใช้ตามเค้าลังกาในภายหลัง ในเมื่อได้ทรงสอบสวนแล้ววางแบบการออกเสียงให้ถูกต้องตามฐานกรณ์ และตามรับรองของนักปราชญ์ทางนิรุกติบาลที่ปวง ซึ่งฟังคุณลายเค้าลังกา แต่หาได้เหมือนท่านองลังกาทีเดียวไม่

ตามพระราชประวัติที่กล่าวมานี้ แสดงว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ มีพระราชอัธยาศัยโปรดทำถูกและทำจริง เมื่อเสด็จออกทรงผนวชก็ทรงปรารถนาเพื่อผนวชเป็นอุปสัมบันนิกษุในศาสนวงศ์ ที่สืบเนื่องมาจากพระสุคตทศพลโดยแท้จริง จึงทรงทำทัฬหีกรรมอุปสมบทใหม่หลายครั้ง จนทรงแน่วพระทัยว่า ได้ทรงพบศาสนวงศ์ที่สืบเนื่องมา

ถูกที่สุดอันจะพึงหาได้ และได้ทรงเล่าเรียนภาษาบาลีแตกฉาน ทรงสามารถอ่านทราบพระธรรมวินัยที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงบัญญัติไว้แล้ว ได้ทรงประพฤติปฏิบัติโดยเคร่งครัด ลบล้างความเห็นของบุคคลบางหมู่ ผู้เห็นว่าพระธรรมวินัยเป็นของสำหรับพระอริยเจ้าบ้าง คนในบัดนี้เกิดในสุดท้ายภายหลังในกลียุค ไม่อาจจะประพฤติปฏิบัติพระธรรมวินัยได้บ้าง เพราะความเห็นเช่นนั้นไม่ถูกต้อง เพราะพระธรรมวินัยนี้ พระพุทธเจ้าทรงแสดงบัญญัติเพื่อให้สามัญชนนี้เองประพฤติปฏิบัติ และไม่จำกัดกาลว่าจะต้องเป็นเวลาในพุทธกาลหรือภายหลังไกล ๆ พุทธกาลเท่านั้นจึงประพฤติปฏิบัติได้ เพราะธรรมเป็นอกาลิโก ไม่ประกอบด้วยกาล และพระพุทธเจ้าของเราเกิดและตรัสรู้ในกลียุคนี้เอง และได้ตรัสแก่สุภัททปริพาชกเมื่อใกล้จะปรินิพพาน ดังกล่าวไว้ในมหาปรินิพพานสูตร แปลความว่า “สุภัททะ อริยมรรคมีองค์ ๘ ไม่ได้ในธรรมวินัยใด สมณะที่ ๑ ที่ ๒ ที่ ๓ ที่ ๔ ก็ไม่ได้ในธรรมวินัยนั้น แต่ อริยมรรคมีองค์ ๘ ได้ในธรรมวินัยใด สมณะที่ ๑ ที่ ๒ ที่ ๓ ที่ ๔ ก็ได้ในธรรมวินัยนั้น สุภัททะ อริยมรรคมีองค์ ๘ ได้ในธรรมวินัยนี้แล สมณะที่ ๑ ที่ ๒ ที่ ๓ ที่ ๔ จึงได้ในธรรมวินัยนี้เท่านั้น ปวาทะคือลัทธิอื่นว่างจากสมณะทั้งหลายผู้รู้ทั่วถึง สุภัททะ ภิกษุเหล่านี้พึงอยู่โดยชอบ โลกก็ไม่พึงว่างจากพระอรหันต์ทั้งหลาย” ดังนี้ ฉะนั้นความเห็นดังกล่าวมาก็ดี ความเชื่อถือในคติบัญญัติอันตรธานก็ดี จึงไม่ถูกต้องกับหลักธรรมที่แท้จริง พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ไม่ทรงเห็นและทรงเชื่อถืออย่างนั้น ทรงประพฤติปฏิบัติพระธรรมวินัยนำชน จนมี

ผู้หนึ่งมาประพฤติปฏิบัติกันเป็นอันมาก จนถึงบัดนี้ จึงขอว่าได้
ทรงฟื้นฟูพระพุทธศาสนา ทั้งทางปริยัติ ทั้งทางปฏิบัติ จะกัตพระราช
ประวัติ พระนิพนธ์สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพมาลงไว้ตอนหนึ่ง
ต่อไปนี้:-

“ทรงนี้จะกล่าวถึงเรื่องวัตรปฏิบัติของพระสงฆ์ไทยในสมัย
นั้น แชกลงสักหน่อย มีเรื่องตำนานเล่ากันมาแต่โบราณ (จะเป็นตำนาน
เกิดขึ้นในเมืองมอญหรือในเมืองไทยหาทราบไม่) ว่าเมื่อพระสงฆ์ลังกา
วงศ์เชิญพระไตรปิฎกมาจากลังกาทวีปนั้น เรือมาถูกพายุพัดปลัดกันไป
เรือลำที่ทรงพระวินัยปิฎกพัดไปเมืองมอญ เรือที่ทรงพระสุตตันตปิฎก
พัดมาเมืองไทย เรือทรงพระอภิธรรมปิฎกพัดไปเมืองพม่า ตำนาน
อาจจะเป็นอุปมาไม่มีมูลทางพงศาวดาร แต่มีความจริงปลาตอยู่ที่พระ
สงฆ์ในเมืองมอญถือเอาพระวินัยปิฎกเป็นสำคัญ ฝ่ายพระสงฆ์ทางเมือง
ไทยถือพระสุตตันตปิฎกเป็นสำคัญ พม่าถือพระอภิธรรมปิฎกเป็นสำคัญ
เพราะฉะนั้น พระสงฆ์ไทยชำนาญการแสดงธรรม แต่มีใครเอาใจใส่ใน
การปฏิบัติพระวินัยเคร่งครัดนัก เป็นเช่นนั้นมาแต่โบราณ มิใช่ว่า
พระสงฆ์ไทยจะเป็นอสังฆหรือไม่มีความรู้ชั้นหามิได้ แต่เรามีเสียอยู่อย่าง
หนึ่งที่พระสงฆ์ไทยเชื่อถือคตินิยมจันทรธาน ในบริเจทท้ายคัมภีร์
ปฐมสมโพธิเกินไป (เป็นคัมภีร์แต่งในลังกาทวีป) ในบริเจทนั้นอ้าง
ว่าพระพุทธเจ้าได้ทรงพยากรณ์ไว้ว่าเมื่อถึงกาลยุค (คือยุคปัจจุบัน)
พระพุทธศาสนาจะเสื่อมลงเรื่อยไป สติปัญญาและความศรัทธาอุตสาหะ
ของคนทั้งหลายก็จะเลวลงทุกที จนไม่สามารถรักษาพระธรรมวินัย

ไว้ได้ ที่สุดเมื่อพุทธศักราชใกล้จะถึงห้าพันปี แม่พระสงฆ์จะมีแต่ผ้าเหลืองคล้องคอหรือผูกข้อมือไว้พอรู้ว่าเป็นพระเท่านั้น คติตามคัมภีร์นี้เป็นเหตุให้เชื่อกันว่า พระพุทธศาสนาที่เราถือกันมีแต่จะเสื่อมไปเป็นธรรมคาปนวิสัยที่จะคิดแก้ไขให้คืนดีได้ เมื่อเช่นนั้นก็พยายามรักษาพระธรรมวินัยมาแต่เพียงเท่าที่สามารถ จนเกิดคำพูดว่า “ทำพอเป็นกิริยาบุญ” ด้วยเชื่อคติที่กล่าวมานี้ (ข้าพเจ้าผู้แต่งหนังสือนี้ได้เคยสนทนากับพระมหาเถระที่เชื่อถือคติบุญจันทรธานอย่างว่าหลายองค์) แม่ปรากฏในเรื่องพงศาวดารว่า ได้มีการ “ปนพระศาสนา” มาเป็นครั้งแรก เช่นชำระทำสังคายนาพระไตรปิฎกเมื่อรัชกาลที่ ๑ นั่นคือการปนพระศาสนาที่ทำมานั้นเป็นแต่พินความรู้ หาได้พินถึงการปฏิบัติไม่ การที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงตั้งระเบียบวัตรปฏิบัติอย่างธรรมยุติกา จึงเป็นการปนพระศาสนาส่วนที่บกพร่องของพระสงฆ์สยามมาแต่โบราณ หรือว่าอีกนัยหนึ่งก็คือทรงแก้ไขวัตรปฏิบัติของพระสงฆ์ไทยให้สมบูรณ์ ทั้งพระธรรมและวินัย เพราะฉะนั้น คติธรรมยุติกาก็ทรงตั้งขึ้น จึงดีกว่าคติเดิมที่พระมอญและพระไทยถือกันมาแต่ก่อน”

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เสด็จออกผนวชทรงปฏิบัติถูกปฏิบัติตรงและทรงปฏิบัติจริง เป็นธรรมทายาท (ทายาทแห่งธรรม) ไม่ได้ทรงมุ่งลาภยศสักการะ ที่เรียกว่าอามิสทายาท (ทายาทแห่งอามิส) และทรงเป็นการณวสิกะ (ผู้เป็นไปในอำนาจแห่งเหตุ) จึงทรงอนุวัตรตามพระราชประสงค์ของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า

เจ้าอยู่หัวซึ่งโปรดให้เข้าแปลหนังสือถวายและโปรดให้ทรงรับสมณศักดิ์
เป็นต้นดังนี้ :-

พ. ศ. ๒๓๖๙ พรรษาที่ ๓ ทรงเข้าแปลหนังสือในพระที่นั่ง
อมรินทรวินิจฉัยได้ ๕ ประโยค ก็ขอพระราชทานหยุด

พ. ศ. ๒๓๗๒ พรรษาที่ ๖ ในลิลิตมหามกุฏราชคุณานุสรณ์
มีพระโอษฐ์กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ ฯ ว่าโปรดให้ทรงรับ
สมณศักดิ์เป็นพระราชอาคันโธ ความข้อนี้นปรากฏในโคลงบทต่อไปนี้ :-

“ไผทโกรมโสมนสน้อม	สถาปนา
ห้ามกฎเป็นราชา	คณะตั้ง
ฉลุศกหกพรรษา	สมณศักดิ์ สมเษ
ตีเค้นเป็นปรีชญ์ทั้ง	ท้าวผู้บูชา”

แต่ในเรื่องพระราชประวัติ ฯ พระนิพนธ์สมเด็จพระยาคำรง-
ราชานุภาพแสดงไว้ที่เชิงหน้าว่า “ทรงตั้งเมื่อปีใดไม่ทราบแน่ สมเด็จพระสังฆราช (ปุสฺสเทว สว) วัดราชประดิษฐ์ ฯ ท่านเล่าแต่ว่า
วันหนึ่งเสด็จเข้าไปถวายเทศน์ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
ตรัสว่า “ซีตั้นบวชมานานแล้ว ควรเป็นราชาคณะได้ แล้วพระราช-
ทานพัดแจกพันตาคให้ทรงถือเป็นพัลลภศตอมา”

ในเรื่องพระราชประวัตินั้นเล่าว่า ได้เสด็จกลับไปประทับวัดสมอ-
รายใน พ. ศ. ๒๓๗๒ นั้น

พ. ศ. ๒๓๗๙ พรรษาที่ ๑๓ โปรดให้เลื่อนสมณศักดิ์ขึ้นเสมอ
เจ้าคณะรอง แล้วเชิญเสด็จมาครองวัดบวรนิเวศวิหาร

เหตุที่โปรดให้เชิญเสด็จมาครองวัดบวรนิเวศวิหารนั้น มีประจวบ
กันหลายประการตามที่มิเล่าไว้ในที่ต่าง ๆ ดังนี้ :-

ในเรื่องพระราชประวัติ^๕นั้นเล่าว่า “เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอม
เกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จกลับไปอยู่วัดราชาธิวาส^๕นั้น พระสงฆ์ซึ่งถือวัตร-
ปฏิบัติอย่างธรรมยุติกามีจำนวนเพียงสัก ๒๐ รูป ตามเสด็จไปอยู่วัด
ราชาธิวาสบ้าง คงอยู่วัดมหาธาตุ หรืออยู่วัดอื่นบ้าง แต่เมื่อพระเกียรติ
คุณที่ทรงเชียวชาญพระไตรปิฎกและพระปฏิภาณในการแสดงพระธรรม
เทศนาเลื่องลือแพร่หลาย ก็มีพระภิกษุสามเณรมหาณิกายพากันไปถวาย
ตัวเป็นศิษย์แล้วเลียบวชเป็นธรรมยุติกามากขึ้น และพวกคฤหัสถ์พา
กันเลื่อมใสไปถือศีลฟังธรรมมากขึ้นโดยลำดับ จนที่วัดราชาธิวาสเกิด
เป็นสำนักกณดาจารย์แห่งหนึ่ง พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
จึงทรงตั้งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นพระราชาคณะ ถึง
กระนั้นการทรงทำความเจริญให้เกิดขึ้น ณ วัดราชาธิวาสก็เป็นเหตุให้
พวกคฤหัสถ์จิตริษายิ่งขึ้น ถึงกล่าวแสดงความสงสัยว่าที่คนพอใจไป
วัดราชาธิวาสกันมากนั้น เพราะประสงค์จะยกย่องพระบาทสมเด็จพระ
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในทางการเมือง ความทราบถึงพระบาทสมเด็จพระ
พระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็ไม่ทรงระแวงสงสัยในส่วนพระองค์พระบาทสม-
เด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แต่ทรงรำคาญพระราชเหตุที่^๕เกิดกล่าวกัน
เช่นนั้นแพร่หลาย จึงตรัสปรึกษาสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาพิชัยญาติ เมื่อ
ยังเป็น^๕ที่พระยาตรีพิพัฒน์ ๆ กราบทูลความเห็น^๕ว่า ถ้าโปรดฯ ให้พระ-
บาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จมาอยู่เสียใกล้ ๆ ความสงสัยนั้น

รับไปเอง พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชดำริเห็นชอบด้วย เสด็จมีกรณี์เหมาะแก่พระราชประสงค์ ด้วยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นพระราชอาคันตุกะแต่ยังไม่ได้ครองวัด และเวลานั้นพระราชอาคันตุกะตำแหน่งเจ้าอาวาสวัดบวรนิเวศวิหาร ซึ่งกรมพระราชวังบวรมหาคักติพลเสพทรงสร้างใหม่ทีในพระนครว่างอยู่ จึงโปรดฯ ให้เลื่อนสมณศักดิ์พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ขึ้นเสมอเจ้าคณะรอง แล้วเชิญเสด็จมาครองวัดบวรนิเวศวิหาร”

ในตำนานวัดบวรนิเวศวิหารเล่าว่า “ตามพระราชดำรัสเล่าแห่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ก่อนแต่จะเสด็จมาครองวัดนี้ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้เสด็จเข้าไปเลือกของในพระราชวังบวรฯ มีพระประสงค์สิ่งใดพระราชทานให้นำมาได้ ข้อนั้นมีหลักฐานสมจริง พระไตรปิฎกฉบับวังหน้าวัดมีกรอบแลผ้าห่อสายรัดอันวิจิตร กรอบเป็นทองคำลงยาก็มี เป็นถมตะทองก็มี เป็นงาสลักก็มี ประดับมุกก็มี เป็นของประณีต เกินกว่าทำสำหรับถวายวัด เข้าใจว่าเป็นหนังสือที่ทรงสร้างไว้สำหรับพระราชวังบวรฯ อย่างศิลาที่วัดเป็นชนิดเดียวกันกับอย่าง que เห็นในพระบรมมหาราชวังชั้นในของเหล่านั้บางที่ทรงเลือกเอามาในครั้งนั้นก็ได้ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงอาราธนาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จมาอยู่ครองวัดบวรนิเวศวิหาร แลโปรดให้เสด็จเข้าไปทรงเลือกของในพระราชวังบวรฯ ก่อนนั้น เข้าใจว่าเป็นวิธีทรงดำเนินพระราชโบายดังจะประกาศให้รู้ว่ ทรงเทียบพระบาทสมเด็จพระจอม

เกล้าเจ้าอยู่หัวไว้ในฐานกรมพระราชวังบวรสถานมงคล เพื่อป้องกัน
 ความสำคัญผิดในการสืบราชสมบัติ วัด^{๕๕}ช่อวัดบวรนิเวศ เทียบกัน
 ใ้กับบวรสถาน น่าจะได้พระราชทานในครั้ง^{๕๖}นี้ เมื่อปีเถาะ จ. ศ.
 ๑๑๙๓ ในหมายรับสั่งยังเรียกว่าวัดใหม่ ครั้นเมื่อปีมะโรง จ. ศ. ๑๒๐๖
 เรียกกันว่าวัดบวรนิเวศแล้ว อีกอย่างหนึ่งวิหาร^{๕๗}สนเรียกว่าวัดบน
 เทียบกันใ้กับวังบน ฯ ” ความข้อ^{๕๘}นี้ ก็สมกับในเรื่องพระราชประวัติ
 ตามที่เล่าว่า เมื่อแห่เสด็จมาจากวัดราชาธิวาส ตามประเพณีแห่พระ
 ราชาคณะไปครองวัด^{๕๙}นั้น โปรด ฯ ให้จัดกระบวนเหมือนอย่างแห่เสด็จ
 พระมหาอุปราช

เมื่อเสด็จมาครองวัดบวรนิเวศวิหารแล้ว ก็ทรงใ้อิสรภาพ
 ในการปฏิบัติลัทธิพิธีธรรมยุตใ้โดยเอกเทศ เพราะเมื่อประทับอยู่ที่
 วัดมหาธาตุ^{๖๐}กิติ ที่วัดสมอราย^{๖๑}กิติ เพียงประทับอาศัยอยู่กับพระสงฆ์^{๖๒}แนว
 สิกะ (หมู่เจ้าอาวาส) ครั้นใ้ทรงครองวัดเป็นอิสระโดยส่วนหนึ่งแล้ว
 ก็ใ้จัดการศึกษาปฏิบัติพระธรรมวินัย และทรงตั้ง^{๖๓}ขนบธรรมเนียมต่าง ๆ
 ไว้เป็นอันมาก ใ้มีผู้มาบวชปฏิบัติเป็นธรรมยุตมากขึ้นจนถึงขยายออก
 ไปตั้งสำนักต่าง^{๖๔}ชั้นโดยลำดับ

อนึ่ง ประมาณ พ. ศ. ๒๓๙๑ ใ้มีผู้นำพระพุทธรูปศิลาสมัย
 ศรีวิชัยหน้าพระเพลา^{๖๕}หนึ่งศิ^{๖๖}นิ้ว สูงตลอดพระรัศมีหนึ่งศอกมีเศษ
 ไม่ถึง^{๖๗}นิ้วมาถวาย ทรงถวายพระนามว่า พระไพบรียาเสนา

พ. ศ. ๒๓๙๔ พรรษาที่ ๒๗ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้า

อยู่หัวเสด็จสวรรคต พระราชวงศ์และเสนาบดีพร้อมกันทูลอัญเชิญให้
ทรงลาผนวชไปทรงปกครองบ้านเมือง ทรงเห็นแก่ความสุขสงบสุขของ
บ้านเมืองอันเป็นที่ตั้งของพระศาสนาเป็นข้อสำคัญ จึงทรงลาผนวช
เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติ สืบพระราชสันตติวงศ์เป็นรัชกาลที่ ๔ เรียก
พระนามโดยย่อว่า “พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดล
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว” ทรงทะนุบำรุงบ้านเมืองและพระศาสนาให้เจริญ
สืบต่อมาจนสิ้นรัชกาล

๓. ศาสนนวงศ์พระสงฆ์นิคายสีมกัลยาณี

ได้กล่าวแล้วว่า นิกายสงฆ์คณะธรรมยุตได้สืบวงศ์บรรพชาอุปสม-
บทมาแต่พระสงฆ์นิคายสีมกัลยาณีในรามัญประเทศ เพื่อให้ทราบ
เรื่องซัดเจนจะกล่าวถึงเรื่องพระสงฆ์นิคายสีมกัลยาณีนี้ต่อไป

พระสงฆ์นิคายสีมกัลยาณีนี้ หมายถึงพระภิกษุสงฆ์ผู้อุปสมบท
ในสีมาชื่อว่ากัลยาณีในรามัญประเทศ สีมกัลยาณีนี้พระเจ้าหงษาวดี
พระนามว่ารามธิบดี มหาปิฎกธร หรือธรรมเจดีย์ (ระหว่าง พ. ศ.
๒๐๑๕-๒๐๓๕) ทรงจัดการให้ผูกขึ้น มีเรื่องเล่าไว้ในจารึกหลักศิลา
ที่โปรดให้แต่งจารึกไว้ด้วยภาษามคธและภาษามอญ ตัวศิลาจารึกเดิม
อยู่ที่ตำบลบ้านโชนคโยง นอกเมืองหงษาวดีที่ตำบลวันตอก เป็นศิลาแท่ง
สูงประมาณ ๔ ศอกคืบ กว้าง ๒ ศอกคืบ หนา ๑๘ นิ้ว บวกเรียงกัน
ไว้ ๑๐ แท่ง มีอักษรรามัญจารึกทั้ง ๒ ด้าน คำจารึกเป็นภาษามคธ ๒

แห่ง แปลเป็นภาษารามัญ ๘ แห่ง ประกาศการที่พระเจ้ารามธิบดี
ได้ทรงชำระสมณวงศ์และได้ให้ผูกสีมาถวายณเมื่อพระพุทธศาสนาว่าง
ไว้ ๒๐๑๙ ปี

เรื่องราวที่จารึกไว้ในศิลาถ้ำนี้ เล่าถึงประวัติสมณวงศ์ตั้ง
แต่พระพุทธเจ้าปรินิพพานมาไว้ ๒๐๘ ปี พระเจ้าอโศกมหาราชได้ราชา-
ภิเชกเสวยราชสมบัติในกรุงปาฏลิบุตร ทรงได้ศรัทธาปสาทะแรงกล้า
ในพระพุทธศาสนา ทรงบำรุงพระพุทธศาสนา และพระภิกษุสงฆ์ด้วย
ลาภสักการะเป็นอันมาก ได้มีเตียรถีย์เข้ามาบวชบ้าง ถือเพศเอาเอง
บ้างปนอยู่ในพระภิกษุสงฆ์ และพากันประพฤติแสดงตามลัทธิเดิมของ
ตน เกิดเป็นมลทินขึ้นในพระพุทธศาสนา พระเจ้าอโศกมหาราชพร้อม
ทั้งพระโมคคัลลบุตรคัสสเถระ ได้ชำระศาสนาวงศ์ให้บริสุทธิ์มีความ
พิศดารดังที่แสดงไว้ในเรื่องสังคายนาครั้งที่ ๓ แล้ว ทรงส่งพระเถระทั้ง
หลายไปประกาศพระพุทธศาสนาในนานาประเทศ เป็นต้นว่าประเทศ
ลังกา และประเทศสุวรรณภูมิ พระมหินทเถระเป็นหัวหน้านำพระพุท-
ธศาสนาไปประดิษฐานในประเทศลังกา พระโสณะ พระอุตตระเป็นหัว
หน้านำพระพุทธศาสนาไปประดิษฐานในประเทศสุวรรณภูมิ พระสงฆ์
ในประเทศทั้ง ๒ จึงร่วมสมณวงศ์อันเดียวกัน เพราะรับอุปสมบทสืบ
มาแต่พระสงฆ์ที่พระเจ้าอโศกมหาราชทรงส่งมาแต่กรุงปาฏลิบุตรดังกล่าว

๑. จารึกถ้ำนี้ พร้อมทั้งคำแปลภาษาไทย พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรินทร์ และ
สมเด็จพระมหาคณาจารย์ ทรงพิมพ์ช่วยเป็นครั้งแรกในงานศพ พระสาสนโสภณ
(อ่อน) และพระธรรมราชาธิบดี (แสง) เมื่อ ร. ศ. ๑๓๑ (พ. ศ. ๒๔๕๕) ครั้นต่อมาพระเจ้า
บรมวงศ์เธอ กรมพระนครสวรรค์ โปรดให้พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ หม่อมสุภาพ
กฤดากร ณ อยุธยา เมื่อ พ. ศ. ๒๔๖๘ ในครั้งนั้นคำแปลเป็นภาษาอังกฤษด้วย

นี้ ครั้นกาลล่วงมาพระพุทธศาสนาในรามัญประเทศ (ตามจารึก
 นี้แสดงว่าผู้จารึกถือว่ารามัญประเทศคือประเทศสุวรรณภูมิ) เสื่อม
 ลง เพราะถูกโจรและข้าศึกต่างเมืองเบียดเบียนไม่อาจเล่าเรียนและปฏิบัติ
 ให้เต็มที่ได้อีก ต่อมาเมื่อ พ. ศ. ๑๖๐๑ พระเจ้าอนุรุธ ผู้เป็นใหญ่
 ในอริมหันบุรีคือปุกามนคร ได้ให้นำภิกษุสงฆ์กับทั้งพระไตรปิฎกมา
 ประดิษฐานพระพุทธศาสนาในปุกามนคร ต่อมาอีก ๑๐๗ ปี ในลังกา
 ทวีป พระเจ้าสิริสังฆโทธิปรักกมพาหุ ได้ทรงชำระพระพุทธศาสนาใน
 ลังกาทวีปให้บริสุทธิ์ครั้งหนึ่ง^๑ นับแต่พระเจ้าสิริสังฆโทธิปรักกมพาหุ
 ได้ทรงชำระพระพุทธศาสนามาแล้ว ได้มีพระเถระผู้เป็นบุตรชาวรามัญ
 ประเทศ ผู้เป็นอาจารย์ ของพระเจ้าปุกามกับภิกษุเป็นอันมากกับสามเณร
 ผู้หนึ่งออกไปลังกาทวีป พระเถระชาวลังกาได้มาสนทนาศักถามแล้วเห็น
 ว่าฝ่ายลังกาเป็นเชื้อสายพระมหินทเถระ ฝ่ายรามัญเป็นเชื้อสายพระโสณ
 เถระ พระอุตตรเถระ เป็นสมานสังวาส (มีธรรมวินัยเป็นเครื่องอยู่ร่วม
 เสมอกัน) จึงชักชวนกันทำสังฆกรรมร่วมกันแล้ว ร่วมกันให้อุปสมบท
 สามเณรรูปหนึ่งผู้มีอายุครบอุปสมบทให้เป็นภิกษุในพระพุทธศาสนา ต่อ
 มาพระเถระได้กลับประเทศปุกาม ส่วนภิกษุผู้อุปสมบทใหม่จากสามเณร
 ได้ขอเล่าเรียนพระบาลีอรรถกถาในลังกาทวีปจนมีพรรษา ๑๐ แล้วจึง
 ชวนพระเถระลังกาได้ ๔ รูป รวมเป็น ๕ รูปมาตั้งอยู่ในปุกาม พระเถระ

๑. คู่มือเรื่องแหลมอินโดจีน ๑ ของ บ. ส. อนุมานราชชน

๒. ในคำจารึกตอนนี้ได้กล่าวประวัติการตั้งพระพุทธศาสนาในลังกานับแต่พระมหินทเถระได้นำมา
 ประดิษฐาน มากกล่าวถึงพระเจ้าปรักกมพาหุทรงชำระพระพุทธศาสนาให้บริสุทธิ์ทีเดียว จะ
 กล่าวถึงในตอนหลัง ในที่นี้เรียงตามคำจารึกไปก่อน

เหล่านี้ไม่ทำสังฆกรรมร่วมกับภิกษุชาวปุกามทั้งหลาย ทำสังฆกรรมกับพวกของตนต่างหาก พระศาสนานอกจากลังกาทวีปมาประดิษฐานอยู่ในปุกามฉะนั้น

พระเถระทั้ง ๕ รูปนั้นได้เจริญขึ้นเป็นพหูคณะ คือมีคณะมากขึ้นทุกที ๆ แต่ต่อมาได้ลาสิกขาไปรูปหนึ่ง ถึงมรณภาพรูปหนึ่ง อีก ๓ รูปก็แตกคณะกันออกไป ต่อมาพระเจ้ากรุงปุกามได้ทรงส่งพระเถระรูปหนึ่งผู้เป็นศิษย์ของพระเถระรูปหนึ่งในพระเถระ ๕ รูปนั้น ไปประดิษฐานพระพุทธรูปศาสนาสายลังกาวงศ์ในรามัญประเทศ ชาวรามัญเรียกหมู่ภิกษุฝ่ายพระเถระนั้นว่าภิกษุสงฆ์ฝ่ายสีหฬ เรียกหมู่ภิกษุที่มีอยู่ก่อนอันสืบมาแต่พระโสณเถระและพระอุตตรเถระว่าภิกษุสงฆ์ฝ่ายพระอริยารหันต์ ต่อมาเรียกกันว่ากัมโปขสงฆ์บ้างก็ตามชื่อพระกัมโปชาบดีเถระผู้เป็นประธานแห่งพระสงฆ์ฝ่ายนั้นในทูลนคร ฝ่ายข้างมุตติกนครมีพระภิกษุสงฆ์แตกกันเป็น ๖ คณะ คือกัมโปขสงฆ์คณะ ๑ พระสงฆ์สายลังกาวงศ์ตั้งกล่าวมาเป็นต้น แตกกันเองออกเป็น ๕ คณะ รวมเป็น ๖ คณะ ภิกษุทั้ง ๖ คณะนี้ เป็นผู้มีส่วนต่างกัน มีนิกายต่างกัน เพราะไม่ทำสังฆกรรมร่วมกัน พระเถระทั้งหลายในนิกายนั้น ๆ ต่างสำคัญตนว่าเป็นผู้ฉลาดสามารถจะทำสังฆกรรมได้แต่ตามลำพังความคิดของตน เมื่อจะทำสังฆกรรมมีสมมติสีมาและอุปสมบทกรรมเป็นต้น ก็ไม่มีพระเถระผู้ทรงพระไตรปิฎกเป็นพหูสุตมาประชุมพิจารณาตัดสินว่าสิ่งนี้ควร สิ่งนี้ไม่ควร จึงประพฤติกันไปต่าง ๆ เช่นในการผูกสีมา ก็ต่างเห็นต่างทำกันไปต่าง ๆ

เมื่อพระพุทธศาสนาแล้วได้ ๒๐๐๒ ปี พระเจ้ารามธิบดี ทรงครองราชสมบัติอยู่ในเมืองหงสาวดี เป็นใหญ่ในรามัญประเทศทั้ง ๓ มณฑล คือ กุสุมณฑล ๑ หงสาวดีมณฑล ๑ มุตติมณฑล ๑ ทรงอนุสรณ์ถึงพระพุทธศาสนาว่า การอุปสมบทเป็นภิกษุเนื่องมาแต่บรรพชาเป็นสามเณร พระพุทธศาสนาเนื่องมาแต่อุปสมบท ก็เพราะอุปสมบทประกอบด้วยสมบัติ ๕ คือ สีม่าสมบัติ ๑ ปริสสมบัติ ๑ วัตถุสมบัติ ๑ ญัตติสมบัติ ๑ อนุสาวนสมบัติ ๑ ในสมบัติ ๕ เหล่านี้ วัตถุสมบัติ ญัตติสมบัติ อนุสาวนสมบัติ พึงเป็นของควรใช้ได้ อยู่ ส่วน สีม่าสมบัติ และปริสสมบัติจะเป็นอย่างไรควรจะทราบ จึงรับสั่งให้กันคัมภีร์พระวินัยปิฎกพร้อมอรรถกถาฎีกาทิ้งปวง ทรงสอบสวนสีมามาก ๆ ที่พระสงฆ์ในนิกายทั้งหลายผู้กั้นอยู่ในเวลานั้น ก็ทรงทราบชัดว่าเป็นสีมามีวิกิต อันสืบมาถึงปริสวิบัติ จึงทรงขอให้ภิกษุทั้งหลาย ผู้ทรงพระไตรปิฎกตรวจดูบาลีพระวินัยกับทั้งอรรถกถาฎีกา แล้วตัดสินพระวินัยในเรื่องสีมา ภิกษุเหล่านั้นตรวจสอบเปรียบเทียบแล้ว จึงทูลข้อวินิจฉัยว่าเป็นสีมามีวิกิตและปริสวิบัติ พระเจ้ารามธิบดีได้ทรงสดับก็ทรงเกิดสังเวชพระทัย ทรงตั้งพระปณิธานเพื่อชำระพระศาสนาให้บริสุทธิ์ ทรงคิดหาภิกษุสงฆ์ที่มีอุปสมบทอันบริสุทธิ์เพื่อมาให้อุปสมบทแก่กุลบุตรในรามัญประเทศ เมื่อการอุปสมบทปราศจากข้อรังเกียจพระศาสนาก็จะพึงบริสุทธิ์ พระเจ้ารามธิบดีได้ทรงดำริถึงพระภิกษุสงฆ์ในลังกาทวีป ซึ่งพระโมคคัลลีสบุตรทิศสเถระส่งพระมหินทเถระไปประดิษฐานไว้ ในครั้งนั้นพระเจ้าเทวานัมปิยติสทรงเลื่อมใสในพระเถระ

องค์หนึ่ง จึงทรงสร้างมหาวิหารถวายพระเถระองค์นั้น จำเดิมแต่ชั้น
 พระพุทธศาสนาภิรสุทฺธิ์เป็นอันดี มีภิกษุสงฆ์อยู่คณะเดียว เรียกว่า
 มหาวิหารวาสนิกาย ต่อมาในรัชสมัยพระเจ้าวัฏฏคามินีอภัย พระองค์
 ได้ทรงมีชัยแก่พระยาทมิฬแล้ว ได้ทรงสร้างอภัยคีรีวิหารถวายพระเถระ
 องค์หนึ่ง ชื่อว่ามหาติสสะซึ่งเป็นผู้มีอุปการะคุณแก่พระองค์มาในกาล
 ก่อน เมื่อครั้งพระองค์ยังทรงชอนเร้นอยู่ พระมหาติสสะเถระนั้นเป็นผู้
 ประพฤติตนคลุกคลีด้วยตระกูล ภิกษุสงฆ์คณะมหาวิหารจึงให้ออกเสีย
 จากมหาวิหาร ภิกษุทั้งหลายจึงแยกกันเป็น ๒ ฝ่ายคือ ฝ่ายมหาวิหาร
 คณะหนึ่ง ฝ่ายอภัยคีรีวิหารคณะหนึ่ง เกิดเป็น ๒ นิกายขึ้นฉะนั้น ต่อมา
 ในรัชกาลพระเจ้ามหาเสน พระองค์ทรงสร้างเขตวันมหาวิหารถวายแก่
 พระติสสะเถระผู้อยู่ในทักษิณวิหาร ซึ่งประพฤตินประกอบด้วยโทษ
 ต่าง ๆ แต่ชั้นพระสงฆ์ก็แตกออกไปเป็นคณะเขตวันวิหารอีกนิกายหนึ่ง
 เป็น ๓ นิกาย ในนิกายทั้ง ๓ นี้ ภิกษุคณะมหาวิหารพวกเดียวเป็นผู้
 บริสุทฺธิ์ เป็นธรรมวาที ส่วนอีก ๒ นิกายเป็นผู้ไม่บริสุทฺธิ์ เป็นอธรรม-
 วาที ภิกษุที่เป็นธรรมวาทีถอยกำลังลงโดยลำดับ ส่วนภิกษุที่เป็น
 อธรรมวาทีมีกำลังมากขึ้น พระศาสนาจึงมีมลทินเสียนหนามเกิดขึ้น
 ครั้นพระพุทธศาสนาล่วงไปได้ ๑๗๐๘ ปี พระเจ้าสิริสังฆโพธิ์ปรักกม-
 พาทู ได้แถลงถวัลยราชสมบัติในลังกาทวีปทรงทราบว่ามีมลทินเสียน
 หนามเกิดขึ้นแก่พระศาสนา เพราะภิกษุทั้งหลายปฏิบัติไม่ชอบ ทรงเห็น
 ว่า ภิกษุสงฆ์คณะมหาวิหารเป็นธรรมวาทีปฏิบัติชอบ จึงทรงอุปถัมภ์
 ภิกษุคณะมหาวิหาร ทรงให้สืบบาปภิกษุที่เป็นอธรรมวาทีไม่บริสุทฺธิ์

เสียเป็นอันมาก จำเดิมแต่ครั้งนั้นมหาภิกษุสงฆ์ในลังกาทวีปก็เป็นเชื้อวงศ์สืบมาแต่ภิกษุสงฆ์คณะมหาวิหารซึ่งเป็นธรรมวาทีปฏิบัติดีบริสุทธิ์ สืบวงศ์มาตราบเท่าถึงบัดนี้ เหตุคั้งนั้นพระเจ้ารามาทิเบตจึงทรงพระดำริต่อไปว่าควรจะทรงอาราธนาพระภิกษุทั้งหลายผู้ฉลาดสามารถให้ไปนำอุปสมบทอันบริสุทธิ์ในลังกาทวีปมาประดิษฐานในรามัญประเทศ เพื่อให้กุลบุตรทั้งหลายผู้มีศรัทธาปรารถนาจะอุปสมบทในสำนักภิกษุเหล่านั้น เมื่ออุปสมบทปราศจากความรังเกียจ พระศาสนาที่ได้ชื่อว่าบริสุทธิ์ผ่องแผ้ว พระเจ้ารามาทิเบตจึงโปรดให้นมิต์พระเถระทั้งหลายมาประชุมกันตรัสวิงวอนว่า บัดนี้การอุปสมบทของภิกษุทั้งหลายในรามัญประเทศของเราทั้งหลายปรากฏประหนึ่งว่านารังเกียจ เหตุคั้งนั้นพระศาสนาซึ่งเนื่องอยู่ด้วยการอุปสมบทจักดำรงตลอดกาลนานอย่างไรได้ ในเกาะสีหพพระภิกษุที่สืบวงศ์มาแต่ภิกษุคณะมหาวิหารพวกเดียวเป็นผู้บริสุทธิ์โดยแท้ จึงขอให้พระภิกษุทั้งหลายพากันไปเกาะสีหพเลือกคณะที่บริสุทธิ์อันสืบวงศ์มาแต่พระภิกษุสงฆ์คณะมหาวิหาร เว้นคณะอื่นเป็นที่ติเตียนอื่นเสีย นำอุปสมบทในอุทกุกเขปสีมาในแม่น้ำกัลยาณีมาอุปสมบทแก่กุลบุตรทั้งหลายในรามัญประเทศ พระเถระทั้งหลายเห็นชอบตามพระราชดำริ จึงเลือกพระเถระ ๒๒ รูป พระภิกษุอนุจรอีก ๒๒ รูป รวม ๔๔ รูป ให้ไปรับอุปสมบทในประเทศลังกา พระเจ้ารามาทิเบตได้ทรงส่งราชทูตไปกับพระภิกษุทั้งหลาย ๒ นาย กับทั้งคนใช้และศิษย์ในสมัยนั้น พระเจ้าภูวเนกพาทู ได้เป็นใหญ่ในเมืองลังกาฝ่ายใต้ ตั้งราชธานีอยู่ ณ ไชยวัฒนานคร (ในเขตโคลัมโบบัดนี้) ได้ทรงต้อนรับ

จัดการให้สำเร็จตามพระราชประสงค์ของพระเจ้ารามธิบดี ทรงมีรับสั่งให้ทำเรือขนานในแม่น้ำกลยาณี รับสั่งให้เลือกคัดคณะสงฆ์เฉพาะคณะมหาวีหารประมาณ ๒๔ รูป เพื่อให้อุปสมบทแก่ภิกษุชาวรามัญบนเรือขนานในกาลนั้น พระเถระชาวสีห์ฟ้าได้ให้ภิกษุทั้งหลายผู้มาจากประเทศอื่นที่มาก่อนนั้นอุปสมบทก่อน ภายหลังพระวันรัตนมหาเถระจึงให้ภิกษุชาวรามัญ ๔๔ รูปนั้นสึกเป็นคฤหัสถ์เพื่อให้เป็นลังกาวงศ์อันบริสุทธิ์แล้วจึงให้บวชเป็นสามเณร แล้วให้อุปสมบทพระเถระรามัญ ๒๒ รูปก่อน พระวันรัตนมหาเถระ (ฝ่ายอรัญวาสี) เป็นอุปัชฌาย์ให้อุปสมบทแก่พระรามัญพวกหนึ่ง พระธรรมกิตติมหาเถระ (ฝ่ายคามวาสี) เป็นอุปัชฌาย์ให้อุปสมบทแก่พระรามัญอีกพวกหนึ่ง เมื่อพระเถระรามัญ ๒๒ รูปรับอุปสมบทใหม่เสร็จแล้ว พระมังคลเถระก็เป็นอุปัชฌาย์ให้อุปสมบทแก่พระภิกษุรามัญอนุจรอีก ๒๒ รูป ซึ่งเป็นศิษย์ของพระเถระเหล่านั้น เมื่อพระรามัญบวชแปลงเสร็จแล้ว พระเจ้าภูวเนกพาหุได้พระราชทานพระราชทินนามพระเถระรามัญที่แปลงใหม่ทั้ง ๒๒ รูปเป็นชั้นสามเณรแล้ว ทรงส่งพระรามัญทั้งปวงกลับเมืองหงสาวดี

เมื่อมีคณะสงฆ์รามัญลังกาวงศ์คณะมหาวีหารที่บริสุทธิ์แล้ว พระเจ้ารามธิบดีจึงทรงเลือกหาคามเขตน้อย ๆ ที่ควรจะรักษาได้ง่าย เพื่อให้พระเถระเหล่านั้นผูกเป็นพัทธสีมาด้วยอาการอันถูกต้องด้วยดี เมื่อมีพัทธสีมาอย่างนั้นแล้วพระภิกษุทั้งหลายจะได้ทำสังฆกรรมมีอุโบสถเป็นต้นและอุปสมบทกรรมในพัทธสีมาอันนั้น จึงโปรดให้แสวงหาคามเขตเช่นนั้นก็ได้คามเขตแห่งหนึ่งอันมีอยู่ในชายป่าข้างทิศตะวันตกแห่งพระมหา

เจตีย์มุกตา ทรงเห็นเป็นที่เหมาะสม โปรดให้แผ้วถางพื้นที่ให้หมดจด
เรียบร้อยให้ปลูกศาลากำหนดที่ผู้กสิมา ๕ ๕
ตระเตรียมการทั้งปวง และ
โปรดให้สอบสวนพระภิกษุรามัญผู้ไปรับอุปสมบทมาใหม่เหล่านั้นเลือก
เอาแต่เฉพาะที่เป็นผู้บริสุทธิ์ไม่ประกอบด้วยโทษเป็นที่ทราบจริง ๆ เป็น
ผู้ทำพิธีผู้กสิมานั้น และพระราชทานนามสีมานั้นว่า “กสิยานสีมา”
๕ ๕
เพราะภิกษุทั้งหลายผู้อุปสมบทในอุทกุกเขปสีมาในแม่น้ำกสิยานสีมานั้น
สมมติสีมานั้น

๕ ๕
ครนสมมติสีมาแล้วมีภิกษุทั้งหลายผู้เป็นคณาจารย์เจ้าหมู่เจ้าคณะ
เป็นอันมาก ขอพระราชทานอนุญาตพระเจ้ารามาริบัติเพื่ออุปสมบท
ใหม่ในพระเถระเหล่านั้น พระเจ้าธรรมเจดีย์รับสั่งว่าไม่ทรงบังคับหรือ
ขัดความประสงค์ ให้เป็นไปตามอสังขยัคัย แลทรงดำริว่าการบรรพชา
อุปสมบทต้องมีภิกษุผู้ฉลาดสามารถตั้งอยู่ในภูมิเป็นเถระ มีพรรษาตง
๕ ๕
แต่ ๑๐ ขันไปเป็นอุปัชฌาย์ ฝ่ายพระที่ไปบวชแปลงมาจากลังกาเหล่าน
๕ ๕
นี้ ยังมีพรรษาไม่พอจะเป็นอุปัชฌาย์ได้ จึงโปรดให้สืบหาพระภิกษุผู้
รับอุปสมบทในภิกษุสงฆ์คณะมหาวิหารซึ่งควรเป็นอุปัชฌาย์ได้ ก็ได้
พระเถระองค์หนึ่งชื่อว่าสุวัณณโสภณ ผู้อยู่ในป่าโดยปรกติ เป็นผู้มั่น
ในรุดงควัตร ซึ่งไปรับอุปสมบทในคณะสงฆ์คณะมหาวิหารในลังกา-
ทวิป ด้วยอุปสมบทในอุทกุกเขปสีมาในมหาชาติสระช็อกสัมพุ พระ
วันรัตมหาเถระองค์เก่าเป็นอุปัชฌาย์ พระราหูลักทเถระเป็นพระ
กรรมวาจาจารย์ อุปสมบทมาได้ ๒๖ พรรษา จึงโปรดให้พระสุวัณณโสภณ
เป็นพระอุปัชฌาย์ให้อุปสมบทพระภิกษุชาวรามัญ และกุลบุตรชาวรามัญ

ทั้งหลาย และโปรดตั้งให้พระสุวณฺโณโสภณเถระเป็นพระกัลยาณีคิณฺสเถระ พระเจ้ารามาริบัติโปรดให้ประกาศพระกฤษฎีกาหลายข้อ เพื่อให้เลือกอุปสมบทแก่กุลบุตรที่ปราศจากบรรพชาโทษต่าง ๆ โปรดให้ประกาศแก่พระภิกษุผู้เคยสะสมทรัพย์สมบัติหรือประพฤตินิคมุทธานุญญัติข้ออื่นมาก่อนให้เลือกเอาว่าจะสึก หรือจะสละทรัพย์สมบัติและความประพฤตินิคมุทธานุญญัติต่าง ๆ บวชแปลงประพฤติกให้ถูกตามพุทธบัญญัติต่อไป และทรงขอให้ภิกษุทั้งหลายปฏิบัติเหมือนอย่างภิกษุคณะมหาวิหารซึ่งพระภิกษุรามัญได้ไปแปลงมาแล้วนั้น เพื่อให้เป็นนิกายเดียวกัน ได้มีพระภิกษุรามัญนิกายต่าง ๆ บวชแปลงใหม่ในสี่มกัลยาณี แต่ต้องสึกเป็นคฤหัสถ์ก่อนเหมือนอย่างพระรามัญผู้ไปบวชแปลงในลังกามาทุกรูป บวชแปลงกันตั้งแต่ พ. ศ. ๒๐๑๘ ถึง พ. ศ. ๒๐๒๒ จึงสำเร็จทั่วถึง รวมจำนวน ๑๕,๖๖๖ รูป

พระภิกษุสงฆ์รามัญคณะสี่มกัลยาณี รับสมณวงศ์มาจากพระภิกษุสงฆ์ลังกาคณะมหาวิหาร ซึ่งสืบมาจากพระมหินทเถระ อันพระเจ้าอโศกมหาราชทรงส่งจากกรุงปาฏลีบุตรให้มาประดิษฐานพระพุทธานุศาสนในลังกาทวีป ตามหลักฐานในศิลาจารึกเรื่องสี่มกัลยาณี พระมหาเถระเจ้า คือพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ เมื่อทรงผนวชและศิษย์อันกลายมาเป็นคณะธรรมยุต ได้รับสมณวงศ์จากพระภิกษุสงฆ์รามัญคณะสี่มกัลยาณี มีประวัติการณ์สืบศาสนวงศ์ต่อเนื่องกันมาตั้งแต่ต้นเดิมฉะนี้

๔. ฟันพระพุทธรศาสนา ตอน ๑

ความเกิดขึ้นแห่งพระสงฆ์คณะธรรมยุต ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ทรงสถาปนาขึ้น เป็นผลของการฟันพระพุทธรศาสนาเช่นเดียวกับการเกิดขึ้นแห่งพระสงฆ์คณะสีมิกัลยานีในรามัญประเทศ และความเกิดขึ้นแห่งพระสงฆ์ทั้ง ๒ คณะที่เนื่องกันนี้ ก็สืบเนื่องมาจากพระสงฆ์คณะมหาวิหาร ซึ่งพระมหากษัตริย์ในอดีตและพระมหาเถระในอดีตได้พนักรักษาให้ดำรงมาโดยลำดับ

ตามประวัติความเป็นมาแห่งพระพุทธรศาสนา เมื่อมีการฟันพระพุทธรศาสนาแก่คราวหนึ่ง ก็มักมีการแยกนิกายสงฆ์แก่คราวหนึ่งเกือบทุกคราว ตั้งแต่เดิมมา จะยกมาแล้วดังต่อไปนี้:-

(๑) เมื่อพระพุทธเจ้าปรินิพพานได้ ๗ วัน สุกัททภิกษุผู้บวชเมื่อแก่คิดเห็นว่าพระธรรมวินัยมีพระศาสดาล่วงไปแล้ว ใครจะประพฤติอย่างไรก็ได้ตามใจชอบ จึงชักชวนภิกษุทั้งหลายให้ประพฤติล่วงพระธรรมวินัย พระมหากัสสปเถระได้ทราบเรื่องก็เกิดความสังเวช จึงแจ้งเหตุนั้นแก่พระอรหันต์ทั้งหลายแล้ว ชักชวนกันทำสังคายนา คือประชุมกันสอบสวนพระธรรมวินัยด้วยวิธีให้ผู้เป็นเอตทัคคะในทางพระวินัยและในทางธรรมเป็นผู้แสดงขึ้นก่อน เมื่อพระเถระที่มาประชุมกันพิจารณาและสอบสวนเห็นว่าถูกต้องและรับรองพร้อมกันแล้ว ก็สาธยายคือสวดท่องขึ้นพร้อมกัน จึงเรียกว่าสังคายนาหรือสังคีติ และทรงจำไว้เป็นแบบเดียวกัน บอกกันต่อมา พระอรหันต์ ๕๐๐ รูป มีพระมหากัสสปเถระเป็นประธานได้ไปประชุมกันทำสังคายนาพระธรรมวินัย

ณ ปากถ้ำสัตตบรรณคูหาข้างเขาเวภารบรรพต กรุงราชคฤห์ ในเดือน
 ที่ ๒ แห่งพรรษา พระเจ้าอชาตศัตรูเป็นศาสนูปถัมภก ในการสังคายนา
 พระมหากัสสปเถระเป็นผู้เผด็จให้พระอุบาลีเป็นผู้แสดงพระวินัย พระ
 อานนท์เป็นผู้แสดงพระธรรม ทำอยู่ ๗ เดือนจึงสำเร็จ เรียกว่าปฐม-
 สังคายนา คือสังคายนาครั้งที่ ๑ เริ่มทำภายหลังพุทธปรินิพพานได้ ๓
 เดือน ในสังคายนาครั้งนี้พระมหากัสสปเถระได้สวดประกาศสงฆ์ด้วย
 ญัตติกกรรม ขอให้สงฆ์สมมติภิกษุ ๕๐๐ รูป ผู้ได้รับเลือกให้ทำสังคายนา
 เท่านั้น จำพรรษาในกรุงราชคฤห์ ภิกษุอื่นไม่พึงจำพรรษาในกรุง
 ราชคฤห์ เพื่อป้องกันมิให้ฝ่ายที่เป็นอธรรมวาทีวินัยวาทีเข้าไปขัดขวาง
 และเมื่อจะทำสังคายนาได้ยกพระพุทธานุญาตให้สงฆ์ถอนสิกขาบทเล็ก
 น้อยได้ ที่ประทานไว้เมื่อใกล้ปรินิพพานชั้นพิจารณา พระสงฆ์มีความ
 เห็นในความหมายของคำว่าสิกขาบทเล็กน้อยต่างกัน พระมหากัสสปเถระ
 จึงได้สวดประกาศสงฆ์ด้วยญัตติกกรรม ขอให้สงฆ์ไม่ถอนสิกขาบทเล็ก
 น้อยที่ประทานพระพุทธานุญาตไว้ให้ถอนได้นั้น พระสงฆ์ ๕๐๐ รูป
 ผู้ประชุมกันทำสังคายนาได้รับรองพร้อมกัน ฝ่ายที่ปฏิบัติตามเถรญัตตินี้
 จึงเรียกเถรวาทสืบมา ปรากฏว่ามีภิกษุพวกอื่นผู้มิได้เข้าประชุมทำ
 สังคายนาครั้งนั้นไม่เห็นด้วยจึงมีเล่าไว้ในพระวินัยปิฎก ว่าพระปุราณะ
 กับภิกษุ ๕๐๐ รูป เทียวไปในทักขินาครีชนบท เมื่อพระเถระทั้งหลาย
 ทำสังคายนาแล้ว จึงไปสู่กรุงราชคฤห์ พระเถระทั้งหลายได้ไปหาพระ
 ปุราณะ แจ้งว่าได้ทำสังคายนาพระธรรมวินัยแล้ว ขอให้พระปุราณะ

เรียนพระธรรมวินัยที่สังคายนาแล้วนั้น พระปรมาณะตอบว่า พระเถระทั้งหลายทำสังคายนาพระธรรมวินัยดีแล้ว ก็แต่ว่า พระปรมาณะเองจักจำทรงไว้ตามที่ตนได้ยินได้รับไว้เฉพาะพระพักตร์ของพระผู้มีพระภาคเจ้า ในตำนานฝ่ายมหายานว่า สังคายนาพระธรรมวินัยในสมัยนั้นมี ๒ แห่ง ในระยะเวลาใกล้เคียงกัน คือฝ่ายพระมหากัสสปเถระที่เรียกต่อมาว่าเถรวาท และฝ่ายที่ถือตามอาจารย์ปฏิบัติมาที่เรียกต่อมาว่าอาจารย์วาทหรือมหาสังฆิกะ ๒ ฝ่ายนี้มีความเห็นต่างกันในมูลเหตุสำคัญ คือ ฝ่ายเถรวาทถือว่าตอนสิกขาบทเล็กน้อยตามที่ประธานพระพุทธานุญาตไว้ ฝ่ายอาจารย์วาทถือว่าตอนได้ มูลเหตุนี้ได้เริ่มเกิดขึ้นตั้งแต่พระมหากัสสปเถระได้สวดประกาศสงฆ์ขอความตกลงไม่ให้ตอนสิกขาบทเล็กน้อยดังกล่าวในสมัยสังคายนาครั้งที่หนึ่งนั้น สันนิษฐานตามเรื่องที่เป็นไปว่า พระสงฆ์ผู้ที่ได้เข้าคณะทำสังคายนาครั้งนั้นก็มักเป็นอันมาก คงมีผู้เห็นด้วยก็มีไม่เห็นด้วยก็มี ฝ่ายที่ไม่เห็นด้วยก็คงมีไม่น้อย จึงเรียกในภายหลังว่า มหาสังฆิกะ (มีหมู่ใหญ่) ฝ่ายนี้เป็นต้นเคิมของมหายานในกาลต่อมา

(๒) นับแต่พุทธปรินิพพานล่วงมาประมาณ ๑๐๐ ปี ภิกษุวิชัยบุตร ชาวเมืองเวสาลี มีพวกมากแสดงวิัตถุ ๑๐ ประการ ผิดพระวินัย เกิดเป็นอลัชชีในพระพุทธศาสนา มีคฤหัสถ์และบรรพชิตเห็นตามด้วยมาก พระยสเถระ บุตรภากันชกพรหมณ์ ได้ทราบประพฤติกเห็นเป็นเสี้ยนหนามเกิดขึ้นในพระพุทธศาสนา จึงชักชวนพระภิกษุฝ่ายที่เป็นธัมมวาทีวินยวาที ประชุมกันวินิจฉัยวิัตถุ ๑๐ ประการนั้นว่า ผิดพระวินัย และชักชวนกันทำสังคายนา ที่วาสุการาม เมืองเวสาลี

พระเจ้ากาลาโศกราชทรงเป็นศาสนูปถัมภก ในสังคายนาครั้งที่ ๕ มีพระสงฆ์ผู้กระทำจำนวน ๗๐๐ องค์ พระเวทเดระเป็นผู้ถาม พระสัพพกามีเดระเป็นผู้วิสัชนา ทำอยู่ ๘ เดือน จึงสำเร็จ เรียกว่าทุกฺขสังคายนา คือสังคายนาครั้งที่ ๒ ทำภายหลังพุทธปรินิพพานประมาณ ๑๐๐ ปี เหตุการณ์ในครั้งที่ ๕ แสดงให้เห็นได้ชัดว่าพระสงฆ์ได้แยกออกเป็นสองฝ่าย คือพระสงฆ์ผู้ทำทุกฺขสังคายนา มีพระยสเดระกาคณทกบุดร เป็นผู้ชักชวนอันนับเป็นฝ่ายเดรวาท ๑ และพระสงฆ์ฝ่ายภิกษุวัชชีบุตรอันนับเป็นฝ่ายอาจริยวาท ๑ (ตามประวัติสังคายนาแสดงว่าชำระวัตถุ ๑๐ ประการก่อนแล้วจึงทำสังคายนา แต่พิจารณาตามเค้าความ น่าเห็นว่าทำสังคายนาแล้วจึงชำระวัตถุ ๑๐ ประการ เพราะถ้าชำระก่อนจะถืออะไรเป็นหลัก)

(๓) นับแต่พุทธปรินิพพานล่วงมาประมาณ ๒๑๘ ปี พระเจ้าอโศกมหาราช ทรงได้ราชสมบัติ ณ กรุงปาฏลิบุตร ทรงปราบปรามชนบททั้งหลายราบคาบ ถึงความเป็นใหญ่ในชมพูทวีปทั้งสิ้นแล้ว ทรงได้ความสลดพระราชหฤทัยในความพิบัติล้มตายของคนเป็นอันมาก เพราะสงครามแผ่พระราชอำนาจของพระองค์ ทรงปรารถนาจะปกครองโดยธรรม ในเบื้องต้นยังไม่ทรงเลื่อมใสในธรรมของลัทธิโคศลัทธิหนึ่ง จนได้ทรงพบพระพุทธศาสนา ก็ทรงเลื่อมใสอย่างแรงกล้า ทรงแผ่ธรรมในพระพุทธศาสนาออกไปอย่างกว้างขวาง ทรงสร้างสถูป ปุชณียสถานในพระพุทธศาสนาไว้เป็นอันมาก ทรงให้จารึกพระราชกำหนดในหลักศิลา ให้ประชาชนปฏิบัติตามหลักธรรมในพระพุทธศาสนา ทรงบำรุง

พระภิกษุสงฆ์ด้วยลาภสักการะเป็นอันมาก พวกเดียรฉัตรปรารถนาลาภสักการะ จึงเข้ามาบวชบ้าง ปลอมตัวเป็นผู้บวชด้วยถือเพศเอาเองบ้าง แต่ไม่ปฏิบัติตามพระพุทธานุญาต กงแสงและปฏิบัติลัทธิของตน ผิดจากพระธรรมวินัย เป็นเหตุให้ภิกษุสงฆ์ที่เป็นธรรมวาที วินัยวาที ไม่ร่วมด้วย จึงเกิดการแตกแยกกันขึ้นในสังฆมณฑลอีกครั้ง ๑ พระเจ้าอโศกมหาราชได้ทรงทราบเหตุนี้ จึงทรงอาราธนาพระโมคคัลลีสบุตรทิสสเถระ ให้เป็นประธานในการชำระสังฆมณฑล โปรดให้กำจัดคือสิกขพวกเดียรฉัตรปลอมบวชเสียเป็นอันมาก ครั้นชำระมณฑลพระศาสนาแล้ว พระโมคคัลลีสบุตรทิสสเถระ ได้เลือกพระสงฆ์จำนวน ๑,๐๐๐ รูป ประชุมกันทำสังคายนาในโอศกอาราม กรุงปาฏลีบุตร พระเจ้าอโศกมหาราชทรงเป็นศาสนูปถัมภก ทำอยู่ ๘ เดือนจึงสำเร็จ เรียกว่าตติยสังคายนา คือสังคายนาครั้งที่ ๓ ทำภายหลังพุทธปรินิพพานประมาณ ๒๓๖ ปี (ในสังคีตวงศ์ว่า พ.ศ. ๒๓๕) ในสมัยทำสังคายนาครั้งนั้นมีแสงไว้ในตำนานว่าได้มีนิกายต่าง ๆ อันแยกออกจาก ๒ นิกายข้างต้นนั้น คือนิกายฝ่ายเถรวาทและนิกายฝ่ายอาเรียวัต เป็นจำนวนมากถึง ๑๘ หรือถึง ๒๐ นิกาย และตามเค้าเรื่องก็น่าสันนิษฐานว่าพวกเดียรฉัตรผู้เข้าปลอมบวชเหล่านั้น อาจไม่ถูกให้สึกทั้งหมด คงหลบหลีกไปอาศัยอยู่ในนิกายนั้น ๆ หรือรวมกันตั้งนิกายขึ้นใหม่ อนุโลมตามลัทธิเดิมของตน ข้อที่กล่าวนี้ฟังเป็นได้ เพราะปรากฏว่า ต่อมาในภายหลัง ได้มีลัทธิที่ผันผวนต่าง ๆ เกิดขึ้นในพุทธศาสนาเป็นอันมากในชมพูทวีปที่เข้าไปถึงประเทศลังกาก็มี ดังที่เรียกว่าลัทธิเวตุลยาน เหตุฉะนั้น

พระพุทธศาสนาในประเทศอินเดียจึงเสื่อมลงไปโดยลำดับ และเมื่อเกิดเหตุวิบัติในบ้านเมืองต่าง ๆ พระพุทธศาสนาจึงเสื่อมสูญไปจากประเทศอินเดียในที่สุด

(๔) ครั้นทำสังคายนาแล้วพระโมคคัลลีบุตรติสสเถระจัดส่งพระเถระทั้งหลาย ผู้สามารถไปประดิษฐานพระพุทธศาสนาในประเทศนั้น ๆ เช่น ส่งพระมหินทเถระไปลังกาทวีป ส่งพระโสณเถระและอุตตรเถระไปสุวรรณภูมิ เป็นต้น พระพุทธศาสนาจึงเริ่มแผ่ออกจากชมพูทวีป ไปประดิษฐานในประเทศต่าง ๆ มีลังกาและสุวรรณภูมิเป็นต้น

นี่กล่าวเฉพาะเดรวาท ส่วนฝ่ายอาจรีวาท ก็แผ่ขึ้นไปทางเหนือจนถึงในประเทศธิเบต สืบไปถึงประเทศจีน ญี่ปุ่น เป็นต้น จะกล่าวเฉพาะสายเดรวาท ที่พระมหินทเถระนำไปประดิษฐานในลังกาค่อน เมื่อพระมหินทเถระกับคณะสงฆ์ไปประดิษฐานพระพุทธศาสนาในลังกาทวีป พระเจ้าเทวานัมปิยติสสะ กับประชาชนชาวเกาะได้มีความเลื่อมใสรับนับถือพระพุทธศาสนา ได้มีกุลบุตรชาวเกาะออกบวชเป็นอันมาก และได้เล่าเรียนพระธรรมวินัยมีความรู้แตกฉาน พระมหินทเถระ พร้อมด้วยพระเจ้าเทวานัมปิยติสสะจึงปรารภทำสังคายนา เพื่อแสดงว่า พระพุทธศาสนาได้ตั้งมั่นในลังกาทวีปแล้ว จึงได้ประชุมกันทำสังคายนาที่ถูปาราม อนุราบูรี มีพระเจ้าเทวานัมปิยติสสะเป็นศาสนูปถัมภกสังคายนาครั้งนี้ ประชุมพระสงฆ์ผู้กระทำ ๖๘,๐๐๐ รูป พระมหินทเถระเป็นผู้ถาม พระอริฏฐเถระ ชาวเกาะสีหลเป็นผู้วิสัชนา ทำอยู่ ๑๐ เดือนจึงสำเร็จ เรียกต่อจากสังคายนาในชมพูทวีปว่า จตุตถสังคายนา

คือสังคายนารุ่งที่ ๔ แต่นับเป็นสังคายนารุ่งที่ ๑ ในประเทศลังกา ทำภายหลังพุทธปรินิพพานระหว่าง พ.ศ. ๒๓๖ ปี กับ พ.ศ. ๒๗๖ ปี (แต่ไม่ถึง พ.ศ. ๒๗๖) แสดงว่าพระพุทธศาสนาได้หยั่งลงมั่นในลังกา เพราะได้มีพระภิกษุชาวเกาะเองเล่าเรียนรู้พระธรรมวินัยแตกฉาน สามารถวิสัชนาพระธรรมวินัยได้ตลอดพระไตรปิฎก เป็นอันว่าพระศาสนาจะเจริญสืบไปได้โดยลำพังชาวเกาะ

(๕) ครั้นพระเจ้าเทวานัมปิยติสสะสิ้นพระชนม์แล้ว กษัตริย์พระวงศ์สหได้ครองราชสมบัติสืบกันมา ๔ พระองค์ แต่นั่นก็เสียแผ่นดินแก่ทมิฬปัจจามิตร แล้วก็ชิงมาได้ แล้วก็เสียไปอีก จนพระเจ้าทูลุฏคามินีอภัยได้ชัยชนะแก่พวกทมิฬ ปกครองประเทศสหพเหมือนอย่างเดิมสืบพระวงศ์สหพลงมาอีก ๔ ชั่วกษัตริย์ ก็ถึงพระเจ้าทูลุฏคามินีอภัย ทรงราชย์อยู่ได้หน่อยหนึ่งก็ถูกทมิฬปัจจามิตรกำจัดจากราชสมบัติเสียคราวหนึ่ง ต้องเสด็จหนีไปข่มข่อนอยู่ในที่นั้น ๆ ถึง ๑๔ ปี จึงได้ยกมาปราบพวกทมิฬปัจจามิตร ผู้เข้าครองแผ่นดินอยู่ในเวลานั้น มีชัยชนะ ถึงความเป็นเอกราชขึ้นได้อีก พระองค์ทรงระลึกถึงอุปการะของพระติสสะเถระ ผู้ได้อุปการะพระองค์ในคราวเสด็จหนีไปข่มข่อนอยู่ในป่าไกลเวสศศิวิหาร จึงทรงสร้างอภัยศิวิหารถวาย ทรงนิมนต์พระติสสะเถระให้มาอยู่ในอภัยศิวิหารนั้น นายทหารผู้ใหญ่ ๗ นาย ก็สร้างวิหารถวายนายละแห่ง ๆ ทั้งพระเจ้าแผ่นดินและอำมาตย์ต่างบำรุงพระสงฆ์ผู้อยู่ในอาวาสของตนด้วยปัจจัยลาภสมบุรณ์ พระสงฆ์ฝ่ายมหาวิหารกล่าวยกโทษพระติสสะเถระ ว่าคลุกคลีด้วยตระกูลกฤหัสถ์ กำจัดเสียจากพวก ทั้งแต่หน้าพระสงฆ์ก็แตกออกเป็น ๒ ฝ่าย คือพวกมหา-

วิหารฝ่ายหนึ่ง พวกภิกษุศิวิวิหารฝ่ายหนึ่ง ในครั้งนั้นพระภิกษุทั้งหลาย
 ผู้มีบุญญาเห็นความเสื่อมทรามแห่งพระศาสนา และความเสื่อมถอย
 แห่งบุญญาของกุลบุตร เห็นว่านานไป จะไม่มีใครทรงจำพระไตรปิฎก
 ไว้ได้ พระพุทธศาสนาก็จะเสื่อมสูญ จึงพร้อมใจกันทำสังคายนา จารึก
 พระไตรปิฎกเป็นอักษรลงในใบลานที่มหาวิทยาลัยกรุงอนุราชบุรี มีพระ
 สงฆ์ผู้ทำจำนวน ๑,๐๐๐ รูป มีพระพุทธศตเถระเป็นประธาน มีพระ
 ศิสสเถระเป็นผู้วิสันนา ได้พระเจ้าวัฏฏคามินีอภัย เป็นศาสนูปถัมภก
 ทำอยู่ปีหนึ่งจึงสำเร็จ เรียกต่อจากสังคายนาในชมพูทวีปว่า บัญจมสัง-
 คายนาคือสังคายนาครั้งที่ ๕ แต่นับเป็นสังคายนาครั้งที่ ๒ ในประเทศ
 ลังกา ทำภายหลังพุทธปรินิพพานล่วงแล้วได้ ๔๓๓ ปี ข้อความที่กล่าวมา
 นี้กล่าวตามตำนานสังคายนา แต่ในเรื่องสังคีตวงศ์ ที่สมเด็จพระวันรัต
 วัดพระเชตุพน ในรัชกาลที่ ๑ แต่งเป็นภาษามคธ ตอนหนึ่งกล่าวอ้าง
 กัมภีร์สาระสงเคราะห์ว่า เมื่อพุทธปรินิพพานล่วงมาได้ ๕๕๐ ปี ภิกษุ
 ทั้งหลายผู้มีบุญญาได้เห็นความเสื่อมพุทธิของสัตว์ทั้งหลาย จึงประชุม
 สงฆ์สนธิบาต มีจำนวน ๗๐๐ องค์ ในอาโกลเลณวิหาร ในมัลลประเทศ ณ
 ลังกาทวีป มีอธิปตชนบท เป็นผู้จัดการอารักขาให้ได้จารพุทธ
 วจนะลงในใบลาน ส่วนในหนังสือสยามบุปผัตตว่า สังคายนาครั้งนี้
 ทำที่อุลวิหารในเมืองมาตุละ มีนายบ้านหรือพ่อเมืองผู้ปกครองอยู่ใน
 แขวงเมืองมาตุละนั้นเป็นผู้อุคหนุน นักโบราณคดีบางท่านสันนิษฐาน
 ว่าข้อที่กล่าวมาทำสังคายนาครั้งนี้เมื่อ พ. ศ. ๔๓๓ นั้นน่าจะผิด เพราะ
 ตั้งแต่ พ. ศ. ๔๔๐ จนถึง พ. ศ. ๔๕๔ เป็นเวลาที่พระเจ้าวัฏฏคามินี-

อภัยยังกำลังเที่ยวหลบหนีพวกทมิฬอยู่ในมลโยประเทศ ฉะนั้นจึงยังไม่ได้สร้างอภัยคีรีวิหาร สังคายนาครง^๕นี้จึงน่าจะทำในหัวเมือง ในเวลาบ้านเมืองมียุคเข็ญ เป็นเหตุให้พระสงฆ์สี่หฟมาปรารภกันขึ้นว่า พวกทมิฬมิจนาทมิฬ^๖ได้มาเป็นใหญ่ในลังกาทวีปถึง ๓ ครั้งมาแล้ว และมีเหตุเกิดรบพุ่งกันจนบ้านเมืองระส่ำระสาย เกรงจะหมกผู้ทรงพระธรรมวินัยไทรปิฎก เพราะเหตุบ้านเมืองเป็นจลาจลเนื่อง ๆ ประกอบทั้งเห็นว่าการล้างบัญชีทางจำของบุคคลก็เสื่อมไปโดยลำดับ จึงประชุมช่วยกันเขียนพระไตรปิฎกไว้เป็นตัวอักษร แต่อย่างไรก็ดี สังคายนาครง^๕นี้ควรนับว่าเป็นสังคายนาครงสำคัญอย่างยิ่ง เพราะพระภิกษุสงฆ์ชาวสี่หฟได้เขียนพระไตรปิฎกไว้เป็นตัวหนังสือ หนังสือพระไตรปิฎก^๗นี้ได้เป็นหลักฐานแห่งพระธรรมวินัยในบรรดาประเทศที่นับถือพระพุทธศาสนาตามลัทธิฝ่ายเถรวาทสืบมาจนตราบเท่าทุกวันนี้ และในสมัยทำสังคายนาครง^๕นี้ปรากฏในตำนานว่า พระสงฆ์ได้แยกออกเป็น ๒ ฝ่ายดังกล่าวมาแล้ว

(๖) กษัตริย์พระวงศ์สี่หฟได้สืบพระวงศ์มาโดยลำดับ จนถึง พ. ศ. ๗๕๒ ภายหลังเมื่อเกิดนิยามหายานขึ้นในชมพูทวีปข้างฝ่ายเหนือได้ประมาณ ๘๐ ปีเศษ พระเจ้าโหวหารคิสได้เสวยราชย์ ณ เมืองอนูราธบุรี ในแผ่นดินนี้มีพระสงฆ์พวกอภัยคีรีวิหารรับลัทธิธรรมวินัยตามเวตุลยานปิฎกมาประพาศิในลังกาทวีปเป็นครั้งแรก เวตุลยานปิฎก^๘นี้ในหนังสือสยามบุปผัมปทวตอธิบายว่า เวตุลพรหมณผู้มิจนาทมิฬ^๖ที่ปลอมบวชครั้งพระเจ้าอโศกมหาราชในสมัยทำสังคายนาครง^๕ที่ ๓ ได้แต่งขึ้นเพื่อทำลายพระธรรมวินัย พระเจ้าโหวหารคิสได้ทรงทราบ จึงให้เนรเทศ

ภิกษุผู้ถือลัทธิเวทูลยานไปเสียนอกพระราชอาณาเขต และให้เฝ้าหนังสือเวทูลยานเสีย ทำพระพุทธานุชาในลังกาทวีปให้คืนคงตามเดิม สืบต่อมาอีกหลายชั่วกษัตริย์ พระสงฆ์พวกอภิกษุวิหารกลับถือลัทธิเวทูลยานขึ้นอีก ในครั้งนั้นได้มีพระสงฆ์อภิกษุวิหารด้วยกันเองบางพวกไม่เห็นด้วยจึงแยกไปอยู่เสียดิถีที่วิหารอื่น ไม่เข้ากับทั้งพวกมหาวิหาร ทั้งพวกอภิกษุวิหาร จึงเกิดนิกายใหม่อีกนิกายหนึ่ง เมื่อ พ. ศ. ๗๙๕ เรียกว่าสาครนิกาย ตามนามพระสาครเถระผู้ตั้งนิกายนั้นขึ้น ต่อมาในภายหลังเรียกเซตวันวิหารนิกายตามชื่อเซตวันวิหาร ที่พระเจ้ามหาเสนผู้สืบพระวงศ์ต่อมา (หลายชั่วกษัตริย์นับจากพระเจ้าโฆหารคิส) ทรงสร้างถวายพระเถระองค์หนึ่งในนิกายนี้ที่ทรงเลื่อมใส แต่ต่อมา พระสงฆ์พวกเซตวันวิหารกลับถือลัทธิเวทูลยานเข้าอีก พระสงฆ์สี่ทหจึงแยกเป็นนิกายฝ่ายใต้คือนิกายฝ่ายเถรวาท หรือทักษิณยาน ๒ นิกาย เป็นนิกายฝ่ายเหนือคือนิกายฝ่ายอาจารย์วาทหรืออุทรยาน ๑ นิกาย ต่อมาถึงแผ่นดินของพระเจ้ามหานามผู้ได้เสด็จผ่านพิภพเมื่อ พ. ศ. ๙๕๓ ได้มีพระเถระชาวชมพูทวีป ๒ องค์ คือพระพุทธานุชาตตอาจารย์ ๑ พระพุทธานุชาจารย์ ๑ ได้ไปยังลังกาทวีป พระพุทธานุชาตตอาจารย์ได้ไปก่อน ได้ร้อยกรองพระคัมภีร์หลายคัมภีร์แล้วก็กลับ พระพุทธานุชาจารย์ได้ไปภายหลัง ได้ชักชวนพระภิกษุชาวสีหฬผู้รู้พระไตรปิฎก ให้ช่วยกันชำระสอบสวนพระไตรปิฎกพร้อมด้วยอรรถกถา ให้แปลจากภาษาสีหฬเป็นมคธภาษา ได้แต่งหนังสือขึ้นใหม่อีกบางคัมภีร์เช่นหนังสือวิสุทธิมรรคเป็นต้น เมื่อชำระสอบสวนและแปลใหม่เป็นมคธภาษาแล้ว ก็

จารึกลงในใบลาน การชำระแปลพระไตรปิฎกพร้อมทั้งอรรถกถาเป็น
ภาษามครแล้วจารึกลงในใบลานในครั้งนั้น นับว่าเป็นสังคายนาคีรณ^๕
หนึ่ง ทำในโลหะปราสาท เมืองอนุราชบุรี พระเจ้ามหายานามเป็น
ศาสนูปถัมภก เรียกต่อจากสังคายนาคีรณในชมพูทวีปว่า ญัตติสังคายนา
คือ สังคายนาคีรณ^๕ที่ ๖ แต่นับเป็นสังคายนาคีรณ^๕ที่ ๓ ในประเทศลังกา
ทำภายหลังพุทธปรินิพพาน ๔๕๓ ปีล่วงไปแล้ว (บางแห่งแสดงว่า
ทำเมื่อ พ.ศ. ๔๕๖ ปี)

(๗) ในรัชสมัยของกษัตริย์ต่อมา ทมิฬได้มาเป็นใหญ่สืบต่อ
ไปอีกหลายชั่วคน กษัตริย์สี่หฟจึงกลับมาไคร้ราชสมบัติอีก พระนามว่า
พระเจ้าธาทูเสน (พ.ศ. ๑๐๐๒) ทรงเลื่อมใสในลัทธิเวทศูยาน ทรง
ให้พระสงฆ์พวกเชควันนิหารร่ำเรียน เป็นเหตุให้พระสงฆ์ ทั้งฝ่าย
เชควันนิหาร ทั้งฝ่ายอภัยคีรีวิหาร พวกนั้นนับถือลัทธิเวทศูยาน ยังคงถือ
ลัทธิเดิมอยู่แต่ฝ่ายมหาวินัย ต่อมาได้มีพระเถระชื่อโชติบาลมาแต่ชมพู
ทวีป ได้โต้แย้งว่าลัทธิเวทศูยานนั้นไม่ถูกต้อง ทำให้คนเป็นอันมาก
ผู้ที่ศรัทธาในลัทธินั้นกลับมานับถือลัทธิเดิม สืบต่อมาอีกหลายชั่ว
กษัตริย์ ถึงพระเจ้าศิลาเมฆเสนครองเมืองลังกา (พ.ศ. ๑๓๘๐)
ทรงนิยมลัทธิวัชรบรรพตคินาย ที่ข้ามมาจากชมพูทวีป เป็นเหตุให้คน
อื่นพลอยนิยมตามลัทธินี้ มีแสดงในหนังสือสยามบุปผัมภพว่า ในสมัย
พระเจ้าสิริหัตถ์ครองมธูระนครข้างฝ่ายใต้ในชมพูทวีป (ร่วมสมัยกับพระ
เจ้ากุมารทาส ครองกรุงลังกา เมื่อ พ.ศ. ๑๐๕๖) มีพระสงฆ์พวก ๑
เรียกว่าสังฆมิตคินาย ประพฤติผิดธรรมวินัยต่าง ๆ เช่นนุ่งห่มผ้าเขียว-

ครามประพาศิลวงพระวินัยที่มีโทษถึงอันตมวัตถุ แต่งหนังสือชนคัมภีร์
 ๑ เรียกว่า นิลวัตถาสนะ ยกย่องลัทธิอันลามกของตน พระเจ้าสิริหัต
 ผู้ครองมรฐนคร มีรับสั่งให้จับภิกษุพวกนี้ให้เป็นอันมาก ให้ครอกไฟ
 เสียกับทงคัมภีร์ที่แต่งขึ้น จะย่อนมากล่าวถึงเหตุการณ์ในลังกาต่อไป ต่อ
 มาไม่นาน พวกทมิฬยกมาตีราชธานี พระเจ้าศิลาเมฆเสนต้องอพยพมา
 ตั้งเมืองโปลันนรฐะเป็นราชธานี ครั้นล่วงรัชกาลนี้แล้ว พระเจ้ากัลส-
 เสนที่ ๔ ได้ครองกรุงลังกา (พ. ศ. ๑๕๐๑) ทรงเป็นสัมมาทิฐิ
 โปรดให้จัดระเบียบพระสงฆ์ทั้ง ๓ นิกาย คือ มหาวิหารนิกาย อภัยคีรี-
 วิหารนิกาย เขตวันวิหารนิกาย ให้เรียบร้อย มีรับสั่งให้บ่อนกัณชาย
 พระราชาณาเขต มิให้ใครพาลัทธิมิจจาทิฐิเข้ามาสั่งสอน ต่อมาจาก
 ษัฏษัตริย์วงศ์สหัพไปปกครองลังกาสืบต่อกันมาอีกนานแต่เสื่อมอำนาจลง
 โดยลำดับ เพราะแย่งชิงราชสมบัติกันบ่อย ๆ และพวกทมิฬมาอยู่
 ในลังกามากขึ้นทุกที ษัฏษัตริย์สหัพไม่สามารถจะปราบปรามพวกทมิฬ
 ไว้ในอำนาจได้ ช้ำยังใช้พวกทมิฬเป็นกำลังทำการรบพุ่งแย่งชิงราช-
 สมบัติกันและกัน พวกทมิฬจึงมีกำลังและอำนาจขึ้น จนถึงรัชสมัย
 พระเจ้ามหินท์ที่ ๔ ครองกรุงลังกา (พ. ศ. ๑๕๖๖) กองทัพทมิฬชาว
 โจลมณฑลยกมาตีได้ราชธานี จับพระเจ้ามหินท์ไปขมพู่ทวีป ลังกาทวีป
 ต้องตกไปเป็นประเทศราช ขึ้นแก่โจลราชฎร์อยู่ถึง ๔๘ ปี เมื่อ
 บ้านเมืองมีจลาจลเนื่อง ๆ จนที่สุดต้องตกอยู่ใต้อำนาจทมิฬ ซึ่งมี
 ได้เลื่อมใสในพระพุทธศาสนา ประกอบทงพระสงฆ์สหัพเองก็เกิดแตก
 ลัทธิกันเป็นหลายพวกหลายเหล่าดังที่กล่าวมา พระศาสนาในลังกา

ทวี่ปจึ่งทรุกโทรมลงโดยลำดับ จนถึง พ. ศ. ๑๖๑๔ เชื้อวงศ์กษัตริย์
 สี่หฟแต่ก่อน จึ่งรบพุ่งได้ชัยชนะพวกทมิฬ กลับตั้งราชวงศ์สี่หฟได้อีก
 กษัตริย์สี่หฟที่มีชัยชนะได้ราชสมบัติกั้นคราวนี้มีพระนามว่าพระเจ้าวิชัย
 พาหุสิริสังฆโพธิ ตั้งเมืองไปลันนรุวะเป็นราชธานี เมื่อจัดการฝ่าย
 ราชอาณาจักรเรียบร้อยแล้ว ทรงปรารภจะบำรุงพุทธจักรให้รุ่งเรืองดัง
 แต่ก่อน ทรงเห็นว่าในลังกาทวี่ปในเวลานั้น ไม่มีภิกษุสงฆ์ที่บริสุทธิ์ใน
 ศาสนวงศ์ แม้อุจะเลือกหามาให้ครบคณะสงฆ์ให้อุปสมบทแก่กุลบุตร
 ชาวสี่หฟได้ จึ่งโปรดให้นิมนต์ภิกษุสงฆ์ในอารมณประเทศจำนวน ๒๐
 รูป ไปให้อุปสมบทแก่กุลบุตรชาวสี่หฟ นี่เป็นครั้งแรกที่ในลังกาทวี่ป
 ต้องนิมนต์พระสงฆ์ประเทศอื่น มาให้อุปสมบทแก่กุลบุตรชาวลังกา แต่
 พระสงฆ์ภิกษุต่าง ๆ ที่มีอยู่แต่เดิม ก็น่าจะมีอยู่ เพราะไม่ปรากฏว่า
 พระเจ้าแผ่นดินได้โปรดให้กำจัดแต่อย่างไร เมื่อล่วงรัชกาลพระเจ้าวิชัย-
 พาหุแล้ว มีพระเจ้าแผ่นดินได้ครองลังกาทวี่ป ๓ องค์ ถึงพระเจ้าปรัก-
 กมพาหุได้ผ่านพิภพเมื่อ พ. ศ. ๑๖๕๖ พระเจ้าแผ่นดินองค์นี้มีอานุภาพ
 มาก นับว่าเป็นมหाराชพระองค์หนึ่ง ได้ทรงปราบปรามนิคมชนบท
 ต่าง ๆ ในเกาะลังกา จนราบคาบอยู่ในอำนาจทั้งสิ้น ทรงยกทัพข้ามไป
 ปราบพวกทมิฬในชมพูทวีปจนได้เมืองในปาดนทยประเทศ และโจลมณฑล
 ไว้เป็นเมืองขึ้น เมื่อทรงปราบปรามแผ่พระราชอาณาเขตออกไปกว้าง
 ขวางสำเร็จแล้ว ทรงปรารภถึงสงฆมณฑลในลังกาทวี่ป ซึ่งยังมีลัทธิ
 ปาปภิกษุอยู่เป็นอันมาก ทรงปรารถนาจะทะนุบำรุงพระพุทธศาสนา

ให้เจริญจึงทรงอาราธนาพระมหากัสสปเถระ ผู้อยู่ ณ อุทุมพรคีรีวัน
 วิหารให้รับภาระธุระ แล้วกำจัดพระอลัชชีเสียเป็นอันมาก ด้วยประทาน
 ผ้าขาวให้สึกเสีย ครั้นชำระพระศาสนาให้ผ่องใสแล้วโปรดให้ประชุม
 พระภิกษุสงฆ์พระมหากัสสปเถระเป็นประธาน ทำสังคายนาพระธรรม
 วินัยคือชำระพระไตรปิฎกพร้อมทั้งอรรถกถา ซึ่งเป็นภาษาสีหฬบ้าง
 ภาษามคธบ้าง ปะปนกันอยู่ให้แปลออกเป็นภาษามคธทั้งสิ้น แล้วจารึก
 ลงในใบลานใหม่ พระเจ้าปรักกมพาทุมหาราช ทรงเป็นศาสนูปถัมภก
 เรียกต่อสังคายนาในชมพูทวีปว่า สัตตมสังคายนา คือสังคายนาครั้งที่ ๗
 แต่นับเป็นสังคายนาครั้งที่ ๔ ในประเทศลังกา ทำภายหลังพุทธปรินิพ-
 พานหลังจาก พ. ศ. ๑๖๙๖ ซึ่งเป็นปีที่พระเจ้าปรักกมพาทุได้ราชสมบัติ
 (แต่ในตำนานสังคายนาของเราว่าทำเมื่อ พ. ศ. ๑๕๘๗)

อารมณประเทศที่กล่าวถึงข้างต้นในพงษาวดารลังกาไม่ได้บอก
 ถิ่นฐานไว้ให้ชัด แต่ในหนังสือที่ชาวลังกาแต่งในชั้นหลังกล่าวว่า คือ
 รัมัญประเทศนี้เอง มีคำอ้างในตำนานเกี่ยวกับเมืองอย่างคั่งว่า พระเจ้า
 ปุณณริก ซึ่งครองเมืองหงษาวดีแต่ดึกดำบรรพ์ได้เคยตั้งเป็นเมืองชื่อ
 อารมณ เมื่อราว พ. ศ. ๑๒๔๗ แต่ข้ออ้างนี้ไม่มีหลักฐานประกอบ ปรากฏ
 ว่าพระพุทธศาสนาสายเถรวาทได้ประดิษฐานในรัมัญประเทศมาช้านาน
 สันนิษฐานว่าตั้งแต่พระโสณเถระและพระอุตตรเถระได้นำมา พร้อม
 กับพระมหินทเถระในสมัยสังคายนา ครั้งที่ ๓ รัมัญประเทศจึงเป็นแหล่ง
 ตั้งอยู่แห่งพระพุทธศาสนาสายเถรวาทตั้งแต่ต้นมาโดยลำดับ แม้ว่พม่าก็
 ได้พระพุทธศาสนาเถรวาทไปจากรัมัญ ตั้งแต่มีกล่าวไว้ในตำนานเมือง

พุกามว่า เดิมพุกาม่านถือพระพุทธศาสนาลัทธิมหายานซึ่งชาวอินเดียนเข้ามายังเมืองม่านโดยทางบก ต่างลัทธิกันกับพวกมอญ ต่อมาจนถึงสมัยพระเจ้าอโนรุธมหาราช ทรงได้ราชสมบัติเมื่อ พ. ศ. ๑๕๘๗ ตั้งราชธานีอยู่ ณ เมืองพุกามอันเรียกว่าอริมันบุรี ทรงแผ่พระราชอาณาเขตออกไปกว้างขวาง ต่อมาทรงเลื่อมใสในพระเถระฝ่ายเถรวาทรูปหนึ่งผู้เป็นชาวเมืองสะเทิน (ชาวเมืองรามัญ) ทำให้ทรงเลื่อมใสในลัทธิเถรวาท จึงทรงทะนุบำรุงพระสงฆ์ ลัทธิเถรวาทให้ตั้งเป็นหลักแหล่งขึ้นในราชธานี ต่อมาได้ยกกองทัพไปตีได้เมืองสะเทิน ทรงให้นำพระไตรปิฎกกับทั้งพระสงฆ์นักายเถรวาทในเมืองสะเทินมายังเมืองพุกาม ให้กำจัดพวกภิกษุ ลัทธิมหายานแต่เดิมนิหามหิต ให้มีแต่พระสงฆ์นักายเถรวาท หรือหินยานอย่างเดียว เรื่องการได้พระไตรปิฎกของพระเจ้าอโนรุธมหาราช นี้กล่าวตามพงษาวดารพม่า แต่ในพงษาวดารทางประเทศไทยมีแสดงว่าพระเจ้าอโนรุธได้จากลังกาทวีป แม้ในหนังสือรัตนพิมวงค์ก็กล่าวว่พระมหามณเฑียรตันปฏิมากรแก้วมรกต ได้มาสู่ประเทศนี้พร้อมกับพระไตรปิฎกที่ได้มาจากลังกาทวีปเมื่อครั้งพระเจ้าอโนรุธมหาราช ตามหลักฐานที่กล่าวมานี้แสดงว่า พระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทได้ตั้งอยู่เป็นหลักฐานในรามัญประเทศมานานและเป็นสายเดียวกันกับในลังกาทวีป เพราะออกมาครั้งพระเจ้าอโศกมหาราชด้วยกัน และสืบมาจากสังคายนาครั้งที่ ๓ ด้วยกัน เพราะฉะนั้น การที่กล่าวว่าอารมณประเทศ คือรามัญประเทศ นั้นจึงมีเหตุผลสม

(๘) กษัตริย์วงศ์สีหฬ ได้ครองลังกาสืบมาอีกหลายพระองค์

เพราะเกิดจลาจลแย่งชิงราชสมบัติกันขึ้นอีก เป็นเหตุให้พระยามาฆะ-
 ทมิฬชาวลังการาชภูริยกกองทัพมาตีได้ลังกาทวีป เมื่อ พ. ศ. ๑๗๕๗ และ
 ได้ครอบครองราชสมบัติ ณ เมืองโปลันนรุวะ ในสมัยนี้ได้มีราชวงศ์
 สี่พระองค์หนึ่งไปตั้งเป็นอิสระอยู่ ณ เมืองทัมพนียในมายาร์รัฐ ปรากฏ
 พระนามภายหลังว่า พระเจ้าวิชัยพาหุที่ ๓ พระเจ้าวิชัยพาหุนี้ทรงนับถือ
 พระพุทธศาสนา ทรงปรารถนาว่าพระไตรปิฎกเป็นต้น ซึ่งอยู่ในราชธานี
 เดิม ตกอยู่ในเงื้อมมือของพวกมิชฌาทีฏฐิ เกรงว่าพระธรรมวินัยจะเสื่อม
 สูญ จึงให้ประชุมสงฆ์ที่วัดวิชัยสุนทราราม ที่ทรงสร้างขึ้น มีพระสังฆ-
 วัชชีตมหาเถรองค์หนึ่ง พระเมธังกรมหาเถรองค์หนึ่ง เป็นประธานทำ
 สังคายนาอีกครั้ง ๑ ซึ่งควรนับว่าเป็นสังคายนาที่ ๕ ในลังกาทวีป

(๔) ต่อมาถึงแผ่นดินพระเจ้าปณทิปปรักกรมพาหุที่ ๓ ได้
 เสวยราชย์ ณ เมืองทัมพนีย เมื่อ พ. ศ. ๑๘๐๙ กษัตริย์องค์นี้ได้ทรงสร้าง
 เมืองสิริวัฒนบุรี (คือเมืองแกนตี) ขึ้นในมายาร์รัฐ และยกทัพไปตีเมือง
 โปลันนรุวะอันเป็นราชธานีเดิมได้คืนมาจากพวกทมิฬ เมื่อได้พระนคร
 คืนแล้ว ปรากฏแก่พระราชทูตท้าวว่า พระศาสนาในราชธานีเศร้าหมอง
 ไปเป็นอันมาก จึงให้ประชุมพระสงฆ์มีพระอรหันตฤทธิเมธังกรมหาเถร
 เป็นประธาน ทำสังคายนาอีกครั้งที่ ๑ ซึ่งควรนับว่าเป็นสังคายนาครั้งที่
 ๖ ในลังกาทวีป

พระสงฆ์ลังกาวงศ์ที่เข้ามาถึงพระนครสุโขทัย เมื่อเป็นราชธานี
 ของประเทศไทยสยามครั้งสมเด็จพระร่วงเจ้า ก็ได้เข้ามาในระหว่าง
 สังคายนาครั้งที่ ๕-๖ ในลังกาทวีปที่กล่าวมานี้ และพระสงฆ์ลังกาวงศ์

พวกนี้เองน่าจะได้นำเอาลักษณะกำหนดพระสงฆ์เป็นคามวาสี และ
 อรัญญวาสี เข้ามาแสดงจนเป็นแบบแห่งการแบ่งคณะสงฆ์ในประเทศ
 สยามนี้เป็นสองฝ่ายสืบมา เพราะตามความในหนังสือสยามบุปผัตถ์ว่า
 ในสังคายนาครั้งที่ ๕ ในลังกาทวีปนี้ พระสังฆราชชิตมหาเถรเป็นพระ
 ธรรมกถึกที่ปรากฏเกียรติคุณมาก ทำนองจะเป็นฝ่ายคามวาสี ส่วน
 พระเมธังกรมหาเถร เป็นพระเถระฝ่ายวนวาสี นับว่าเป็นฝ่ายคณธรร
 พวคนหนึ่ง ฝ่ายวิปัสสนาธุระพวกหนึ่ง

น่าสังเกตว่า การทำสังคายนาครั้งหลัง ๆ ใช้นานามากขึ้นโดย
 ลำดับ แสดงว่าน่าจะมีการเพิ่มเติมขึ้นมาโดยลำดับ ทั้งในพระวินัยทั้ง
 ในพระธรรม ทั้งจะเห็นได้ว่าในพระวินัยได้มีวิภังค์ซึ่งนับถือว่าเป็น
 อรรถกถารุ่นเก่ารวมอยู่ด้วย ในพระธรรมได้มีบางพระสูตรที่น่าสงสัยว่า
 เติมเข้ามาภายหลังเช่น จันทิมสูตร สุริยสูตร และในปฏุจสติกขันธกะ
 กับสัตตสติกขันธกะในวินัยปิฎก แสดงเรื่องสังคายนาครั้งที่ ๑ ที่ ๒ ก็
 แสดงว่าสังคายนาพระวินัยและพระธรรม สมตามพระพุทธคำรัสตัสสั่ง
 ไว้เมื่อใกล้จะปรินิพพานให้พระธรรมวินัยเป็นพระศาสนาเมื่อพระองค์
 ทรงล่วงไป และแสดงว่าทั้ง ๒ ขันธกะนี้เติมเข้ามาภายหลัง แม้เมื่อรวบรวม
 เป็นพระไตรปิฎกขึ้นแล้ว บางคัมภีร์ เช่นกถาวัตถุในพระอภิธรรม-
 ปิฎก ก็มีกล่าวไว้ว่ารวบรวมขึ้นภายหลัง แต่แม้จะมีบางข้อไม่น่าเชื่อ
 แทรกแซงเข้ามา ก็ยังดีกว่าไม่มีหลักฐานเสียเลย เพราะผู้มีปัญญาใช้
 ปัญญาพิจารณา ยังพอเลือกถือเอาได้ว่าเป็นของเก่า หรือแทรกเข้าใหม่
 ควรเชื่อ หรือไม่ควรเชื่อ และส่วนมากถึงจะแทรกเข้าใหม่ก็มีประโยชน์

สังคายนาดังแต่ครั้งที่ ๑ ตามที่กล่าวมานี้ เป็นสังคายนาของพระสงฆ์สายเถรวาททั้งหมด มีเฉพาะครั้งที่ ๑-๒-๓ ซึ่งทำในชมพูทวีป แต่เมื่อพระพุทธศาสนาได้แผ่ไปในนานาประเทศหลังจากสังคายนาครั้งที่ ๓ แล้ว สังคายนาที่ทำในประเทศนั้น ๆ ก็เป็นสังคายนาของพระสงฆ์สายเถรวาทเฉพาะประเทศ เช่นสังคายนาของพระสงฆ์สายเถรวาทประเทศลังกาดังที่กล่าวมา แต่ลังกาเป็นประเทศที่พระพุทธศาสนาตั้งอยู่มั่นคงตลอดจนได้จารึกพระไตรปิฎกลงเป็นตัวอักษร ฉะนั้นสังคายนาที่ทำในลังกาจึงเป็นที่นิยมนับถือในต่างประเทศหลายครั้ง เช่นในประเทศสยาม นับถือสังคายนาที่ทำในชมพูทวีป ๓ ครั้ง และในลังกาอีก ๔ ครั้ง นับต่อมาจากครั้งที่ ๑ จนถึงครั้งที่ ๗ ดังที่มีแสดงไว้ในหนังสือสังคีตวงศ์ภาษามคธ ที่สมเด็จพระวันรัต วัดพระเชตุพน แต่งในรัชกาลที่ ๑ และในคำถวายพระพรของสมเด็จพระสังฆราช พระราชาคณะทั้งปวงในคราวปรารภทำสังคายนาพระไตรปิฎกในรัชกาลที่ ๑ นั้น (มีในพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑) ในคำถวายพระพรนั้น นับสังคายนาที่ทำที่เมืองเชียงใหม่ สมัยพระเจ้าติโลคมหาราชเป็นครั้งที่ ๔ นับสังคายนาที่ทำในสมัยรัชกาลที่ ๑ นั้น เป็นครั้งที่ ๘ ดังจะคัดข้อความตอนหนึ่งในพระราชพงศาวดารนั้นมาลงไว้ดังต่อไปนี้

“จึงสมเด็จพระสังฆราช พระราชาคณะทั้งปวงพร้อมกันถวายพระพรว่า พระบาลีและอรรถกถาฎีกาพระไตรปิฎกทุกวันนี้พิรุณมาช้านานแล้ว หากษัตริย์พระองค์ใดจะทำนุบำรุงให้เป็นศาสนูปถัมภกมิได้ แต่กำลังอาตมาภาพทั้งปวงก็คิดจะใคร่ทำนุบำรุงอยู่ แต่เห็นจะไม่สำเร็จ

และกาลเมื่อสมเด็จพระสรรเพชญ์ พระพุทธองค์ผู้ทรงทศอรหาคิณอัน
 ประเสริฐ เมื่อพระองค์บรมมเหสีพระปรีนิพพานมัญญพุทธอาสน์
 เป็นอนุฐานะไสยาสน์ระหว่างนางรังทั้งคู่ในศาลวโนทยานของพระเจ้า-
 มลราชใกล้กรุงกุสินารานคร มีพระพุทธฎีกาตรัสแก้ภิกษุทั้งหลายว่า
 ‘คฤกรสงฆ์ทั้งปวง พระธรรมวินัยอันใดทั้ง ๘๔,๐๐๐ พระธรรมชั้น
 อันพระตถาคตเทศนาสั่งสอนท่าน เมื่อพระตถาคตนิพพานแล้ว พระ
 ธรรม ๘๔,๐๐๐ พระธรรมชั้นนั้น จะเป็นครูสั่งสอนท่านและสรรพสัตว์
 ทั้งปวงต่างองค์พระตถาคตสืบไป’ พระองค์ตรัสมอบพระพุทธศาสนาไว้
 อาศัยพระปริยัติธรรมนั้นแล้ว ก็เสด็จดับขันธปรินิพพาน”

“จำเดิมแต่สมเด็จพระสัมพันธเจ้านิพพาน ถวายพระเพลิงแล้ว
 ใต้ ๗ วัน พระมหากัสสปเถระเจ้าระลึกถึงคำพระสุภัททภิกษุว่ากล่าว
 ทิเตียนพระบรมศาสดาเป็นมูลเหตุ จึงดำริการจะทำสังคายนาเลือกสรร
 พระภิกษุทั้งหลาย ล้วนพระอรหันต์ทรงพระจตุปฏิสัมภิตาญาณกับพระ-
 อานนท์เป็นเสกขบุคคลพระองค์หนึ่ง ซึ่งได้พระอรหันต์ในราตรุ่งขึ้น
 วันจะสังคายนาพอครบ ๕๐๐ พระองค์ มีพระเจ้าอชาตศัตรูราชเป็น
 ศาสนูปถัมภก ทำสังคายนาพระไตรปิฎกในพระมณฑป แทบถ้ำ สัตต-
 บรรพตคูลา ณ เขาเวภารบรรพต ใกล้กรุงราชคฤห์มหานคร ๗ เดือนจึง
 สำเร็จการปฐมสังคายนา”

“ครั้นพระพุทธศาสนาล่วงมาแล้วใต้ ๑๐๐ ปี พระภิกษุชาว
 วัชชีคามเป็นอสังขชีสาแตรงวัตถุ ๑๐ ประการ กระทำผิดพระวินัยบัญญัติ
 และพระมหาเถรชีนาสพ ๘ พระองค์ มีพระยศเถระเป็นต้น พระเวตเถระ

เป็นปริโยสาน ชำระทศวัตอุทธิกรณ์ ๑๐ ประการให้ระงับ ยังพระ
พุทธศาสนาให้บริสุทธิ์ แล้วเลือกสรรพระอรหันต์อันทรงพระปฏิสัมภิทา
ญาณ ๗๐๐ พระองค์ มีพระสัพพกามีเถระเจ้าเป็นประธาน ทำสังคายนา
พระไตรปิฎก ในวาลุการามมหาวิหารใกล้กรุงเวสาลี พระเจ้ากาลา-
โสกราช เป็นศาสนูปถัมภก ๘ เดือนจึงสำเร็จการทศัตถสังคายนา”

“ ครั้นพระพุทธศาสนาล่วงมาถึง ๒๑๘ ปี ครั้งนั้นเหล่าเดียรฉาย
เข้าปลอมบวชในพระศาสนา จึงพระโมคคัลลบุตรตติศเถระ ยังพระเจ้าศรี
ธรรมาโสกราชให้เรียนรู้ในพุทธสมัย แล้วชำระสิกขาเถรฉายเสีย ๖๐,๐๐๐
ยังพระพุทธศาสนาให้บริสุทธิ์ แล้วพระโมคคัลลบุตรตติศเถระจึงเลือกพระ
อรหันต์อันทรงพระปฏิสัมภิทาญาณ ๑,๐๐๐ พระองค์ ทำสังคายนา
พระไตรปิฎกในโอศาคารามวิหารใกล้กรุงปาตลีบุตรมหานคร พระเจ้า-
ศรีธรรมาโสกราช เป็นศาสนูปถัมภก ๙ เดือนจึงสำเร็จตติยสังคายนา”

“ ครั้นพระพุทธศาสนาล่วงมาถึง ๒๓๘ ปี จึงพระมหินทรเถระ
เจ้าออกไปลังกาทวีป บวชกุลบุตรให้เล่าเรียนพระปริยัติธรรมคือหังราก
พระพุทธศาสนาลงในเกาะลังกาแล้ว พระชีนาสพทั้ง ๓๘ พระองค์ มี
พระมหินทรเถระ และพระอริฏฐเถระ เป็นประธาน กับพระสงฆ์ซึ่งทรง
พระปริยัติธรรม ๑,๑๐๐ รูป ทำสังคายนาพระไตรปิฎกในมณฑลอุปั-
รามวิหารใกล้กรุงอนูราชบุรี พระเจ้าเทวานัมปิยติศ เป็นศาสนูปถัมภก
๑๐ เดือนจึงสำเร็จการจตุตถสังคายนา”

“ ครั้นพระพุทธศาสนาล่วงมาถึง ๔๓๓ ปี ครั้งนั้นพระอรหันต์
ทั้งปวงในลังกาทวีปพิจารณาเห็นว่า พระพุทธศาสนาจะเสื่อมลง เพราะ

พระสงฆ์ซึ่งทรงพระไตรปิฎกให้ขึ้นปากเจนใจนั้นเบาบางลงกว่าแต่ก่อน จึงเลือกพระอรหันต์อันทรงปฏิสัมภิทาญาณ และพระสงฆ์ปุถุชนผู้ทรงพระปริยัติธรรมมากกว่า ๑,๐๐๐ ประชุมกันในมหาวิหารใกล้เมืองอนูราชบุรี พระเจ้าวัฏฏคามินีอภัยเป็นศาสนูปถัมภก ทำมณฑปถวายให้ทำการสังคายนา คือจารึกพระไตรปิฎกลงในใบลาน ทั้งพระบาลีและอรรถกถาเป็นสิงหภาษา ปี ๑ จึงสำเร็จการบัญญัติสังคายนา”

“ครั้นพระพุทธศาสนาล่วงมาถึง ๕๕๖ ปี จึงพระพุทโธชาจารย์เจ้า ออกไปแต่ชมพูทวีปแปลพระไตรปิฎกอันเป็นสิงหภาษาออกเป็นมคธภาษา แล้วจารึกลงในใบลานใหม่ ในโลหปราสาทเมืองอนูราชบุรี พระเจ้ามหันามเป็นศาสนูปถัมภก ปี ๑ จึงสำเร็จ นับเนื่องเข้าในกฎฐัมสังคายนา”

“ครั้นพระพุทธศาสนาล่วงมาถึง ๑๕๘๗ ปี ครั้นพระเจ้าปราครมพหุราชได้เสวยราชสมบัติในลังกาทวีป ย้ายพระนครจากอนูราชบุรีมาตั้งอยู่เมืองปรัถติมมหานคร จึงพระมหากัสสปเถระเจ้า กับพระสงฆ์ปุถุชนผู้ทรงธรรมวินัย ประชุมกันชำระพระไตรปิฎก ซึ่งเป็นสิงหภาษาบ้าง มคธบ้างปะปนกันอยู่ ให้แปลแปลออกเป็นมคธภาษาทั้งสิ้น แล้วจารึกลงในใบลานใหม่ พระเจ้าปราครมพหุราชเป็นศาสนูปถัมภก ปี ๑ จึงสำเร็จบริบูรณ์ นับเนื่องเข้าในสัตตมสังคายนา”

“เบื้องหน้าแต่นั้นมา จึงพระเจ้าธรรมานุรุชผู้เสวยราชสมบัติ ณ เมืองอรัมภตบุรี คือเมืองพุกามออกไปจำลองพระไตรปิฎกในลังกาทวีปเชิญลงสำเภามายังชมพูทวีปนี้ แแต่นั้นมาพระปริยัติธรรมจึงแผ่ไพศาลไปในนานาประเทศทั้งปวง บรรดาที่เป็นสัมมาทิฐินับถือพระรัตนตรัย

นั้นได้จำลองต่อ ๆ กันไป เปลี่ยนแปลงอักษรตามประเทศภาษาของตน ๆ ก็ผิดเพี้ยนวิปลาศไปบ้างทุก ๆ พระคัมภีร์ที่มากบ้าง ที่น้อยบ้าง”

“ครั้นพระพุทธศาสนาล่วงมาได้ ๒๐๒๐ ปี จึงพระธรรม-
ทินนเถระเจ้า ผู้เป็นมหาเถระอยู่ ณ เมืองนพิสันคร คือเมืองเชียงใหม่
พิจารณาเห็นว่าพระไตรปิฎกพิรุณมากทั้งพระบาลี และอรรถกถาฎีกา จึง
ถวายพระพรแก่พระเจ้าศิริธรรมจักรวรรคัตติลกราช ซึ่งเสวยราชสมบัติ
ณ เมืองเชียงใหม่ว่า จะชำระพระปริยัติธรรมให้บริบูรณ์ พระเจ้าศิริ-
ธรรมจักรวรรคัตติลกราช จึงให้กระทำพระมณฑปใหม่หาโพธารามวิหาร
ในพระนคร พระธรรมทินนเถระจึงเลือกพระสงฆ์ซึ่งทรงพระไตรปิฎก
มากกว่า ๑๐๐ ประชุมพร้อมกันในพระมณฑปนั้น กระทำสังคายนา
พระไตรปิฎกตกแต่ให้ถูกต้องบริบูรณ์ พระเจ้าศิริธรรมจักรวรรคัตติล-
กราชเป็นศาสนูปถัมภก ปี ๑ จึงสำเร็จนับเนื่องเข้าในอัฐมสังคายนา
อีกครั้งหนึ่ง”

“เบื้องหน้าแต่นั้นมา พระเถรานุเถระในชมพูทวีปได้เล่า
เรียนพระไตรปิฎกและสร้างสืบทอดกันมาและทำวพระยาเศรฐฐีฤทธิพิศมิตี
ศรัทธาสร้างไว้ในประเทศต่าง ๆ คือเมืองไทย เมืองลาว เมืองเขมร
เมืองพม่า เมืองมอญ เป็นอักษรสำสมพิศมิตีเพี้ยนกันอยู่เป็นอนมาก หา
ทำวพระยาและสมณผู้ใดที่จะศรัทธาสามารถอาจชำระพระไตรปิฎกขึ้นไว้
ให้บริบูรณ์ได้จกท่านแต่ก่อนนั้นมิได้”

“ครั้นพระพุทธศาสนาล่วงมาได้ ๒๓๐๐ ปีเศษแล้ว บรรดา
เมืองที่นับถือพระพุทธศาสนาทางปวง ก็เกิดการยุทธรสงครามแก่กันถึง
พินาศินิบหายด้วยภัยแห่งปัจจามิตร มีผู้ร้ายเนาว่าวอาราม พระไตรปิฎก

ก็สาบสูญสิ้นไป จนถึงกรุงศรีอยุธยาเก่าก็ถึงแก่กาลพิเนาศแตกทำลาย ด้วยภัยพม่าข้าศึก พระไตรปิฎกและพระเจดีย์สถานทั้งปวงก็เป็นอันตราย สาบสูญไป สมณะผู้รักษาร่ำเรียนพระไตรปิฎกนั้นก็พลัดพรากล้มตายเป็นอันมาก หาผู้ใดที่จะเป็นที่พำนักป้องกันข้าศึกศัตรูมิได้ เหตุฉะนั้น พระไตรปิฎกจึงมิได้บริบูรณ์ เสื่อมสูญร่วงโรยมาจนเท่ากาลทุกวันนี้”

พระบาทสมเด็จพระบรมพิตรพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระอนุชาธิราช กรมพระราชวังบวร ฯ เมื่อได้ทรงสดับพระสงฆ์ราชาคณะถวายพระพรโดยพิสดารดังนี้ จึงดำรัสว่า “ ครองนี้ขออาราธนาพระผู้เป็นเจ้าของทั้งปวง จงมีอุทิศสาธุในฝ่ายพระพุทธรูปให้พระไตรปิฎกบริบูรณ์ขึ้นให้จงได้ ฝ่ายข้างอาณาจักรที่จะเป็นศาสนูปถัมภกนั้น เป็นพนักงานโยม ๆ จะสูญเสียละชีวิตบูชาพระรัตนตรัยสุดแต่จะให้พระปริยัติบริบูรณ์เป็นมูลที่จะตั้งพระพุทธรูปศาสนาจงได้” พระราชาคณะทั้งปวงรับสาธุแล้ว ถวายพระพรว่า “ อาตมาภาพทั้งปวงมีสติปัญญาอ่อนนักไม่เหมือนท่านแต่ก่อน แต่จะอุทิศสำหรับชำระพระปริยัติธรรมสนองพระเดชพระคุณตามสติปัญญา และสมเด็จพระบรมพิตรพระราชสมภารเจ้าทรงทำนุบำรุงพระพุทธรูปศาสนาครองนี้ ก็นับได้ชื่อว่านวมสังกายนาคำรบ ๔ ครั้ง จะยังพระปริยัติศาสนาให้ถาวรวัฒมนายืนยาวไปในอนาคตสมัยสันกาลช้านาน ”

แต่ในประเทศพม่า นับถือสังกายนาค ๓ ครั้งที่ทำในชมพูทวีป นับถือสังกายนาคที่ทำในลังกาทวีปแต่เพียงครั้งเดียว คือครั้งที่ ๕ ที่จาริกลงเป็นตัวอักษร นับต่อเป็นครั้งที่ ๔ ต่อจากนั้นนับต่อในประเทศพม่าคือ ครั้งที่ ๕ ทำที่เมืองมณฑล เมื่อ พ. ศ. ๒๔๑๔ พระเจ้ามินดง

เป็นผู้อุปถัมภ์ ภัณฑสงฆ์ผู้ทำ ๒,๕๐๐ รูป มีการจารึกพระไตรปิฎกลงบนหินอ่อน ๗๒๙ แผ่นใช้เวลา ๕ เดือน ครั้งที่ ๖ เริ่มทำเมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๗ ที่มหาปาสาณकुหา ห่างไปทางเหนือเมืองย่างกุ้ง ประมาณ ๗ ไมล์

๕. ฟื้นฟูพระพุทธศาสนา ตอน ๒

ในประเทศไทยสยามนี้ ตามประวัติศาสตร์ประกอบกับหลักฐานทางโบราณคดีแสดงว่า พระพุทธศาสนาได้เข้ามาหลายสายหลายยุค คือ ยุคที่ ๑ เถรวาท (หินยาน) สายกรุงปาฏลีบุตร คือพระพุทธศาสนาสายพระโศกเถระและพระอุตตรเถระที่พระเจ้าอโศกมหาราชส่งมาจากกรุงปาฏลีบุตร ได้มาประดิษฐานเป็นครั้งแรก ในสมัยหลังสังคายนาครั้งที่ ๓ สำหรับในถิ่นประเทศไทยสยามปัจจุบัน น่าจะตั้งแต่เมื่อครั้งยังเป็นถิ่นฐานของชนชาติมอญ หรือใช้ภาษามอญ (เพราะได้พบศิลาจารึกภาษามอญ) ตั้งราชธานีอยู่ ณ เมืองนครปฐม ซึ่งเรียกนามในสมัยนั้นว่า เมืองทวารวดี ด้วยมีพุทธเจดีย์ใหญ่น้อย เช่น พระปฐมเจดีย์เป็นต้น ปรากฏอยู่เป็นสำคัญ พุทธเจดีย์เหล่านั้น มีศิลาทำเป็นรูปพระธรรมจักร ภาษาที่จารึกพระธรรมเป็นภาษามคธ ภาพสลักเป็นแผ่นพุทธอาสน์และรอยพระพุทธบาท เป็นโบราณวัตถุแบบที่ชาวอินเดียสร้างกันก่อนสมัยมีพระพุทธรูปสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช จึงสันนิษฐานกันว่าเมืองนครปฐมนี้คือสุวรรณภูมิ

ยุคที่ ๒ อาจารย์วาท (มหายาน) สายกรุงศรีวิชัย พระพุทธศาสนาที่อินชวอินเดียอาจนำเข้ามาก่อนแล้ว เมื่อเกิดลัทธิมหายานแพร่หลายในอินเดียนั้นได้ แต่ไม่มีหลักฐานทางโบราณวัตถุประกอบ ต่อมาราว พ. ศ. ๑๓๐๐ กษัตริย์ซึ่งครองกรุงศรีวิชัยมีอำนาจมาก แผ่อำนาจเขตมาถึงแหลมมลายู (ตั้งแต่มณฑลสุราษฎร์ลงไปจนถึงมณฑลปัตตานี) ได้นำพระพุทธศาสนาที่ชาวศรีวิชัยนับถือมาส่งสอนด้วย ยังมีพุทธเจดีย์ตามอย่างลัทธิ เช่น พระมหาธาตุเมืองไชยา พระมหาธาตุเมืองนครศรีธรรมราชองค์เดิมเป็นต้นปรากฏอยู่ แต่พระพุทธศาสนาที่อินชวอินเดียยังไม่แผ่เจริญไปถึงทางเหนือ คงอยู่เพียงเขตแหลมมลายูดังกล่าวจนถึงราว พ. ศ. ๑๕๕๐ มีกษัตริย์เชื้อสายชาวประเทศศรีวิชัยองค์หนึ่งขึ้นมาแต่เมืองนครศรีธรรมราช ได้มาครองเมืองลพบุรีราชบุตรของกษัตริย์องค์นั้นได้ไปครองประเทศกัมพูชา ประเทศนี้กับประเทศกัมพูชาจึงรวมอยู่ในอำนาจราชวงศ์อันเดียวกัน มีกล่าวในศิลาจารึกสมัยนั้น (หลักที่ ๑๔ อยู่ในหอสมุดสำหรับพระนคร) ว่า ที่เมืองลพบุรีมีทั้งพระสงฆ์นิกายสรวีระ (เถรวาท) และนิกายมหายาน นักโบราณคดีสันนิษฐานว่า นิกายสรวีระคงเจริญอยู่ในประเทศสยาม นิกายมหายานพร้อมทั้งศาสนาพราหมณ์ คงเจริญอยู่ในประเทศกัมพูชามาก่อน แต่เมื่อประเทศสยามรวมอยู่ในอำนาจราชวงศ์กัมพูชา นิกายมหายานพร้อมทั้งศาสนาพราหมณ์จึงเข้ามาเจริญอยู่ในประเทศสยามยุคนี้เป็นสมัยที่ลัทธิมหายานเข้ามาเจริญอยู่ในประเทศสยาม นักโบราณคดีสันนิษฐานว่า การใช้ภาษาสันสกฤตจารึกพระธรรมกถึก การใช้

สำเนียงสันสกฤตในการบรรพชาอุปสมบทก็ดี (เลิกมาไม่สู้นานนัก)
น่าจะเริ่มตั้งแต่ยุคนี้

ยุคที่ ๓ เถรวาทสายพุกาม (อริมันบุรี) เมื่อ พ. ศ. ๑๕๘๗
พระเจ้าอนุรุทธมหาราชได้ราชสมบัติในประเทศพม่า ตั้งราชธานีอยู่
ณ เมืองพุกาม มีอาณาพม่าก ปราบปรามประเทศรามัญไว้ในอำนาจ
แล้วแผ่อาณาเขตเข้ามาถึงประเทศลานนา (คือมณฑลภาคพายัพบัดนี้)
ลงมาจนถึงเมืองลพบุรี และทวารวดี พระเจ้าอนุรุทธมหาราชทรงเป็น
พุทธศาสนูปถัมภกในพระพุทธศาสนา ลัทธิเถรวาทในเมืองพุกาม ได้นำ
พระพุทธศาสนาลัทธิเถรวาทจากเมืองพุกามมาตั้งส่งสอนด้วย จนเจริญ
แพร่หลายทางภาคเหนือ (คือมณฑลภาคพายัพ) แต่คงไม่เจริญแพร่
หลายลงไปจนถึงทางใต้ ลัทธิเถรวาทสายพุกามนี้ก็ได้อามาจากสายรามัญ
เมืองสะเทินดังกล่าวแล้วในตอนก่อน ฉะนั้น จึงเป็นสายเดียวกับที่เข้ามา
สู่ประเทศสยามยุคแรก คือสายพระโสดนเถระและพระยุดตรเถระผู้นำ
พระพุทธศาสนาเข้าสู่สุวรรณภูมิ พระพุทธศาสนาสายพุกามเข้ามาสู่ประ
เทศสยามนี้มีกล่าวถึงในตำนานทางประเทศนี้ เช่นในคำถวายพระพร
ปรารภทำสังคายนาของพระสงฆ์มีสมเด็จพระสังฆราชเป็นประธานกั
กล่าวในตอนก่อนแล้ว และมีกล่าวในตำนานนั้นว่า คัมภีร์พระไตรปิฎก
ได้เข้ามาในสมัยนั้น

ยุคที่ ๔ เถรวาทสายลังกา ได้เข้ามาหลังจากสังคายนาครั้งที่ ๗
(นับต่อจากชมพูทวีป แต่นับเป็นครั้งที่ ๔ ในลังกา) สมัยพระเจ้า

ปรักกมพาหุ (ครองราชย์ พ.ศ. ๑๖๕๖)^๑ ดังกล่าวแล้วในตอนก่อน เพราะพระสงฆ์ในประเทศนั้นได้ย่นกตติศัพท^๕เรื่องพระพุทธศาสนาในลังกา จึงออกไปบวชแปลงกลับมาตั้งลังกาวงศ์ขึ้นบ้าง นิมนต์พระสงฆ์ลังกาวงศ์ในประเทศนั้นบ้าง รวมหลายคราว จะกล่าวตามที่ค้นได้โดยลำดับ ดังต่อไปนี้

คราวแรก ได้มีพระสงฆ์ลังกาวงศ์มาตั้งคณะอยู่ที่เมืองนครศรีธรรมราชก่อน นักโบราณคดีสันนิษฐานว่า เพราะได้มีพระภิกษุไทยออกไปบวชแปลงที่ลังกาแล้วชักชวนพระภิกษุลังกากลับมาตั้งคณะขึ้น ที่แรกตั้งอยู่ที่เมืองนครศรีธรรมราชก่อน ต่อมาก็เลื่อนขึ้นมาตั้งเจริญอยู่ในกรุงสุโขทัยราชธานีของไทยในสมัยแรกตั้งประเทศชาติในดินประเทศนี้ ความชอบปรากฏในศิลาจารึกของพระเจ้าขุนรามคำแหง สมัยกรุงสุโขทัยเป็นราชธานี เมื่อ พ.ศ. ๑๘๒๐ เศษกว่า “พ่อขุนรามคำแหงกระทำไอยทานแก่มหาเถรสังฆราชปราชญ์เรียนจบพระไตรปิฎก หัวกักกว่าปู่ครูในเมืองนี้ ทุกคนลูกแต่เมืองนครศรีธรรมราชมา” ดังนั้น

คราวที่ ๒ มีกล่าวในตำนานโยนกว่า ตั้งแต่ จ. ศ. ๖๕๓ (พ. ศ. ๑๘๗๔) เป็นต้นมา มีพระเถระรามัญชาวเมืองมตีมา (เมาะตะมะ) ได้ไปอุปสมบทมาแต่เมืองลังกา แล้วกลับมาตั้งพระสงฆ์คณะลังกาวงศ์อยู่ในเมืองมตีมา พระเถระองค์นั้นมีนามว่าอุทุมพรบุปผามหาสวามี เจริญสี่ลาทิกคุณปรากฏกตติศัพทมาตั้งประเทศนี้ ครั้นนั้นมีภิกษุชาวเมือง

๑. นักกล่าวตามพงศาวดารลังกา แต่ในตำนานสังคายนาว่าทำสังคายนาครั้งที่ ๑ เมื่อ พ.ศ. ๑๕๕๑ คำนั้น ในคำถวายพระพรปรารภทำสังคายนาของพระสงฆ์ ในรัชกาลที่ ๑ เรียงตามตำนานสังคายนา จึงกล่าวถึงสมัยสังคายนาครั้งที่ ๑ ก่อนสมัยพระเจ้าอนุกรมหาราช

สุโขทัย ๒ รูป ชื่อพระอโนมทัสสี ๑ พระสุมนะ ๑ สำนักอยู่กับพระมหาเถระสังฆราชาบุพภัทรในเมืองสุโขทัย เคยไปเรียนพระไตรปิฎกในกรุงศรีอยุธยา เมื่อได้ทราบกิตติศัพท์นั้น จึงลาพระสังฆราชาไปยังมคธมหานครามัญประเทศ รับอุปสมบทบวชแปลงในสำนักพระอุทุมพรมหาสวามีแล้ว อยู่ศึกษาปฏิบัติในสำนักนั้นโดยคติลังกามาได้ ๔ พรรษา จึงกลับมาอยู่เมืองสุโขทัยได้ ๑๐ พรรษาแล้วจึงหาอุปสัมปทาเปกชะ (ผู้ปรารถนาจะอุปสมบท) ๘ รูป ไปบวชในสำนักพระอุทุมพรมหาสวามี เพื่อนำมาตั้งคณะภิกษุสงฆ์ลังกาวงศ์ในเมืองสุโขทัย พระมหาสวามีก็มอบให้พระเถระทั้งสองนำพระศาสนาเข้าสู่สยามประเทศ ครั้งนั้นพระอโนมทัสสีมาอยู่เมืองเซียงก่าแพงเพชร พระสุมนะมาอยู่เมืองสุโขทัย ทำวินัยกรรมเป็นต้นว่า อุปสมบทและสมมติสมาโดยคติลังกาในเมืองทั้ง ๒ นั้นสืบมา พระมหาธรรมราชากรุงสุโขทัย ทรงสร้างวัดอัมพวัน ให้พระสุมนเถระอยู่ครอง ภายหลังเรียกว่าวัดป่าแก้ว

ในตำนานสมัยกรุงสุโขทัยเป็นราชธานีกล่าวว่า พระมหาธรรมราชา (ลิไทย) พระราชนัดดาพระเจ้าขุนรามคำแหง มีพระราชศรัทธาจะทรงผนวชเป็นพระภิกษุ โปรดให้อารานาพระมหาสวามีสังฆราชามาแต่ลังกาทวีปแล้ว ได้เสด็จออกทรงผนวชเป็นพระภิกษุคราวหนึ่ง เมื่อ พ.ศ. ๑๘๐๔ พระมหากษัตริย์พระองค์นั้นทรงเป็นนักปราชญ์รอบรู้พระพุทธศาสนา ได้ทรงแต่งหนังสือไตรภูมิพระร่วง เป็นหนังสือเล่มแรกในอักษรศาสตร์ของไทย

คราวที่ ๓ พระสงฆ์ลังกาวงศ์ได้เกิดขึ้นในสมัยกรุงศรีอยุธยา

มีกล่าวในหนังสือตำนานโยนกว่า ได้มีพระเถระชาวเมืองเชียงใหม่หลายองค์ คือ พระมหาธรรมคัมภีร์ ๑ พระมหาเมธังกร ๑ พระมหาญาณมังคล ๑ พระมหาสีลวงศ์ ๑ พระมหาสารีบุตร ๑ พระมหารัตนสาคร ๑ พระมหาพุทธสาคร ๑ รวม ๗ องค์เป็นต้น คิดปรึกษากันจะไปยังเกาะลังกา จึงชักชวนพระภิกษุอื่นได้อีก ๑๘ รูป รวมพระภิกษุชาวเชียงใหม่ ๒๕ รูป พากันออกจากเมืองนครพิงค์เชียงใหม่ เทียวไปเมืองเขมร ชักชวนพระเขมรได้อีก ๘ รูป มีพระมหาญาณสิทธิเป็นต้น รวม ๓๓ รูป พากันข้ามไปเกาะลังกา ได้ไปอุปสมบทแปลงใหม่ ณ อุทกสีมาเรือนานในแม่น้ำกลยาณี ที่ทำชื่อว่ายาปาปัญญะ ในคณะสงฆ์ ๒๐ รูป มีพระธรรมจริยเถระเป็นพระอุปัชฌาย์ พระวันรัตน์เป็นพระกรรมวาจาจารย์ เมื่อ จ. ศ. ๗๘๖ (พ. ศ. ๑๙๖๗ ตรงกับรัชสมัยสมเด็จพระอินทราชาธิบดีที่ ๑ กรุงศรีอยุธยา) แล้วก็อยู่ศึกษาธรรมวินัยโดยคติลังกา ในเมืองลังกานั้น

ครั้นอยู่มา ที่เมืองลังกาเกิดฝนแล้งข้าวแพง พระเถระานูเถระเหล่านั้นเห็นจะอยู่ต่อไปไม่เป็นสุข จึงชักชวนกันกลับจากลังกาทวีป ได้ชวนเอาพระภิกษุลังกาคด้วย ๒ รูป คือพระมหาวิกรมพาหุ พรรษา ๑๕ รูปหนึ่ง พระอุคคัมภัญญา พรรษา ๑๐ รูปหนึ่ง โดยสารมาทับสำเภากรุงศรีอยุธยา ซึ่งพระพรหมมุนีเถระ และพระโสมเถระ ออกไปลังกากลับมา ครั้นถึงกรุงศรีอยุธยาก็จักอยู่ ณ กรุงศรีอยุธยา ได้ทำสังฆกรรมอุปสมบทวชแปลงพระภิกษุชาวกรุงศรีอยุธยา ครั้นออกพรรษาแล้วพากันไปเมืองสัจฉาลย์ ให้อุปสมบทวชแปลงพระภิกษุ

ที่เมืองนนทบุรี ครั้น จ. ศ. ๗๙๒ จึงขึ้นไปเมืองเชียงใหม่ สำนักอยู่ ณ
 รัตนมหาวิหาร คือ วัดป่าแดงหลวง ต่อจากนั้นก็ไปยังเมืองต่าง ๆ ให้
 อุปสมบทบวชแปลงพระภิกษุ และให้อุปสมบทกุลบุตรเป็นอันมาก
 ด้วยเหตุที่พระเถรานุเถระหมื่น นำคณะสงฆ์ลังกาวงศ์มาประดิษฐาน
 ในเมืองต่าง ๆ ดังนี้ จึงได้มีคณะสงฆ์ลังกาวงศ์ คือ วันรัตน์ (คณะ
 ป่าแก้ว) ในนครทั้งหลายสืบมา

คราวที่ ๔ ในสมัยกรุงศรีอยุธยาต่อมา สมเด็จพระบรมไตร-
 โลภนาถโปรดให้ทูตไปนิมนต์คณะสงฆ์เข้ามาจากลังกาทวีป เมื่อ พ. ศ.
 ๒๐๐๘ แล้วเสด็จออกผนวชเป็นพระภิกษุ เหมือนพระมหาธรรมราชา
 (ลิไทย) ประทับอยู่ ณ วัดพระจุฬามณี ข้างใต้เมืองพิษณุโลก ทรง
 อยู่ในสมณเพศถึง ๘ เดือน แต่ในพงศาวดารโยนกกล่าวว่า เมื่อสมเด็จพระ
 บรมไตรโลภนาถจะทรงผนวช โปรดให้ราชทูตไปยังสำนักพระเจ้า
 ติโลกราชเมืองนครพิงค์เชียงใหม่ขอสงฆ์ไปทำสังฆกรรมในกรุงศรีอยุธยา
 พระเจ้าติโลกราชให้อารธนาพระเทพกุลเถระ กับพระอันดับ ๑๒ รูป
 ไปยังกรุงศรีอยุธยา

ตามตำนานประกอบกับหลักฐานอื่น ๆ แสดงว่า พระพุทธ-
 ศาสนาลัทธิเถรวาทลังกาวงศ์ได้เข้าไปตั้งเจริญอยู่ในเมืองภาคพายัพ มี
 เชียงใหม่เป็นต้นมานาน ดังมีกล่าวในตำนานโยนกว่า ในสมัยพระเจ้า-
 กือนาเจ้านครพิงค์เชียงใหม่ (ตามตำนานโยนกว่า ครองเชียงใหม่
 ตั้งแต่ จ. ศ. ๗๒๙ ตรงกับ พ. ศ. ๑๙๑๐) ทรงได้ยินกิตติศัพท์ของ
 พระอุทุมพรมหาสวามี ในมคธมานคร (ดังกล่าวในตอนที่ว่าด้วยพระ

สงฆ์ลังกาวงศ์เข้ามาคราวที่ ๒) จึงใช้ให้ราชบุรุษไปอาราธนาพระมหา-
 สวามีให้มาสืบพระศาสนาในนครพิงค์ พระมหาสวามีไม่มา จัดให้พระ
 ภิกษุ ๑๐ รูป ผู้เป็นศิษย์ มีพระอานันทเถระเป็นประธานมาแทน ครั้น
 พระสงฆ์รามัญคณะนั้นมาแล้ว พระเจ้าเชียงใหม่อาราธนาให้สมมติสีมา
 และทำอุปสมบทกรรม พระสงฆ์รามัญทูลว่า พระมหาสวามีได้อนุญาต
 ให้พระสุมนเถระ เป็นผู้นำพระศาสนามาประดิษฐานในประเทศนี้ แต่
 พระเถรานุเถระรามัญเหล่านี้หาได้รับอนุญาตไม่ จึงขอให้พระเจ้าเชียงใหม่
 อาราธนาพระสุมนเถระมาเป็นประธาน เพื่อทำสังฆกรรมร่วมกับ
 พระเถระนั้น พระเจ้าเชียงใหม่ก็แต่งตั้งให้ไปขอพระสุมนเถระจาก
 กรุงสุโขทัย พระสุมนเถระจึงไปสืบศาสนาตั้งที่ลังกาวงศ์ ในนครพิงค์
 เชียงใหม่ตั้งแต่นั้น พระเจ้าเชียงใหม่ทรงอุบายอภิเสกพระสุมนเถระให้
 เป็นมหาสวามี ชื่อว่าพระมหาสุมนบุพรัตนมหาสวามี และพระเจ้า
 เชียงใหม่กับพระมหาสุมนเถระได้พร้อมกันสร้างพระเจดีย์บรรจุพระบรม-
 ธาตุที่ยกคอดอยสุจะบรรพต (ดอยสุเทพ) ณ วันเพ็ญวิสาขมาส จ. ศ.
 ๗๔๘ (พ. ศ. ๑๙๒๙)

ในตำนานโยนกได้แสดงไว้ดังนี้ พระสงฆ์ลังกาวงศ์ครั้งดำรงมา
 โดยลำดับจนถึงสมัยพระเจ้าติโลกราชครองนครพิงค์เชียงใหม่ (ตาม
 ตำนานโยนกกว่าระหว่าง จ. ศ. ๘๐๔-๘๔๙ ตรงกับ พ. ศ. ๑๙๘๕-๒๐๓๐)
 ได้ให้ประชุมพระเถรานุเถระ มีพระธัมมทินนเถระ วัดป่าตาล เป็น
 ประธาน ทำสังคายนาชำระพระไตรปิฎก ณ โภธารามวิหาร เมื่อพุทธ-
 ศาสนายุกาลล่วงแล้วได้ ๒๐๒๐ ปี ทำอยู่ยบหนึ่งจึงสำเร็จ นับเป็น

สังคายนาครั้งที่ ๘ ทั้งกล่าวแล้วในตอนก่อน ในยุคนั้นได้มีพระเถระผู้รอบรู้พระไตรปิฎกในเชียงใหม่เป็นต้น แ่่งคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาเป็นภาษามคธไว้หลายคัมภีร์ มีโยชนาฎีกาอภิธัมมัตถสังคหะ มังคลัตถกัปปินีเป็นต้น

ในสมัยใกล้กันนั้น พระเจ้ารามาริบัติก็ได้ฟื้นฟูพระพุทธศาสนาตั้งคณะสงฆ์นิกายสีมังกัลยาณีในรามัญประเทศ เมื่อ พ.ศ. ๒๐๑๙ ทั้งที่กล่าวแล้วในตอนที่ว่าด้วยศาสนวงค์ พระสงฆ์นิกายสีมังกัลยาณี

ต่อมาในแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าบรมโกษฐ์กรุงศรีอยุธยา ครั้นนั้นในลังกาทวีปสันสมณวงค์ เหตุด้วยเสียเมืองแก่พวกมิชฉาทธิฎฐิ พระเจ้ากิตติสิริราชสีห์กรุงลังกา ให้ทูตมาทูลขอพระสงฆ์ไทยไปให้บรรพชาอุปสมบทชาวสีห์พ พระเจ้าบรมโกษฐ์โปรดให้ส่งพระสงฆ์ไทย มีพระอุบาลีและพระอริยมุนีเป็นหัวหน้าออกไปตั้งสมณวงค์ในลังกา เมื่อ พ.ศ. ๒๒๕๖

ความวิบัติของสมณวงค์ในลังกาทวีปครั้งแรกจนถึงต้องขอพระสงฆ์จากอารมณประเทศไปตั้งสมณวงค์ขึ้นใหม่ ได้กล่าวแล้วในตอนก่อน ส่วนความวิบัติของสมณวงค์ในลังกาทวีปครั้งหลังจนถึงต้องขอพระสงฆ์ไทยไปตั้งสมณวงค์ขึ้นใหม่นั้น ควรจะกล่าวถึงเหตุการณ์ที่ทำให้วิบัติโดยย่อพอให้ทราบเรื่องติดต่อกันไป จะเล่าประวัติการณ์จากสมัยสังคายนาครั้งที่ ๘ ในลังกาทวีปที่กล่าวแล้วในตอนก่อน ต่อจากสังคายนาในครั้งนั้นได้มีการชำระพระศาสนาลังกาทวีปถึง ๓ คราวตามที่กล่าวไว้ในหนังสือสยามบุปผัตต คือในแผ่นดินพระเจ้าภูว-

เนกขพาทูที่ ๔ ด้วยคำแนะนำของเสนาบดีคนหนึ่ง ชื่อ เสนาลังการิกการ
 เมื่อ พ. ศ. ๑๘๘๔ ครึ่ง ๑ ในแผ่นดินพระเจ้าวิกรมพาทู ด้วยคำแนะนำ
 นำของเสนาบดีชื่อลักรณ (ผู้สร้างเมืองชัยวัฒน์บุรี ที่ใกล้ท่าโคลัม-
 โบ) เมื่อ พ. ศ. ๑๘๑๒ ครึ่ง ๑ ในแผ่นดินพระเจ้าวิชัยพาทูที่ ๕
 เมื่อ พ. ศ. ๑๘๒๘ ครึ่ง ๑ ถึง ๓ ครึ่งนี้ พระเจ้าแผ่นดินได้โปรด
 ให้ประชุมสงฆ์ ชำระเหล่าภิกษุลัทธิที่จำกัดด้วยให้สึกเสียเป็นอันมาก
 เมื่อชำระในครั้งหลังได้วางระเบียบสงฆมณฑลเรียบร้อยขึ้นกว่าแต่ก่อน
 ปราภูกิตติศัพท์เลื่องลือมาถึงประเทศไทย มอญ เขมร และลานนา
 ไทย จึงได้มีพระภิกษุในประเทศทั้ง ๔ น้อออกไปบวชแปลงในลังกา ตั้งที่
 ปราภูกในพงศาวดารลานนาไทยพงศาวดารรามัญในระหว่างตั้งแต่รัชกาล
 สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ ลงมา จนถึงสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ
 กรุงศรีอยุธยาตั้งที่กล่าวมาข้างต้น ในรัชกาลต่อมาในลังกาทวีป ได้ย้าย
 ราชธานีมาตั้งที่ชัยวัฒน์บุรี ใกล้แม่น้ำกัลยาณี รัชกาลต่อ ๆ มาถึงพระ
 เจ้าภูเนกขพาทูที่ ๖ พระเจ้ารามธิบดีกรุงหงษาวดีได้ส่งพระรามัญออก
 ไปบวชแปลงเป็นลังกาวงศ์ เมื่อ พ. ศ. ๒๐๑๘ ตั้งที่ได้กล่าวมาแล้ว
 รัชกาลต่อ ๆ มาถึงพระเจ้าธรรมปรักกมพาทูที่ ๘ ได้มีพวกฝรั่งโปรตุ-
 เกต เริ่มมาตั้งภูมิลำเนาในลังกาทวีปที่ท่าโคลัมโบเมืองชัยวัฒน์บุรี เมื่อ
 พ. ศ. ๒๐๖๐ ไม่ยอมอยู่ในอำนาจของพระเจ้าแผ่นดิน ทำการต่าง ๆ
 ตามอำเภอใจ จนเกิดเหตุต้องรบพุ่งกัน ชาวชัยวัฒน์บุรีต้องยอมเป็น
 ประเทศราชขึ้นต่อพระเจ้าแผ่นดินโปรตุเกส เมื่อล่วงรัชกาลนี้แล้ว
 ในรัชกาลต่อมาอีกก็เกิดเหตุเช่นนั้น จนถึงต้องพึ่งกำลังโปรตุเกส พวก

โปรตุเกสจึงถืออำนาจเที่ยวรุกรานตามหัวเมืองชายทะเลไปรอบเกาะ
ลังกา และบังคับให้ชาวลังกาเข้ารีตถือศาสนาคริสต์ง หรือทำลายวัดเจดีย์
วิหารเผาพระไตรปิฎก สึกพระเนตรลอคทางที่ไป แม้พระเจ้าแผ่นดิน
ลังกาเองก็ต้องยอมให้ราชนักคาเข้ารีต ชัยยังมีเรื่องโอรสของเจ้าเมือง
เสทวัจจะมายารัฐที่อยู่ในหมู่เขากลางเกาะชื่อราชสิงหะ ทำปีคุมachat เกิด
กลัวบาปจึงให้ประชุมสมณพราหมณ์ถามหาวิธีล้างบาป เมื่อภิกษุสงฆ์
ตอบว่าเป็นอนันตริยกรรม ไม่มีทางจะล้างบาปได้ พวกพราหมณ์ตอบ
ว่ามีวิธีล้างบาปได้ จึงชักเคื่องภิกษุสงฆ์ รับนับถือศาสนาพราหมณ์ให้
สึกพระเนตรทำลายเจดีย์วิหารเผาพระไตรปิฎกที่มีในเมืองที่อยู่ในอำนาจ
เสียสิ้น พวกโปรตุเกสทำลายล้างสมณวงศ์ในเมืองลังกาตอนชายทะเล
ก่อนแล้ว ราชสิงหะทำลายล้างตอนภายในอีกคราวหนึ่งในสมัยต่อเนื่อง
กัน จึงสิ้นสมณวงศ์ในลังกาทวีปอีกครั้งหนึ่ง ต่อมาจนถึงสมัยพระเจ้า
ราชสิงหะที่ ๒ ได้ครองลังกา เมื่อ พ. ศ. ๒๑๗๘ จึงขับไล่พวกโปรตุ-
เกศออกไปจากลังกาได้ด้วยอาศัยกองทัพเรือของพวกวิสันตาร่วมกับกอง
ทัพชาวสีหฬ แต่ในรัชกาลนี้ยังไม่มีโอกาสฟื้นฟูพระพุทธศาสนา ในรัช-
กาลพระเจ้าวิมลธรรมสุริยะที่ ๒ ผู้เป็นพระราชโอรสครองลังกาต่อมาจึง
ได้เริ่มฟื้นฟูพระพุทธศาสนาด้วยให้ไปขอคณะสงฆ์ที่เมืองยะไข่มาตั้งสมณ-
วงศ์ขึ้นใหม่ ได้พระสงฆ์มา ๓๐ รูป มีพระสันตติกและพระโลกกรักษ-
บุคคลีเป็นหัวหน้า มาถึงเมืองสิริวัฒนบุรีเมื่อ พ. ศ. ๒๒๔๐ พระสงฆ์เมือง
ยะไข่ได้อุปสมบทกุลบุตรเป็นภิกษุ ๓๐ รูป ให้บรรพชาเป็นสามเณร
๑๒๐ รูป พระสงฆ์ชาวยะไข่ได้มาถึงมรดนภาพลงหลายรูป ที่เหลือก็พา

กันกลับเมืองยะไซ ฝ่ายพระภิกษุชาวเมืองสีหซึ่งได้รับอุปสมบทใหม่
 ต่อมาได้ลาสิกขาเสียบ้าง ถึงมรณภาพบ้าง หมกไปทั้ง ๓๐ รูป ไม่ทัน
 จะให้อุปสมบทสืบสมณวงศ์ต่อมา จึงสิ้นสมณวงศ์ลงอีกคราวหนึ่ง จน
 ถึงพระเจ้าศรีวิชัยราชสิงหะครองลังกา (พ.ศ. ๒๒๘๒) ทรงได้สามเณร
 สรณังกรเป็นที่ปรึกษา ปรารภจะตั้งสังฆมณฑลขึ้นอีก ชั้นแรกให้ไป
 ขอพระสงฆ์เมืองยะไซ แต่ไม่ได้พระสงฆ์มา ในเวลานั้นสมิงทอง
 ตัวเป็นพระเจ้าหงสาวดี แต่ได้เป็นใหญ่อยู่เพียง ๕ ปี ก็เสียเมืองแก่
 สมิงแครงผู้เป็นทละมหาเสนาบดี ได้มีญาคิวงค์ของสมิงทองซึ่งได้เป็น
 เจ้าเมือง ครองสมิงทองเป็นใหญ่อยู่นั้น คนหนึ่งหนีภัยไปบวชเป็น
 พระภิกษุ สมิงแครงจับได้เห็นพระภิกษุจึงฝากกำนันวิลันดา ให้พาไป
 ปลอ่ยที่เกาะลังกา เมื่อพระมอญองค์นั้นไปถึงเกาะลังกา พระเจ้าศรีวิชัย
 ราชสิงหะได้ทรงอุปถัมภ์และจะให้อุปสมบทแก่ชาวสีห จึงให้ไปขอ
 คณะสงฆ์เมืองหงสาวดีตามคำแนะนำของพระมอญนั้น เพราะการ
 จะให้อุปสมบทจำต้องมีพระสงฆ์ครบคณะเพื่อทำอุปสมบทกรรม แต่เรือ
 ราชทูตไปแตกกลางทาง การไปขอพระสงฆ์มอญจึงไม่สำเร็จสมประสงค์
 ครั้งนั้นพระเจ้าศรีวิชัยราชสิงหะ ได้ทราบจากพวกพ่อค้าวิลันดาว่า ใน
 กรุงศรีอยุธยา พระพุทธศาสนารุ่งเรืองมีพระภิกษุสงฆ์มาก บ้านเมือง
 เป็นปกติเรียบร้อย จึงแต่งราชทูตให้เข้ามาขอพระสงฆ์ยังกรุงศรีอยุธยา
 แต่พระสงฆ์ไทยยังไม่ทันออกไป ก็สิ้นรัชกาลพระเจ้าศรีวิชัยราชสิงหะ
 พระเจ้ากิตติสิริราชสิงหะได้ครองราชสมบัติสืบมา เมื่อ พ.ศ. ๒๒๘๐
 และได้ทรงขอพระสงฆ์ไทยเข้ามาอีก พระสงฆ์ไทยคณะพระอุบาลี

จึงได้ออกไปตั้งศาสนวงศ์ในลังกาทวีป เมื่อ พ. ศ. ๒๒๙๖ อันเรียกว่า
สยามวงศ์หรืออุบาลีวงศ์ซึ่งมีสืบต่อมาจนถึงบัดนี้ ในคราวพระสงฆ์
ไทยคณะพระอุบาลีออกไปให้อุปสมบทนั้น ปรากฏในพงศาวดารลังกา
ว่า พระเจ้าแผ่นดินยินยอมให้ผู้มีตระกูลเท่านั้นอุปสมบท เพื่อจะป้องกัน
มิให้ศาสนวงศ์เสื่อม ต่อมาเมื่อชาวลังกาตระกูลต่ำอยากบวชจึงพากัน
ไปขอบวชในเมืองพม่าในรัชสมัยพระเจ้าปะดุง (ตรงกับรัชกาลที่ ๑
กรุงเทพฯ) แล้วกลับไปตั้งมรรมวงศ์ขึ้นในลังกา

ยุคที่ ๕ เถรวาทสายสีมากลยาณิกายได้เข้ามาตั้งอยู่ตั้งแต่รัชกาล
ที่ ๓ สมัยกรุงรัตนโกสินทร์นี้ เพราะพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ
เมื่อทรงผนวช ได้ทรงรับสมณวงศ์สายนี้มาปฏิบัติ ตั้งเป็นธรรมยุติก-
นิกาย ตั้งแต่ พ. ศ. ๒๓๖๘ มีประวัติกล่าวกึ่งที่ได้กล่าวมาแล้วตั้งแต่
ตอนที่ว่าด้วยพระราชประวัติ สมณวงศ์นี้ก็คือนิกายวงศ์ หรือจะกล่าว
ว่าทางวงศ์ลังกาทั้งวงศ์สุวรรณภูมิที่พระมหินทเถระ และพระโสณเถระ
พระอุตรเถระนำมาแต่เดิมก็ได้ อันยังมีบริสุทธิ์อยู่แต่ในรามัญประเทศ
ในสมัยนั้น เพราะในลังกาทวีปเองก็ได้สูญสิ้นไปแล้ว จนต้องขอพระ
สงฆ์ไทยไปตั้งสมณวงศ์ขึ้นใหม่ดังกล่าวแล้ว

การปฏิบัติเพื่อพนพระพุทธานุศาสนของพระภิกษุผู้ธรรมวาทีวินัย-
วาที และของท่านผู้ปลัดภมมีพระมหากษัตริย์เป็นต้น ทุกยุคทุกสมัย
ที่กล่าวมาแล้วนี้ ไม่เป็นการทำสังฆเภท เพราะเมื่อมีการพนพระพุทธร-
ศาสนา ก็ต้องมีการสอบสวนชำระ เมื่อเป็นเช่นนั้นฝ่ายที่มิวาตะอย่าง
หนึ่ง ก็คงแยกออกจากฝ่ายที่มิวาตะอีกอย่างหนึ่งเป็นธรรมคา หรือ

กล่าวกลาง ๆ ฝ่ายที่มีวาทย่างเดียวกัน มีความเห็นและปฏิบัติอย่างเดียวกัน ก็จะรวมกันเป็นพวกหนึ่ง ๆ ตามความเห็นและการปฏิบัติที่เสมอเป็นอย่างเดียวกัน

ศาสนประวัติที่แสดงมานี้เป็นเครื่องรับรองว่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ผู้ทรงสถาปนาคณะธรรมยุต ได้เป็นผู้ทรงฟื้นฟูพระพุทธศาสนา เช่นเดียวกับพระโมคคัลลีสบุตรศิษเฐระ และพระเจ้าอโศกมหาราชเป็นต้นได้ทำการฟื้นฟูพระพุทธศาสนาโดยลำดับ

อนึ่ง ตามพุทธศาสนประวัติที่แสดงมา กล่าวโดยสรุปว่า ประเทศถิ่นที่พระพุทธศาสนาสายเถรวาทออกจากถิ่นเดิมมาประดิษฐานยังรากอยู่มี ๒ คือ ประเทศลังกาที่ได้รับพระพุทธศาสนาสายพระมหินทเถระ ประเทศรามัญ (รวมทั้งพม่า และประเทศสยาม ที่ได้รับพระพุทธศาสนาสายพระโสณเถระและพระอุตตรเถระ เมื่อศาสนวงศ์ในประเทศหนึ่งเศร้าหมองวิบัติ เพราะเกิดจลาจลในบ้านเมืองหรือในสงฆมณฑลเอง ก็ได้ศาสนวงศ์ในอีกประเทศหนึ่งไปตั้งขึ้นใหม่ ถือว่าเป็นการฟื้นฟูพระพุทธศาสนา เหตุฉะนั้น พระพุทธศาสนาสายเถรวาทคงเดิมจึงดำรงสืบต่อมาได้ กล่าวโดยเฉพาะพระสงฆ์ชาวอารมณประเทศ (รามัญ) ก็ได้เคยไปตั้งฟื้นฟูศาสนวงศ์ในลังกามาแล้ว ต่อมาก็กลับไปรับลัทธิลังกาวงศ์ (อาจจะเป็นศาสนวงศ์ที่พระสงฆ์ชาวอารมณประเทศไปตั้งขึ้นนั่นเอง) กลับมาสู่รามัญประเทศอีก คือพระสงฆ์ภิกษุสงฆ์ที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ทรงรับมาตั้งเป็นคณะธรรมยุติกนิกายขึ้น ศาสนวงศ์ลังกาและรามัญสายดังกล่าวในสมัยนั้น สัมพันธ์กันใกล้ชิดและได้เข้ามา

ในประเทศสยามนี้หลายครั้งหลายคราว พระสงฆ์คณะพระอุบาลีที่ออกไปตั้งศาสนวงศ์ในลังกาอาจจะเนื่องอยู่ในวงศ์ทั้ง ๒ ดังกล่าวก็ได้ แต่พระพุทธศาสนาที่เข้ามาสู่ประเทศไทยมีหลายลัทธิ หลายสาย หลายคราว และจะมาปะปนกันและเสื่อมลงอย่างไร ก็ยากที่จะทราบได้ ทั้งมาเกิดวิบัติขึ้นแก่บ้านเมืองเมื่อครั้งเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ ๒ อันเปรียบเหมือนเกิดวิบัติขึ้นแก่เรือนกาย พระพุทธศาสนาอันเปรียบเหมือนเรือนใจก็พลอยวิบัติ เพราะวัดวาอาราม พระไตรปิฎก และคัมภีร์พระพุทธศาสนาต่าง ๆ ถูกเผาทำลาย พระภิกษุสงฆ์กระจัดกระจายปราศจากการปกครองควบคุม ทางฝ่ายพุทธจักรเมื่อกู้ชาติขึ้นได้แล้ว พระมหากษัตริย์ก็ต้องทรงย้ายมาตั้งราชธานีขึ้นใหม่ ทางฝ่ายพุทธจักรพระมหากษัตริย์ทั้งในสมัยกรุงธนบุรี ทั้งในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ก็ได้ทรงพยายามฟื้นฟูพระพุทธศาสนาโดยลำดับ เช่นรวบรวมชำระพระคัมภีร์พระไตรปิฎก เป็นต้นให้บริบูรณ์บริสุทธ์ที่เรียกว่าสังคายนาพระไตรปิฎก เมื่อสมัยรัชกาลที่ ๑ กรุงรัตนโกสินทร์ ดังกล่าวแล้ว และออกกฎหมายพระสงฆ์เป็นเครื่องห้ามและกำจัดบุคคลผู้ประพฤติผิดเป็นลำดับมา แต่ก็เป็นที่ไปในทางรวบรวมชำระตำราโดยมาก ยังไม่อาจชำระในทางศึกษาปฏิบัติได้มากนัก ทั้งได้เกิดมีการอ้างถือลัทธิคคิปัญจอันตรธานขึ้นอีก ทำให้สิ้นอุตสาหะพยายามในอันที่จะปฏิบัตริศึกษาพระธรรมวินัย พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ ทรงเห็นว่าถึงเวลาที่จะต้องฟื้นฟูพระพุทธศาสนาขึ้นใหม่เหมือนอย่างพระมหาเถระและพระมหากษัตริย์พุทธศาสนูปถัมภกในปางก่อน จึงทรงรับศาสนวงศ์พระสงฆ์รามัญนิกายสีมามีลยาณีมาตั้งธรรมยุติกนิกายขึ้น

ชื่อว่าได้ทรงพนศาสนวงศ์เดิมอันสืบเนื่องมาจากพระมหินทเถระ และ
 พระโสณเถระและพระอุตฺตเถระ มาตั้งชนในประเทศสยามอีกนั้นเอง
 ศาสนวงศ์นิกายสีมากัลยาณิที่ทรงรับมานี้ แม้จะสืบมาแต่ลังกาวงศ์ตั้ง
 กล่าว แต่ต่อมาก็หาไม่ได้ในลังกาก็แล้ว เพราะได้เกิดวิบัติขึ้นใน
 ลังกาในเวลาต่อมา และเมื่อทรงรับมาแล้ว ในกาลต่อมาพม่าซึ่งรวม
 รามัญอยู่ด้วยก็เสียเอกราช แต่ศาสนวงศ์สายเดิมก็ได้เข้ามาตั้งอยู่ในประ-
 เทศไทยสยามนี้แล้ว เพราะพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ได้ทรงรับ
 มาตั้งรักษาไว้ พระมหากษัตริย์ รัฐบาล และพุทธศาสนิกชนชาวไทย
 ในเวลาต่อมาก็ได้รับรองรักษาสืบมาจนถึงบัดนี้ เหตุฉะนั้นจึงสมควรถวาย
 พระเกียรติอย่างสูง แก่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ผู้ได้ทรงพน
 และรักษาพระพุทธศาสนา เพราะได้ทรงตั้งพนรักษาศาสนวงศ์สาย
 เดิมสืบต่อมาจากลังกา รามัญและไทยสยามเดิมไว้ได้ เช่นเดียวกับพระ
 เจ้าธรรมราชาผู้พนรักษพระพุทธศาสนาในปางก่อน

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ได้ทรงพนตั้งศาสนวงศ์
 ขึ้นแล้ว ก็ไม่ทรงบังคับพระภิกษุสงฆ์ให้รวมเป็นนิกายเดียวกัน ด้วยวิธี
 กำจัดพระสงฆ์นิกายอื่นเสีย รักษาไว้แต่ นิกายเดียว เหมือนอย่างพระ-
 เจ้าปรักกมพาหุเป็นต้น หรือด้วยวิธีให้พระภิกษุสงฆ์ทั่วประเทศสึก
 และบวชแปลงในสมณวงศ์ ที่ทรงสถาปนาขึ้นใหม่อย่างพระเจ้านามาริบัติ
 เพราะทรงเห็นว่า แม้จะทรงใช้พระราชอำนาจ รวมพระสงฆ์ให้
 เป็นนิกายเดียวกันได้ แต่ก็เป็นวิธีที่บังคับขึ้นใจ จักไม่ได้ผลยั่งยืน
 เพราะอาจทำให้รวมกันได้เพียงชั่วคราวเท่านั้น คงในประเทศลังกาและ

ในประเทศรามัญนั่นเอง ต่อจากสมัยรวมนิกายของกษัตริย์สองพระองค์
นั้นไม่นาน พระสงฆ์ก็แตกเป็นนิกายต่าง ๆ อีก เหตุฉะนั้น จึงไม่
ทรงใช้พระราชอำนาจเหมือนอย่างนั้น แต่ทรงใช้พระมหากษัตริย์
ราชทานพระบรมราชูปถัมภ์ทุกนิกายเสมอกัน ทรงชักนำนิกายที่ยังย่อ
หย่อนให้แก้ไขความประพฤติปฏิบัติในนิกายนั้น ๆ ให้ดีขึ้นเอง ด้วยพระ
บรมราโชบายอันสุขุมไม่เป็นการกระทบกระเทือน วิธีนี้ผู้อุปถัมภ์และผู้
บริหารการคณะสงฆ์ มีพระมหากษัตริย์รัชกาลต่อมา และสมเด็จพระ
มหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสเป็นต้น ก็ได้ทรงใช้ในการ
บริหารคณะสงฆ์สืบต่อมา การคณะสงฆ์จึงค่อย ๆ ดีขึ้น ทั้งโดยปริยัติ
ทั้งโดยปฏิบัติโดยลำดับ เพราะได้รับระเบียบปฏิบัติที่ทรงพันตงชน
และที่ทรงวางไว้เป็นส่วนมากไปประพฤติปฏิบัติ ดังที่ปรากฏอยู่ใน
ปัจจุบันนี้

๖. ลักษณะตัดสินสังฆเภท

สังฆเภทแปลว่า ความแตกกันแห่งสงฆ์ (ถ้ายังไม่แตก เพียง
แต่ร้ายราน เรียกว่าสังฆราช) ความที่สงฆ์แตกกันนั้นเรียกว่า สังฆ-
เภท มี ๒ อย่าง คือมีบุคคลผู้ทำให้แตกกัน ที่เรียกว่า ทำสังฆเภท ๑
ไม่มีบุคคลผู้ทำให้แตกกัน สงฆ์แตกกันเอง ๑

อย่างแรกคือ มีผู้ทำสังฆเภทนั้น ในบาลีวินัยปิฎก จุลวรรค
สังฆเภทขันธ์ ๓ แสดงลักษณะผู้ทำสังฆเภทไว้ เก็บความมารวมกันได้
ดังต่อไปนี้

(๑) เป็นภิกษุ มิใช่ภิกษุณี สิกขมานา สามเณร สามเณรี
อุบาสก อุบาสิกา (ภิกษุณีเป็นต้นพึงทำได้เพียงพยายามเพื่อทำ
สังฆเภท)

(๒) เป็นปกตัตตะ คือเป็นภิกษุโดยปกติ ไม่ต้องปาราชิกหรือ
ถูกสงฆ์ยกวัตร

(๓) เป็นสมานสังวาสก์ มีธรรมเนียมเป็นเครื่องอยู่ร่วมเสมอ
กัน ร่วมสังฆกรรมกันได้ (มีนิกายเดียวกัน)

(๔) อยู่ในสี่มาร่วมกัน คือ อยู่ในวัดเดียวกัน ทำสังฆกรรม
ร่วมกัน

(๕) แสดงธรรมว่าธรรม แสดงธรรมว่าธรรม แสดงอวินัย
ว่าวินัย แสดงวินัยว่าวินัย ฯลฯ

(๖) แยกทำอุโบสถ ทำปวารณา ทำสังฆกรรม แแผนหนึ่ง
ตัวอย่างผู้ทำสังฆเภทซึ่งได้ลักษณะครบตามที่ปรากฏในศาสน-
ประวัติก็มีเพียงพระเทวทัตต์ผู้เดียวเท่านั้น ได้มีเล่าไว้ในบาลีสังฆเภท-
ชั้นธกะและอรรถกถาว่า พระเทวทัตต์ มีความปรารถนาจะตั้งตน
เป็นศาสดาบริหารคณะสงฆ์ในฝ่ายศาสนจักร จึงกราบทูลพระบรมศาสดา
ขอให้ทรงมอบการบริหารพระสงฆ์แก่ตน พระบรมศาสดาไม่ทรงอนุญาต
จึงพยายามด้วยวิธีต่าง ๆ เช่น แสดงวัตถุ ๕ ประการ นอกพระธรรมวินัย
จนถึงพยายามเพื่อทำร้ายพระบรมศาสดาด้วยวิธีต่าง ๆ และแนะนำอชาต-
สัทคุกุมารให้ทำปิตุฆาตเพื่อเป็นพระราช ในฝ่ายอาณาจักร อชาตสัทคุ-
กุมารแย่งราชสมบัติได้สำเร็จ โดยจับพระราชบิดาซึ่งไว้ใจสนพระชนม์

ในภายหลัง แต่พระเทวทัตต์ทำไม่สำเร็จ จึงแยกสงฆ์ผู้เป็นฝักฝ่าย เพราะเห็นชอบตามวัตร ๕ ประการที่พระเทวทัตต์แสดง ออกไปทำสังฆกรรมแผนกหนึ่ง ครุกรรมของพระเทวทัตต์ดังกล่าวมานี้ จึงเป็นไปเพื่อประทุษร้ายพระบรมศาสดา และพระพุทธศาสนา ตรงกันข้ามกับปฏิปทาของท่านผู้พบพระพุทธศาสนาดังกล่าวมาข้างต้น เหมือนอย่างคำกับชาว
 หนึ่ง ผู้ทำสังฆเภท ท่านก็ยังไม่วุ่นปรับว่าเป็นผู้ทำอนันตริยกรรมที่เดียว ถ้าเห็นหรือสงสัยอยู่ว่า สงฆ์พร้อมเพรียงกันประพฤติพระธรรมวินัยที่อยู่แล้ว การทำสงฆ์พร้อมเพรียงกันที่อยู่เช่นนี้ให้แตกกันเป็นการไม่ถูกไม่ชอบ แต่ก็ยังขึ้นทำสังฆเภทดังเช่นพระเทวทัตต์ จึงเป็นผู้ทำสังฆเภทที่เป็นผู้ทำอนันตริยกรรม สมด้วยลักษณะของผู้ทำสังฆเภท ๒ จำพวกที่แสดงไว้ในบาลีสังฆเภทชั้นธกะ คือ

(๑) ผู้ทำสังฆเภทที่พึงไปอบาย (คือเป็นผู้ทำอนันตริยกรรม) ได้แก่ผู้ทำสังฆเภทที่เห็นหรือสงสัยในธรรมว่าเป็นธรรมเป็นต้น ก็ยังแสดงว่าเป็นธรรม เป็นวินัย เป็นสัตตสุคาสน์

(๒) ผู้ทำสังฆเภทที่ไม่พึงไปอบาย (คือเป็นผู้ไม่ทำอนันตริยกรรม) ได้แก่ผู้ทำสังฆเภทที่เห็นในธรรมว่าเป็นธรรม และแสดงธรรมว่าเป็นธรรมเป็นต้น คือเข้าใจผิดจริง ๆ และแสดงออกไปด้วยความเข้าใจผิด

หลักฐานที่อ้างมานี้แสดงว่า ผู้ที่ชื่อว่าทำสังฆเภทต้องประกอบด้วยลักษณะดังกล่าวมานี้ เมื่อกกล่าวสรุปโดยตรงก็คือ ผู้เป็นหัวหน้าในการทำสังฆเภทนั้น ตั้งตนเป็นพระศาสดาแข่งกับพระพุทธเจ้า เช่น

พระเทวทัตต์ ส่วนท่านผู้ไม่ได้ตั้งตนแข่งกับพระพุทธเจ้า แต่มีความเห็นในพระวินัยหรือในพระธรรมด้วยก็ตาม แตกต่างกันออกไป เช่น ภิกษุชาวเมืองโกสัมพี และท่านที่เป็นต้นเหตุให้ต้องทำสังคายนา ไม่ชื่อว่าทำสังฆเภท เพราะไม่ได้ตั้งตนเป็นพระศาสดา แข่งกับพระพุทธเจ้า

ส่วนความที่สงฆ์แตกกันเองนั้น ย่อมมีเพราะเหตุหลายประการ จะยกมากล่าวแต่บางประการตามที่ปรากฏในศาสนประวัติต่อไปนี้

(๑) สงฆ์เกิดมีความเห็นแตกต่างกัน กล่าวชัดแย้งกัน ในข้อธรรมวินัยว่า ๕ เป็นธรรม ๕ ไม่เป็นธรรม ๕ เป็นวินัย ๕ ไม่เป็นวินัย เป็นต้น อันเรียกว่าเภทกรวัตถุ (เรื่องทำให้แตกกัน) เป็นวิวาหาธิกรณ์ ๕ ในสงฆ์ มีตัวอย่างมาตั้งแต่ครั้งพุทธกาล ในโกสัมพีกษัตริย์ธกะ ในวินัยปิฎกว่า พวกภิกษุชาวเมืองโกสัมพีมีความเห็นในข้อหนึ่งว่าเป็นอาบัติ และไม่เป็นอาบัติต่างกัน ฝ่ายหนึ่งได้โอกาสก็ประกาศยกวัตรภิกษุรูปหนึ่งเพราะเหตุไม่เห็นอาบัติ ก็เลยแตกกันเป็น ๒ พวก จนถึงแยกกันทำอุโบสถ ภายหลังเมื่อทำความเห็นให้ลงกันได้แล้ว ก็ตกลงปรองดองกันเข้าได้ ตัวอย่างนี้ไม่มีบุคคลสังฆเภท สงฆ์แตกกันเอง และต่างก็เป็นลัทธิภิกษุ มุ่งจะปฏิบัติพระธรรมวินัยให้ถูกต้องด้วยกัน เมื่อสงฆ์แตกกันด้วยเหตุดังกล่าวนี้ ท่านไม่เรียกภิกษุผู้หนึ่งอยู่ในสงฆ์นั้นว่า ผู้ทำสังฆเภท แต่เรียกชื่อนานาสังวาสก และแสดงภูมิแห่งนานาสังวาสกภิกษุไว้ ๒ คือ ทำตนให้เป็นนานาสังวาสกด้วยตน หรือสงฆ์ประชุมกันยกวัตรเสีย เมื่อสงฆ์สามัคคิกันท่านก็เรียกภิกษุผู้หนึ่งอยู่ในสงฆ์นั้นว่า สมานสังวาสก และแสดงภูมิของสมานสังวาสกภิกษุไว้ ๒ คือ ทำ

ทนให้เป็นสมานสังวาสด้วยกัน หรือสงฆ์ประชุมกันเรียกภิกษุที่ถูยก
วัตรเข้าห่ม

เมื่อพวกภิกษุผู้เป็นลัทธิ มุ่งประพฤติกุศลธรรมวินัยด้วยกัน
เกิดแตกกันเป็นนานาสังวาส เพราะวิวาทกันในเรื่องพระธรรมวินัย
เช่นนี้ พระบรมศาสดาก็ทรงปรารภนาให้มีสังฆสามัคคี แต่ที่เป็น
ธัมมิกสามัคคี ในเวลาที่ยังเป็นนานาสังวาสกันอยู่ ก็โปรดให้แยกกันทำ
สังฆกรรมจนกว่าจะกลับเป็นสมานสังวาส ด้วยธัมมิกสามัคคี

ข้อที่ว่าธัมมิกสามัคคีนี้ มีลักษณะตามที่ตรัสไว้คู่กับอธัมมิก-
สามัคคี ในวินัยปิฎก ดังนี้

สังฆสามัคคี ๒ อย่าง คือ

ก. อธัมมิกสังฆสามัคคี (สังฆสามัคคีที่ไม่ประกอบด้วยธรรม)
คือเมื่อสงฆ์แตกกัน สงฆ์ไม่วินิจฉัยวัตุนั้น ไปจับมูลเหตุจากข้อที่มีใ
มูลเหตุทำสังฆสามัคคี

ข. ธัมมิกสังฆสามัคคี (สังฆสามัคคีที่ประกอบด้วยธรรม) คือ
เมื่อสงฆ์แตกกัน สงฆ์วินิจฉัยวัตุนั้น จับมูลเหตุจากมูลเหตุ ทำสังฆ-
สามัคคี^๑

(๒) เกิดอลัชชีภิกษุขึ้นในสงฆ์ มีตัวอย่างในสมัยพุทธกาล
ตั้งแต่เมื่อพระบรมศาสดายังมิได้ประทานพระพุทธานุญาตให้สงฆ์สวด
พระปาติโมกข์ในวันอุโบสถ ในสมัยนั้นเมื่อถึงวันอุโบสถ พระบรม
ศาสดาทรงแสดงพระปาติโมกข์แก่ภิกษุสงฆ์ด้วยพระองค์เอง (พระปาติ-

โมกซ์^๑ ที่ทรงแสดงเองนอรรถกถาแก้วว่า คือพระโอรสทปาคิโมกซ์) มี
 เล่ามาในปาคิโมกซ์ฎฐปนขันธกะ ในวินัยปิฎก เก็บความแสดงโดยย่อ
 ว่าในวันอุโบสถ ๑๕ คำวันหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าอันภิกษุสงฆ์แวดล้อม
 ประทับนั่งอยู่จนล่วงปฐมยาม ท่านพระอานนท์กราบทูลว่าภิกษุสงฆ์
 นั่งมานานแล้ว ขอให้ทรงแสดงพระปาคิโมกซ์ พระผู้มีพระภาคได้
 ประทับนั่งจนล่วงมัชฌิมยาม ล่วงปัจฉิมยาม ท่านพระอานนท์ก็ได้
 กราบทูลอาราธนาโดยลำดับ จนเมื่ออรุณขึ้น จึงตรัสว่า บริษัทไม่
 บริสุทธ์ ท่านพระมหาโมคคัลลานะได้ค้นหาพบบุคคลที่ผู้เป็นนอสัง-
 วาสกะ (ไม่มีธรรมเครื่องอยู่รวม) กับภิกษุทั้งหลายจัดการให้ออกไปจาก
 สงฆ์แล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ไม่เป็นฐานะที่จะทรงแสดงปาคิ-
 โมกซ์ในบริษัทที่ไม่บริสุทธ์ จึงได้ทรงแสดงปาคิโมกซ์ด้วยพระองค์
 เอง ประทานพระพุทธานุญาตให้ภิกษุทั้งหลายสวปาคิโมกซ์ตั้งแต่นั้นมา
 เหตุที่เกิดขึ้นในครั้งนั้นเพียงงตแสดงปาคิโมกซ์ แต่ในภายหลังพุทธ-
 ปรินิพพาน เหตุเช่นนั้นเป็นเหตุให้สงฆ์คทำอุโบสถด้วย ให้สงฆ์แตก
 กันออกไปด้วย ดังเช่นปรารภเหตุให้ทำสังคายนาครั้งที่ ๒-๓ เพราะ
 เมื่อมีพวกภิกษุอลัชชีเกิดขึ้นในสงฆ์ ถ้าพวกภิกษุฝ่ายลัชชีมีกำลังมาก
 กว่า ก็อาจจัดการให้ฝ่ายอลัชชีออกไปจากหมู่ได้ แต่พวกอลัชชีเมื่อถูก
 ให้ออกไปจากหมู่แล้ว ก็อาจไปตั้งพวกขึ้นต่างหาก ถ้าพวกภิกษุฝ่าย
 อลัชชีมีกำลังกว่า พวกภิกษุฝ่ายลัชชีก็ต้องหลีกออกจากหมู่นั้นไปรวม
 กันอยู่ฝ่ายหนึ่ง มีตัวอย่างในยุคทำสังคายนาครั้งที่กล่าวแล้ว แม้สงฆ์แตก

กันเพราะมีพวกอลัชชีหรือสังวาสกเกิดขึ้นในสงฆ์อย่างนี้ ท่านก็ไม่กล่าวผู้ใดผู้หนึ่งว่าเป็นผู้ทำสังฆเภท

(๓) เกิดความเห็นคัดค้านหรือแก่พระธรรมวินัยขึ้นในสงฆ์ มีตัวอย่างตั้งแต่ครั้งพุทธกาลเหมือนกัน ดังเรื่องในวินัยปิฎกว่า ภิกษุชื่ออริฏฐะ สามเณรชื่อกัณฑกะ เกิดทิฏฐิลามก คัดค้านคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ภิกษุทั้งหลายห้ามไม่ฟังตรัสสั่งให้สวดสมณุภาสน์ภิกษุให้นำสนะสามเณรผู้มีทิฏฐิเช่นนั้นและห้ามมิให้ภิกษุทั้งหลายคบ ความเห็นคัดค้านในครั้งนั้นยังไม่มีกำลังไม่มีพรรคพวกพอเป็นเหตุให้สงฆ์แตกกัน เพราะได้ทรงบัญญัติสิกขาบทตัดต้นเหตุเสีย แต่ถ้าความเห็นคัดค้านที่เกิดขึ้นในสงฆ์ มีกำลัง มีพรรคพวกสนับสนุน ก็เป็นเหตุให้สงฆ์แตกกันได้ คือแตกกันเป็นฝ่ายที่มีความเห็นคัดค้านพวก ๑ ฝ่ายที่ไม่มีความเห็นคัดค้านและไม่ยอมคบกับฝ่ายที่มีความเห็นคัดค้านอีกพวก ๑ ถ้าฝ่ายที่มีความเห็นคัดค้านแสดงลัทธิใหม่แก่พระธรรมวินัยเป็นสังฆกรรมปฏิรูปอีกด้วย ก็ยังเป็นเหตุให้สงฆ์แตกกันมากขึ้น มีตัวอย่างในครั้งพุทธกาลก็เช่นพระเทวทัตต์ ผู้แสดงวัตถุ ๕ ประการ ในภายหลังพุทธกาลก็เช่นพวกภิกษุวัชชีบุตร ผู้แสดงวัตถุ ๑๐ ประการ หรือพวกฝ่ายอาจารย์วาทอันกลายเป็นมหายาน ซึ่งแสดงลัทธิต่างออกไป ดังที่ปรากฏอยู่ในบัดนี้

หลักฐานตามที่กล่าวมาเหล่านี้ เป็นเครื่องแสดงให้เห็นว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ไม่ได้ทำสังฆเภท แต่ทรงเป็นผู้ฟื้นฟู

พระพุทธศาสนา ถ้าการปฏิบัติ^{๕๓}พระพุทธศาสนาของพระองค์เป็นการ
ทำสังฆเภทแล้ว การปฏิบัติ^{๕๔}พระพุทธศาสนาของท่านผู้^{๕๕}พบนพระ
พุทธศาสนาทั้งหลายในอดีต^๕ที่เล่ามา ก็เป็นการทำสังฆเภท^๕ทั้งหมด
และการที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงบัญญัติสิกขาบทเกี่ยวแก่สมานสังวาส
นานาสังวาส ห้ามสมาคมคบหากับภิกษุผู้^{๕๖}ลัชช หรือภิกษุผู้มี^{๕๗}ทวิฎฐิตามก
กัฏก้านพระธรรมวินัย ก็จะไม่เป็นไปเพื่อทำสังฆเภทด้วยหรือ

นอกจากนี้ ยังน่าทำความระลึกให้เกิดขึ้นว่า ภิกษุแต่ละรูป
ในสังฆมณฑลอาจทำตนให้ชื่อว่าเป็นผู้ทำหรือพยายามเพื่อทำสังฆเภทโดย
ไม่รู้ตัว เพราะเป็น^{๕๘}ลัชช หรือเพราะคิดแก่พระพุทธศาสนาให้ผิดแผก
ไปอย่างใดอย่างหนึ่ง

๗. การประดิษฐานคณะ

ในคำประกาศเทวคา งานฉลองยุคในตำนานวัฑฒนนิเวศวิหาร
กล่าวไว้ตอนหนึ่งว่า “ท่านจึงได้รับเอาวินัยวงศ์^{๕๙}นั้นไว้เป็นข้อปฏิบัติสืบ
มาในธรรมยุติกนิกายในศักราช ๑๑๘๗ ปีระกา สัปตศก” ตามคำ
ประกาศนี้ ศาสนวงศ์^{๖๐}ในธรรมยุติกนิกายได้เริ่มขึ้นในศกนั้นตรงกับ
พ.ศ. ๒๓๖๘ ศาสนวงศ์^{๖๑}สืบมาจากพระสัมมาสัมพุทธเจ้า อันพระสงฆ์
สายเถรวาทนำสืบ ๆ กันมาตามลำดับสมัยสังคายนาครั้งที่ ๑-๒-๓ จากนั้น
พระสงฆ์^{๖๒}มีพระมหินทเถระเป็นประมุขนำมาสู่ลังกาทวีปหรือสหพันธประเทศ
และนำสืบ ๆ กันมา ต่อมาพระสงฆ์^{๖๓}รามัญคณะ^{๖๔}สี่มาถลัน^{๖๕}รับนำมาสู่
รามัญประเทศแล้ว นำมาสู่ประเทศไทย พระสงฆ์^{๖๖}ธรรมยุติกนิกายรับ

สืบมา เริ่มตั้งแต่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงรับไว้จาก
สงฆ์รามัญก่อนในเวลานั้น พระศิษย์หลวงเดิมและกุลบุตรผู้มีศรัทธา
เลื่อมใสรับตามอีกหลายองค์ เมื่อเสด็จขึ้นไปประทับ ณ วัดสมอราย
เมื่อ พ. ศ. ๒๓๗๒

ในพระลิขิตของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณ-
วโรรส ถึงพระสารศาสน์ ลงวันที่ ๑๖ เมษายน ร.ศ. ๑๒๖ (พิมพ์แจก
งานบำเพ็ญกุศลถวาย วันที่ ๒ สิงหาคม ๒๔๕๕) ความตอนหนึ่งว่า
“....แต่อันที่จริงคณะธรรมยุตค่อยเป็นมาโดยลำดับ ปีที่ออกหน้า ควร
จะกำหนดว่าเป็นปีตั้งนั้น ตามเสด็จพระอุปัชฌาย์ของฉันทรัส จ.ศ.
๑๑๙๑...”

จ.ศ. ๑๑๙๑ ตามพระลิขิตนี้ คือ พ.ศ. ๒๓๗๒ เป็นปีที่เสด็จ
กลับไปยังวัดสมอราย

อนึ่ง มีกล่าวไว้ในคำประกาศเทวทงงานฉลองยุคในตำนานวัด
ว่า “จึงเสด็จกลับขึ้นไปยังวัดสมอราย ตั้งนิกายให้บรรพชาอุปสมบทแก่
กุลบุตรที่ศรัทธา สงเคราะห์แก่กุลหัตถ์ด้วยธรรมกถาอนุสาสนโนวาทใน
ธรรมสวนกาล ประดิษฐานธรรมยุตินิกายให้รุ่งเรืองแพร่หลายขึ้นใน
ครั้งนั้นภิกษุสงฆ์ในพรรษาสามสิบห้อยอนบ้างสามสิบเศษบ้างโดยชุกชุม”

คำว่า “ตั้งนิกายให้บรรพชาอุปสมบท...” มีปัญหาว่า

๑. ใครตั้งนิกาย? ข้อความข้างต้นแสดงกัตตา คือ พระบาท
สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

๒. ใครให้บรรพชาอุปสมบท? ตามประวัติที่กล่าวมาข้างต้น

ผู้ให้บรรพชาอุปสมบท เมื่อเสด็จไปประทับที่วัดสมอราย เมื่อ พ.ศ. ๒๓๗๒ ก็คือ พระสงฆ์สามเณรนิคทายวาสมาถลาณ ๑๘ รูป ผู้รับอุปสมบท ก็คือ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ เองกับพระมหาเถระธรรมยุตชั้น เติมอีกหลายรูป แต่ในฐานะที่ทรงเป็นผู้นำปฏิบัติ จึงถวายพระเกียรติให้ ให้เป็นกัศัตวา “ตั้งนิคทาย...” ในการตั้งนิคทายนั้น ก็ต้องมี การให้ บรรพชาอุปสมบท จึงจักเป็นนิคทายขึ้นมาได้ ในคำไหว้ครุบ้ชยัยจึงกล่าว อย่างนั้น และท่านที่เป็นผู้นำ แม้เป็นผู้รับอุปสมบท ถ้าควรกล่าวว่าเป็น ผู้ตั้งนิคทายได้

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ ยังมีได้ทรงเป็นพระอุปัชฌาย์ เอง จนเสด็จมาประทับอยู่ ณ วัดบวรนิเวศวิหาร เมื่อ พ.ศ. ๒๓๗๔ มี พรรษาเกิน ๑๐ แล้ว จึงทรงเป็นพระอุปัชฌาย์ ดังกล่าวในหนังสือตำนาน วัด หน้า ๒๔ ว่า “ในการรับกุลบุตรเข้ามาอุปสมบท เมื่อเสด็จมาอยู่ วัดนั้นแล้ว ทรงเป็นพระอุปัชฌายะเอง” และทรงบำรุงธรรมยุติกนิกายให้ เจริญยิ่งขึ้น ดังกล่าวในคำประกาศเทวคา งานฉลองยุคว่า “ครั้นถึง ศักราช ๑๑๘๘ ปีวอก อัฐรัฐศก ณ วัน ๔ ๖ ๒ คำ เพลาเช้า ๓ โมง ๘ นาที เสด็จลงมาอยู่ ณ วัดบวรนิเวศ ฯ ทรงทำนุบำรุงสั่งสอนบริษัท กฤหัสถ์บรรพชิตให้เจริญยิ่งขึ้นไปด้วยข้อปฏิบัติต่าง ๆ ที่สมควรแก่ธรรม วินัย” ในตำนานวัดกล่าวว่า มีคนเข้ามาบวชมากขึ้นโดยลำดับ ในตอน ปลายแห่งสมัยพระองค์ทรงครองวัด พระสงฆ์จำพรรษามีจำนวน ๑๓๐ ขึ้นไปถึง ๑๕๐ รูปก็มี

อนึ่ง ได้พบลายพระหัตถ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยา

วชิรญาณวโรรส ถวายพระพรพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ตั้งจะคัดมาลงไว้ดังต่อไปนี้ :-

วันที่ ๑๐ มกราคม ร.ศ. ๑๑๕

ขอถวายพระพร

พรุ่งนี้ เป็นวันที่คณะธรรมยุตและวัดบวรนิเวศ ตั้งมาได้ครบ
๖๐ รอบปีบริบูรณ์ จะมีการประชุมพระธรรมยุต ให้พรแก่คณะแลวัด
แลแจกรางวัลแก่นักเรียนที่สอบความรู้ได้เมื่อเดือนหลัง ในเวลา ๑ ชั่วโมง

ขอพระราชทานพระราชหัตถเลขาอำนวยการแก่คณะแลวัดเพื่อเป็น
สวัสดิมงคลและเป็น... วันที่แก่การปกครองคณะ ฯ

ควรมิควรสุดแล้วจะทรงพระกรุณาโปรด

ขอถวายพระพร

กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส

ตามลายพระหัตถ์ลงวันที่ ๑๐ มกราคม ร.ศ. ๑๑๕ นี้ แสดง
ว่า “พรุ่งนี้” ในลายพระหัตถ์ คือวันที่ ๑๑ มกราคม ร.ศ. ๑๑๕ เป็น
วันที่คณะธรรมยุตและวัดบวรนิเวศตั้งมาครบ ๖๐ ปี จึงค้นหาวันตั้งต้น
ก็ได้วันที่ ๑๑ มกราคม ร.ศ. ๕๕ ตรงกับวัน ๔ ๕ ๒ ค่ำ ปีมอก อัฐศก
จ. ศ. ๑๑๘๘ พ. ศ. ๒๓๗๘ ในวันดังกล่าว ได้มีเหตุการณ์ดังกล่าวไว้ใน
ตำนานว่า “ (พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อทรงผนวช)
เสด็จมาอยู่ครองวัดบวรนิเวศวิหารนี้ เมื่อวันพุธที่ ๘ มกราคม พุทธศักราช
๒๓๗๘ ตรงกับขึ้น ๕ ค่ำ เดือนยี่ ปีมอก อัฐศก จุลศักราช ๑๑๘๘
โดยชบวนเรือ ทรงเรือพระที่นั่งคาคสี มีเรือต่งนำ ” จึงลงสันนิษฐาน

ได้ว่า สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงถือเอาวันเสด็จมาอยู่ครองวัดบวรนิเวศวิหารเป็น “ตั้งคณะธรรมยุตและวัดบวรนิเวศวิหาร” ด้วย ใคร่ครวญดูก็จะจับเหตุได้ว่า ขณะเมื่อประทับอยู่ที่วัดมหาธาตุและวัดสมอราย มิได้ทรงเป็นเจ้าของอาวาสปกครองวัด คณะธรรมยุตที่เริ่มตั้งขึ้น ก็ปฏิบัติรวมกันอยู่ ยังมีได้แยกออกเป็นเอกเทศ แต่เมื่อเสด็จมาอยู่ครองวัดบวรนิเวศ ทรงเป็นเจ้าของอาวาสปกครองวัดหนึ่งต่างหาก และพระในวัดเป็นพระธรรมยุต จึงเป็นวัดพระธรรมยุตวัดแรก ซึ่งทรงเป็นเจ้าของอาวาสปกครองคณะธรรมยุตในวัดบวรนิเวศโดยตรงเป็นวัดแรก เดิมจึงเรียกชื่อคณะธรรมยุตว่า “บวรนิเวศาทิศณะ” แปลว่า คณะวัดบวรนิเวศเป็นต้น

เมื่อรวบรวมหลักฐานที่ค้นพบเข้าด้วยกันแล้ว ก็พึงเห็นว่าคณะธรรมยุตได้เริ่มมีขึ้น อันจะพึงกำหนดกาลเวลาได้เป็นตอน ๆ ดังนี้:-

(๑) เริ่มแรก เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงผนวชได้ ๒ พรรษา (ทรงผนวช พ. ศ. ๒๓๖๗ พระชันษา ๒๑) ทรงรับศาสนวงศ์สายสีมังกัลยาณี ด้วยทรงทำทัฬหีกรรมอุปสมบทใหม่ในพระสงฆ์รามัญ เมื่อ จ. ศ. ๑๑๘๗ พ. ศ. ๒๓๖๘

(๒) คณะธรรมยุตค่อยเป็นมาโดยลำดับ ป็ออกหน้า ควรจะกำหนดเมื่อเสด็จกลับไปยังวัดสมอราย เมื่อ จ. ศ. ๑๑๘๑ พ. ศ. ๒๓๗๒ (ตามลายพระหัตถ์ถึงวันที่ ๑๖ เมษายน ร. ศ. ๑๒๖)

(๓) วันที่คณะธรรมยุตตั้งขึ้น คือวันที่ ๑๑ มกราคม พ. ศ. ๒๓๗๔ (ตามลายพระหัตถ์ถึงวันที่ ๑๐ มกราคม ร. ศ. ๑๑๕)

หนึ่ง ได้ทรงส่งพระศิษย์หลวงเดิมไปตั้งสำนักเป็นสาขาขึ้นที่วัด
อื่น ๆ อีก ตามที่กล่าวไว้ในตำนานวัด คือ:-

วัดสมอราย พระอริยมุนี คือสมเด็จพระวันรัต (พุทฺธสิริ ทัฬห)

วัดบรมนิวาส (วัดนอก) พระญาณรักขิต (ธมฺมสิริ สุข)

สองสำนักนี้ ตั้งมาก่อนครั้งยังเสด็จอยู่ที่วัดสมอราย

วัดเครือวัลย์ พระรัตนมุนี คือพระเทพโมลี (เอี่ยม)

วัดพิชัยญาติ ฯ พระครูใบฎีกา คือพระเมธาธรรมรส (ถิ่น)

วัดบุบผาราม พระครูวินัยธร คือพระอมรโมลี (นบ)

ศิษย์หลวงผู้อยู่ประจำในสำนักที่ระบุไว้ในตำนานวัด คือ:-

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ ครั้ง
ยังไม่ได้ทรงกรม

พระอมรโมลี (บุษสเทโว สา)

พระศรีวิสุทธิวงศ์ (โสภโตะ พัก)

พระปลัดเรือง

พระปลัดทัก

ในตำนานวัด แสดงนามพระเถระธรรมยุตชั้นเดิม ๑๐ องค์ตาม
กาตาพระราชนิพนธ์ ครั้งยังทรงผนวชในหนังสือสมาธิวิจารณ์ คือ:-

๑. พระวชิรญาณเถระ คือพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้า
อยู่หัว

๒. พระพรหมสรเถระ คือพระญาณรักขิต สุข วัดบรมนิวาส
ต่อมาลาสิกขาได้เป็นที่พระธรรมการบดี

๓. พระธัมมสิริเถระ คือพระเทพโมลี เขี่ยม วัดเครือวัลย์

๔. พระพุทธสิริเถระ คือสมเด็จพระวันรัต ทัฬหี วัดโสมนัส

วิหาร

๕. พระบัญญัติอัคคะเถระ คือสมเด็จพระกรมพระยาปวเรศวริยา
ลงกรณ์

๖. พระธัมมรักขิตเถระ คือพระปลัด ทัต วัดบวรนิเวศ ต่อ
มาลาสิกขาได้เป็นที่พระศรีภูริปรีชา

๗. พระโสภิตเถระ คือพระศรีวิสุทธีวงศ์ พัก วัดบวรนิเวศ
ต่อมาลาสิกขาได้เป็นที่พระยาศรีสุนทรโวหาร

๘. พระพุทธิสัณหเถระ คือพระอมรโมลี นบ วัดบุปผาราม

๙. พระปุตฺสเถระ คือสมเด็จพระสังฆราช สว วัดราชประดิษฐฯ
(เมื่อบวชครั้งหลังมีนามฉายาว่า ปุตฺสเทโว)

๑๐. พระสุวัฑฒนเถระ คือพระปลัดเรือง วัดบวรนิเวศ
ธรรมยุติกนิกายได้ตั้งขึ้นเป็นสำนัก และขยายออกไปหลายสำนัก
ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงผนวช ตามที่ปรากฏ
ในตำนานวัด ค้างที่กล่าวมานี้

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงลาผนวชออกไป
เป็นพระมหากษัตริย์แล้ว คณะธรรมยุตได้ขยายออกไปโดยลำดับ

ในคำประกาศเทวคา งานฉลองยุค เมื่อ พ. ศ. ๒๔๐๘ (ใน
ตำนานวัด) ปรารภกาลกึ่งหนึ่ง (๗ ปี) แห่งกาลที่พระบาทสมเด็จพระ
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จอยู่ในวัดบวรนิเวศวิหาร (๑๔ ปี) คือหลังจาก

ที่ได้ทรงลาผนวชไป ๗ ปี ได้ระบุว่า “ในกาลเมื่อล่วงไปได้เท่านี้ พระศิษย์หลวงเดิมยังมีอยู่ ๔๘ องค์ คือ กรมหมื่นบวรวัธน์ พระพรหมมุนี พระภักดีศีลสังวร พระอมรโมลี พระอมรารักษ์ชิต พระรามัญมุนี พระพุทธิวิริยากร พระสมุทมนี พระอโนมมุนี พระธรรมานุपालาจารย์ พระเมธาธรรมรส พระภักตร์มุขมุนี พระสุคุณคณาภรณ์ ๑๓, พระครูพรหมเทพาจารย์ พระครูปัญญารัตนะ พระครูเขมาภิมุขธรรม พระครูวิสุทธิพรหมจริย ๔, พระครูมหานุนายก พระครูจันทโคจรคุณ พระครูปริตโกศล เทศ พระครูพุทธมนต์ปรีชา เกษ พระครูเอกสวอัน แปรม พระครูอนันตประกาศ สอน พระปลัดเหมือน พระปลัดศรี พระปลัดเสม พระปลัดคง พระปลัดหุ่น พระปลัดผล พระปลัดพร สมุห์ปิ่น สมุห์คำย สมุห์หุ้ม สมุห์หู่ สมุห์เกษ สังฆบริบาลรอด ไบฏีกาน้อย ไบฏีกาเอม ๒๒, มหาคิศ มหาลลิน มหาทิง ๓, ธรรมทายี หัตถ์ดีปาละ เมตตักุ ทละปฐะ เทวธัมมิ สาคตะ ๖”

ในตอนกล่าวถึงถวายทาน ได้ระบุไว้ว่า:-

(๑) พระเถรานุเถระผู้ใหญ่ผู้น้อย ซึ่งนับว่าเป็นต้นวงศ์เป็นไปในธรรมยุติกายังดำรงชีพอยู่ “นับได้ ๓๐ องค์ คือ พระพรหมมุนี พระพรหมเทพาจารย์ พระจันทโคจรคุณ พระอมรโมลี พระอมรารักษ์ชิต พระพุทธิวิริยากร พระอโนมมุนี พระอริยมุนี พระเมธาธรรมรส พระสุคุณคณาภรณ์ พระวินัยรักชิต พระราชาคณะ ๑๑, พระครูมหาสมณวงศ์ เอม วัดมหาสมณาราม เมืองเพชรบุรี พระครูมหานุนายกเมฆ พระครูจุลานุนายก คง พระครูปริตโกศล แปรม พระครูพุทธ-

มนตรีปรีชา สอน พระครูเอกสาวัน ผล พระครูอนันตประกาศ เหม
 พระปลัดทึง พระปลัดศรี พระปลัดคง พระปลัดชื่น พระปลัดท้าย
 พระสมุห์ท้าย พระสมุห์เกษ พระมหาหลิน พระมหาคศ ฐานาบาเรียญ
 ๑๖, เจ้าอการยัม วัดแค ศรีพุทธทต เจ้าอการเฒ่า วัดศรีทอง
 เมืองอุบล ศรีเทวธัมมิ พระเดช เมตต์คักุ วัดบุบผาราม พระที่เป็น
 ปุราณธรรมยุติกวศ์ยังเหลืออยู่ ๓๑ องค์ ทังกรมหมื่นบวรรังษี ผู้เป็น
 เจ้าของการ ”

(๒) ปุราณสทธรรมิกอกพวกหนึ่ง คือ “พระเขมาภิมุขธรรม
 พระสุคันธาธิปัตติ เมืองเขมร พระครูปฐมชาติตา พระสมุห์ตัวง พระใบ
 ฎีกาแก้ว มหาเอี่ยม มหาพัน มหาพรหม เจ้าอการนง วัดไชยสีวลี
 เจ้าอการอัน วัดน้อย เจ้าอการตี วัดสุปัฏนาราม เมืองอุบล เจ้า
 อการผา วัดยัคันธราราม เจ้าอการสน วัดเขา เมืองชลบุรี เจ้า
 อการแก้ว วัดเพชรฉลิก เมืองนคร พระโกณฑัญญ วัดสมอราย
 พระนนท วัดแค พระครูฤทธิสีลาจารย์ วัดกะตังจีน ๑๗ องค์ด้วยกัน ”

อนึ่ง ในตอนต้นในสมัยรัชกาลที่ ๓ ทางราชการยังมีได้รับรอง
 คณะธรรมยุต ต่อมาในรัชกาลที่ ๔ เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
 เจ้าอยู่หัวเสด็จผ่านพิภพใน พ.ศ. ๒๓๙๔ สืบสันตติวงศ์เป็นรัชกาล
 ที่ ๔ แล้ว ในศกนั้นเองได้ทรงสถาปนาพระองค์เจ้าฤกษ์ พระศิษย์
 หลวงเดิมวัดบวรนิเวศวิหารเป็นกรมหมื่นบวรรังษีสूरียพันธ์ ทรงสมณ-
 ศักดิ์เสมอสมเด็จพระเจ้าคณะใหญ่ ตั้งพิธีที่พระตำหนัก เสด็จพระราชดำเนิน
 มาพระราชทานสุพรรณบัฏ ทรงยกสำนักวัดบวรนิเวศวิหาร และวัด

ชั้นเป็นคณะพิเศษเรียกในครั้งนั้นว่า “บวรนิเวศาคณะ” เป็นกิ่งอัน
หนึ่งแห่งคณะกลางที่ได้ชื่อในภายหลังว่า “คณะธรรมยุติกนิกาย” ดังที่
ใช้ในคำประกาศเทวตา ต่อมาจึงแยกเป็นคณะอิสระและเป็นคณะใหญ่
เต็มที่ ดังจะกล่าวต่อไปในตอนที่ว่าด้วยการปกครอง

ตั้งแต่รัชกาลที่ ๔ เป็นต้นมา ธรรมยุติกนิกายได้ขยายออกไป
โดยลำดับ

๘. การปกครองคณะ

คณะธรรมยุตได้มีพระเถระธรรมยุตเป็นสังฆปริณายกปกครอง
คณะ ชำระอธิกรณ์ ตั้งอุปัชฌายะกันเองในคณะ ไม่ต้องเกี่ยวกับกรม
ธรรมการแลสังฆการี สืบต่อกันมาตั้งแต่ตั้งขึ้นจนบัดนี้ ความเป็นมา
แห่งการปกครองในคณะธรรมยุต มีปรากฏในแถลงการณ์คณะสงฆ์
ก่อนหน้าพระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ร. ศ. ๑๒๑ ของ
สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส (ในหนังสือ
แถลงการณ์คณะสงฆ์ เล่ม ๒) เฉพาะที่เกี่ยวข้องแก่คณะธรรมยุตดังต่อไปนี้:-

“ธรรมยุติกนิกายนี้ คือพระสงฆ์ออกจากมหานิกายนี้เอง
แต่ได้รับอุปสมบทในรามัญนิกายอีกด้วยสืบสายต่อลงมา

คณะธรรมยุติกนิกายนี้ ครั้นรัชกาลที่ ๓ ยังเป็นแต่สำนักเรียกว่า
สำนักวัดบนคือวัดบวรนิเวศวิหาร อยู่ในปกครองของพระบาทสมเด็จพระ

พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงยังทรงผนวช มีวัชขันธ์บ้างไม่กี่วัด รวม
 ขันธ์อยู่ในคณะกลางของสมเด็จพระมหาสมณะ กรมพระปรมาณูชิต-
 ชิโนรส ครั้นพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสด็จเถลิงถวัลย
 ราชสมบัติแล้วในปีแรกนั้น พ. ศ. ๒๓๙๔ ทรงสถาปนาสมเด็จพระ
 มหาสมณะ กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ ครั้นยังเป็นพระองค์เจ้า
 เป็นกรมหมื่นบวรรัษฎายุพินิจ โปรดให้เป็นอธิบดีสงฆ์แห่งสำนักนั้น
 เรียกในประกาศเฉลิมพระนามว่า “ธรรมยุติกนิกายสงฆ์ มัชฌิมบวร-
 นิเวศาคิณะ” ในคราวนั้นนับว่าได้ทรงยกคณะขันธ์เป็นกิ่งหนึ่งแห่ง
 คณะกลางมีฐานานุกรม ๔ รูป ในจำนวนนี้ มีพระครูปลัดขวาเท่าชั้น
 ของเจ้าคณะรอง พระครูปลัดซ้ายเท่าชั้นพระครูวิเศษ ภายหลังพระ
 ครูปลัดได้เลื่อนชั้น พระครูปลัดขวาเท่าชั้นของเจ้าคณะใหญ่ พระครู
 ปลัดซ้ายเท่าชั้นคณะรอง และเพิ่มพระครูนิยภัตรชั้นอีกคู่หนึ่ง มีหน้า
 ที่สวดพระปริต ชื่อพระครูปลัดขวาวามหานุญายก ชื่อพระครูปลัดซ้าย
 ว่าจุลานุญายก คู่นี้เหมือนทรงยกเป็นอนุญายก รองสมเด็จพระมหาสมณะ
 กรมพระปรมาณูชิตชิโนรส ในคณะกลางนั้น หรือในชั้นพุทธจักร เทียบ
 ชั้นเจ้าคณะใหญ่พิเศษได้ แต่ไม่มีเจ้าคณะรอง เมื่อสมเด็จพระมหา-
 สมณะ กรมพระปรมาณูชิตชิโนรสนิพพานแล้ว (สมเด็จพระมหาสมณะ
 กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์) ก็ยังคงทรงบัญญัติเฉพาะธรรมยุติกนิ-
 กายิกสงฆ์ ที่เรียกว่ามัชฌิมบวรนิเวศาคิณะ ไม่ได้บัญญัติคณะกลางทั่วไป
 แต่คงไม่ได้ขันธ์เป็นกิ่งของคณะกลางเหมือนเมื่อครั้งสมเด็จพระมหาสมณะ
 กรมพระปรมาณูชิตชิโนรส ยังทรงพระชนม์อยู่ ควรนับแยกว่าเป็นคณะ

ธรรมยุติกนิกาย เป็นอิสระมาแต่บัดนั้นมา ถึงรัชกาลที่ ๕ พ. ศ. ๒๔๒๔ ทรงสถาปนาข้าพเจ้าเป็นกรมหมื่นวชิรญาณวโรรส มีตำแหน่งเป็นเจ้าคณะรองแห่งคณะธรรมยุติกนิกายมีฐานานุกรม ๘ รูป เหมือนเจ้าคณะรองอื่น ไม่มีวิเศษเพราะเป็นเจ้านาย ข้าพเจ้าเป็นเจ้าคณะรองรูปแรกของคณะนี้ ในครั้งนั้นคณะธรรมยุติกนิกายได้รับยกย่องเป็นคณะใหญ่เต็มที่ เมื่อข้าพเจ้าเลื่อนขึ้นเป็นเจ้าคณะใหญ่ มีสมณศักดิ์เป็นพิเศษเหมือนครั้งสมเด็จพระมหาสมณะ กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ ในชั้นหลัง ทรงตั้งพระองค์เจ้าพระอรุณนิภาคุณากร และพระสาสนโสภณ (อ่อน) วัตรราชประคิษฐ ๖ เป็นเจ้าคณะรองสืบกันมาโดยลำดับ ในเวลาทรงตั้งพระราชบัญญัตินี้ พระสาสนโสภณ (อ่อน) เป็นเจ้าคณะรอง”

รายนามพระสังฆปริณายกแห่งคณะธรรมยุต ตั้งแต่ตั้งมาจนถึงปัจจุบัน มีดังต่อไปนี้

๑. พระวชิรญาณมหาเถระ คือพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ๖ เมื่อทรงผนวช (พ. ศ. ๒๓๖๘) นับแต่ทรงเริ่มรับสมณวงศ์นี้ ถึง พ. ศ. ๒๓๙๔

๒. พระบุญญาอัคมหาเถระ คือสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ (พ. ศ. ๒๓๙๔-๒๔๓๕)

๓. พระมนุสสนามมหาเถระ คือสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส (พ. ศ. ๒๔๓๕-๒๔๖๔)

๔. พระสิริวัฑฒนมหาเถระ คือ พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหลวง

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยทงฺคโรดม
พ.ศ. 2384-2435

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยทงฺคโรดม
พ.ศ. 2435-2464

สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงชินวราลงฺคโรดม
พ.ศ. 2464-2480

สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงชินวราลงฺคโรดม
พ.ศ. 2480-2501

สมเด็จพระธีรวงศาคณาฒ (อวม ชุตฺตยาธิ)
พ.ศ. 2501-2514

สมเด็จพระธีรวงศาคณาฒ (ภสฺสวโรดม)
พ.ศ. 2514-ปัจจุบัน

เจ้าคณะใหญ่คณะธรรมยุต

ชินวรสิริวัฒน์ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า (พ. ศ. ๒๔๖๔-๒๔๘๐)

๕. พระสุจิตตมหาเถระ คือสมเด็จพระวชิรญาณวงศ์ พระสังฆราชองค์ปัจจุบัน (พ. ศ. ๒๔๘๐-จนถึงปัจจุบัน)^๑

ความเป็นพระสังฆปริณายกแห่งคณะธรรมยุต เคยไต่ยินท่านเล่าว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ เมื่อทรงผนวชอยู่ ได้ทรงปกครองคณะธรรมยุตด้วยพระองค์เองตลอดมา จนถึงเวลาเมื่อจะทรงลาผนวชก็ได้ทรงมอบให้สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ ทรงปกครองคณะธรรมยุตสืบมา เมื่อสมเด็จพระมหาสมณเจ้าพระองค์^๕ ๕ สิ้นพระชนม์ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ก็ทรงปกครองคณะธรรมยุตสืบมา เพราะสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ได้ทรงเป็นเจ้าคณะรองอยู่แล้ว และทรงปฏิบัติภาระคณะมาตั้งแต่ประทับอยู่ที่วัดมกุฏกษัตริย์ฯ ต่อมาเมื่อสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ประชวรในกาลอวสาน ก็ได้ทรงมอบการปกครองคณะธรรมยุตแก่พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหลวงชินวรสิริวัฒน์ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า เมื่อพระองค์ประชวรในกาล

๑. พ. ศ. ๒๔๘๔ เพราะหนังสือเรียบเรียงไว้ตั้งแต่ศกนั้น และสมเด็จพระวชิรญาณวงศ์ พระสังฆราช ต่อมาทรงได้รับสถาปนาเป็นสมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ เมื่อ พ. ศ. ๒๔๘๘ และสิ้นพระชนม์ พ. ศ. ๒๕๐๑

พระสังฆปริณายกแห่งคณะธรรมยุตสืบต่อมาถึงปัจจุบัน (พ. ศ. ๒๕๐๑) คือ

๖. พระอุปัชฌาย์มหาเถระ คือ สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช (จวน) (พ. ศ. ๒๕๐๑-๒๕๐๔)

๗. พระวาสนมหาเถระ คือ สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (วาสน์) สมเด็จพระสังฆราชองค์ปัจจุบัน (พ. ศ. ๒๕๐๔-ปัจจุบัน ๒๕๐๗)

อวสาน ก็ได้ทรงมอบการปกครองคณะธรรมยุตแก่สมเด็จพระสังฆราช
 องค์ปัจจุบัน สมเด็จพระสังฆราชองค์ปัจจุบันได้ทรงเป็นพระสังฆปริณาย
 กแห่งคณะธรรมยุตสืบต่อมาจนถึงบัดนี้^{๕๑} ความเป็นพระสังฆปริณายก
 แห่งคณะธรรมยุตได้มีมาโดยลำดับตั้งกล่าวมานี้ พระเถระผู้ที่ได้รับมอบ
 ให้เป็นพระสังฆปริณายก ก็ปกครองคณะธรรมยุตตลอดไปจนถึงที่สุด
 ไม่เคยมีลาออก ในสมัยรัชกาลที่ ๗ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ได้
 โปรดให้สถาปนาสมเด็จพระสังฆราชองค์ปัจจุบัน เป็นสมเด็จพระเจ้าคณะ
 ใหญ่คณะธรรมยุติกา เมื่อ พ. ศ. ๒๔๗๑ สมเด็จพระสังฆราชก็ทรง
 เป็นเจ้าคณะใหญ่แต่โดยตำแหน่งมิได้ทรงปกครองคณะธรรมยุต เพราะ
 ในเวลานั้นพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหลวงชินวราธิบดี สมเด็จพระ
 สังฆราชเจ้าได้ทรงเป็นพระสังฆปริณายกปกครองคณะธรรมยุตอยู่ ตาม
 ลัทธินิยมในคณะธรรมยุตสืบต่อกันมาดังกล่าวแล้ว สมเด็จพระสังฆราช
 เจ้า จึงทรงปกครองคณะธรรมยุตต่อมาตามเดิม จนประจวบในกาล
 อวสาน จึงทรงมอบการปกครองคณะธรรมยุตแก่สมเด็จพระสังฆราช
 องค์ปัจจุบัน การปกครองตามกฎหมาย หรือตำแหน่งปกครองโดยการ
 แต่งตั้งของทางบ้านเมืองจะเป็นอย่างไรก็ตาม คณะธรรมยุตก็ยังมีพระ
 เถระธรรมยุตเป็นพระสังฆปริณายกปกครองคณะธรรมยุตเองให้เป็นไป
 ตามพระธรรมวินัย ตามธรรมเนียมการปกครองคณะสงฆ์ที่พระบรม
 ศาสตราได้ทรงวางไว้

ธรรมเนียมการปกครองคณะสงฆ์นั้น อาจจะถูกกล่าวรวมได้ว่ามีหลัก

๑. ปัจจุบันขณะเขียนเรื่องนี้ คือ พ. ศ. ๒๔๘๔

ใหญ่อยู่ ๓ ประการ คือ

(๑) พระปกครองพระ พระบรมศาสดาทรงมีพระพุทธรูปประ-
สงค์ให้พระเป็นผู้ปกครองพระด้วยกันเอง และให้พระเคารพเชื่อฟังพระ
ด้วยกัน ในสมัยพุทธกาลได้ทรงปกครองคณะสงฆ์เอง มีพระสาวกผู้
ใหญ่เป็นผู้ช่วย สมถิงที่ตรัสไว้ในจาตุมสูตรว่า “อหิ วา หิ โมคคัลลาน
ภิกขุสงฆ์ ปรีหเรยฺยํ สารีปุตฺตโมคคัลลานา วา” ตุก่อนโมคคัลลณะ
ก็เราพึงบริหารภิกขุสงฆ์ หรือสารีบุตรและโมคคัลลณะพึงบริหารภิกขุ
สงฆ์” ดังนี้ เมื่อเสด็จปรินิพพานแล้ว พระเถระผู้ใหญ่ได้ปกครอง
คณะสงฆ์สืบกันมา อนึ่ง ได้ตรัสไว้ในอุปทานิยธรรมสูตรให้ภิกษุทั้ง
หลายสักการะเคารพนับถือบูชาเชื่อฟังภิกษุผู้เป็นพระสังฆบิคร (ผู้ใหญ่
ในหมู่) พระสังฆปริณายก (ผู้นำหมู่)

(๒) ปกครองให้เป็นไปตามพระธรรมวินัย พระบรมศาสดา
ได้ตรัสให้ภิกษุทั้งหลายประพฤติพระธรรมวินัย และเมื่อใกล้จะปรินิพ-
พาน ก็ตรัสยกพระธรรมวินัยขึ้นเป็นพระศาสดาแทนพระองค์ ในเมื่อ
พระองค์ล่วงไป เพราะฉะนั้นภิกษุทั้งหลายจึงเชื่อว่าพระธรรมวินัยเป็น
พระศาสดาของตน ต้องเคารพปฏิบัติพระธรรมวินัย และปกครองว่า
กล่าวกันให้ปฏิบัติพระธรรมวินัย ข้อนี้จึงจะเป็นไปเพื่อความเจริญ ทั้งที่
ตรัสไว้ในภิกษุปาติโมกข์แห่งหนึ่งว่า “เอวํ สํวชฺชมา หิ ตสฺส ภควโต
ปริสา ยทฺธิ อญฺณมญฺญวจเนน อญฺณมญฺญวฺชฺชยาปนฺเนน” แปลความว่า
บริษัทของพระผู้มีพระภาคเจ้านั้นเจริญแล้วอย่างนี้ คือด้วยการว่ากล่าว

กันและกัน ด้วยการยังกันแลกันให้ออกจากโทษนั้น ๆ

(๓) แบ่งการปกครองตามสังวาส (ธรรมวินัยเป็นเครื่องอยู่ร่วมกัน) หรือลัทธินิกาย เมื่อภิกษุสงฆ์แตกกันเป็น นานาสังวาส นานานิกาย เพราะเหตุเช่นที่กล่าวมาแล้วในตอนที่ว่าด้วยพระพุทธรศาสนา จึงมีความเห็นและการปฏิบัติต่างกัน เมื่อเป็นเช่นนี้ก็ต้องแบ่งการปกครองกัน มีพระสังฆบิดร พระสังฆปริณายกในสังวาสหรือลัทธินิกายของตน แม้พระบรมศาสดา เมื่อภิกษุชาวเมืองโกสัมพีแตกกันเป็น นานาสังวาส ก็มีพระพุทธานุญาตให้ทำอุโบสถสังฆกรรมเป็นต้นแยกกัน ตลอดเวลาที่ยังเป็นนานาสังวาสกันอยู่ ไม่ทรงบังคับให้ทำสังฆสามัคคีคือรวมกัน อันไม่ประกอบด้วยธรรม

รูปการปกครองจะจัดอย่างไรแบบไหนก็ตาม แต่หลักใหญ่ย่อมมีอยู่ดังนี้ ทางบ้านเมืองคือพระมหากษัตริย์และรัฐบาลที่มีศรัทธาเลื่อมใสในพระพุทธรศาสนา เมื่ออุปถัมภ์ให้การปกครองคณะสงฆ์เป็นไปตามหลักที่พระบรมศาสดาทรงวางไว้ คณะสงฆ์จึงเรียบร้อย ภิกษุทั้งหลายย่อมควบคุมกันอยู่เป็นผาสูกตามพระธรรมวินัย ไม่เคียดรื้อนระส่ำระสายและเสื่อมโทรมลง

ในสมัยเมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ทรงผนวช เป็นเวลาที่คณะสงฆ์ไม่สามารถปกครองกันเองได้ เพราะเหตุเกิดวิบัติเกิดจลาจลชนในบ้านเมืองเมื่อครั้งเสียกรุงศรีอยุธยา จึงเกิดจลาจลสืบมาถึงพระศาสนาซึ่งอาศัยอยู่กับบ้านเมือง เมื่อพระมหากษัตริย์เป็นต้นได้ทรงจัดการแก้ไขบ้านเมืองให้คนดีเรียบร้อยขึ้นได้แล้ว จึงมีโอกาสมาแก้ไข

พระศาสนาเป็นครั้งคราว ได้จัดแบ่งการปกครองคณะสงฆ์ออกเป็น ๓ คณะ คือคณะกลาง คณะเหนือ คณะใต้ ให้มีเจ้าคณะใหญ่และเจ้าคณะรองเป็นต้น แต่ก็ยังไม่สามารถปกครองกันเองได้ ทางอาณาจักรยังต้องเข้าช่วย พระมหากษัตริย์จึงทรงตั้งกรมธรรมการขึ้นเป็นเจ้าหน้าที่ปกครอง ตามฐานะที่ทรงเป็นอัครศาสนูปถัมภก และตั้งขุนนางไว้สำหรับวินิจฉัยอธิกรณ์ของพระ เช่น ขุนวินิจฉัยชาฎคดี ขุนเมธาวินิจฉัยกรมธรรมการมีหน้าที่ตลอดถึงตั้งอุปชฌาย์พระด้วย เจ้าหน้าที่เหล่านี้เป็นคฤหัสถ์มิได้ปฏิบัติรับผิดชอบทางพระวินัย ทั้งอาจมิได้ปรารภนาทีแก่พระศาสนาเหมือนพระมหากษัตริย์ การพระศาสนาและคณะสงฆ์จึงไม่พัฒนา เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ทรงฟื้นฟูพระพุทธศาสนาในเวลาเมื่อทรงผนวช จึงทรงตั้งการปกครองคณะธรรมยุตขึ้นตามหลักดังกล่าวแล้ว เป็นตัวอย่างให้คณะสงฆ์ทั้งสี่เริ่มตื่นตัวและเริ่มปรับปรุงแก้ไขการคณะสงฆ์ให้ดีขึ้น ด้วยพระบรมราชูปถัมภ์สืบต่อมาโดยลำดับ แต่คณะสงฆ์ทั่วไปก็ยังคงอยู่ในความปกครองของกรมธรรมการซึ่งเป็นคฤหัสถ์จนถึงสมัยสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงได้รับพระราชทานอำนาจให้ทรงจัดการปกครองคณะสงฆ์ สมเด็จพระมหาสมณเจ้าพระองค์นั้น จึงทรงจัดการปกครองคณะสงฆ์ด้วยพระองค์เองจึงมาถึงสมัยพระปกครองพระองค์ครั้งหนึ่ง ในสมัยที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้าพระองค์นั้นทรงจัดการปกครองคณะสงฆ์ ในตอนต้นก็ยังต้องอาศัยพระเถระธรรมยุตไปช่วยปกครองคณะสงฆ์ทั่วไปบ้าง เพราะพระสงฆ์ทั่วไปมีจำนวนมาก และมีพระเถระผู้สามารถในการปกครอง

น้อยไม่เพียงพอ ส่วนพระสงฆ์ธรรมยุติกนิกายมีจำนวนน้อย มีพระเถระผู้สามารถในการปกครองเพียงพอที่จะช่วยได้ สมเด็จพระมหาสมณเจ้าพระองค์นั้นจึงได้ทรงเลือกพระเถระธรรมยุตให้ไปช่วยปกครองพระสงฆ์ทั่วไป การที่พระเถระธรรมยุตไปปกครอง ถือว่าเป็นการไปช่วยในคราวจำเป็น พระเถระธรรมยุตได้ไปช่วยจัดการศึกษาทั้งในทางบ้านเมืองทั้งในทางคณะสงฆ์และแนะนำการปฏิบัติในคณะสงฆ์ให้ดีขึ้นเป็นอันมาก ส่วนในคณะธรรมยุตก็ยังมีพระเถระธรรมยุตเป็นสังฆปริณายกปกครองอยู่ตามเดิมเพราะตั้งเป็นระเบียบมาแต่แรกแล้ว ต่อมาเมื่อรูปการปกครองได้เปลี่ยนแปลงไปตามกาลสมัย แต่คณะธรรมยุตก็ถือหลักการปกครองคณะอย่างเดิมตามพระธรรมวินัย ไม่เปลี่ยนแปลง พระสงฆ์เดิมคือคณะมหานิกายได้เจริญมากขึ้น มีพระเถระผู้สามารถมากขึ้นเพียงพอที่จะปกครองตนเองได้ พระเถระธรรมยุตจึงหมดความจำเป็นจะต้องช่วยปกครองคณะมหานิกาย และพระเถระคณะมหานิกายก็ไม่จำเป็นจะต้องช่วยปกครองคณะธรรมยุต เหตุฉะนี้ เมื่อมีเหตุการณ์เกิดขึ้นในคณะสงฆ์เป็นไปเพื่อความไม่สงบเรียบร้อย สมเด็จพระสังฆราชจึงทรงเรียกประชุมพระเถรานุเถระทั้ง ๒ นิกายมาปรึกษาหารือกันถึงทางที่จะปฏิบัติ เพื่อความสงบเรียบร้อยในคณะสงฆ์ พระเถระทั้งสองนิกายได้มาประชุมหารือกัน ณ ตำหนักเพ็ชร วัดบวรนิเวศวิหาร เมื่อวันที่ ๑๒ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๙๔ ตกลงแยกการปกครองกันใน

๑. สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ สมัยนั้น กำลังใช้ พ. ร. บ. คณะสงฆ์ พุทธศักราช ๒๔๘๔

ส่วนภูมิภาคตามลัทธินิกาย^๑ เมื่อตกลงกันได้แล้ว สมเด็จพระสังฆราช จึงทรงตั้งคณะสังฆมนตรีตามรูปการปกครองคณะสงฆ์ที่ใช้อยู่ ต่อมา เมื่อรัฐบาลและคณะสังฆมนตรีได้มีมติรับรองข้อตกลงนี้แล้ว จึงได้แยก การปกครองกันในส่วนภูมิภาคตามข้อตกลงนี้ คณะสงฆ์จึงสงบเรียบร้อย เพราะได้กลับเข้าสู่หลัก ๓ ประการคือ พระปกครองพระ ปกครอง ให้เป็นไปตามพระธรรมวินัย แบ่งการปกครองตามสังฆวาสนหรือลัทธิ นิกาย หลักการปกครองดังกล่าวเป็นหลักการปกครองที่ถูกธรรมวินัย ควรถือเป็นหลักในการวางรูปการปกครอง เพื่ออุปถัมภ์พระพุทธศาสนา การที่ภิกษุสงฆ์แยกออกเป็นนิกายต่าง ๆ ไม่ใช่เป็นการแปลก มีในทุก ๆ ประเทศที่นับถือพระพุทธศาสนา และการที่แยกกันออกไป นี้ อาจกล่าวได้ตามประวัติศาสตร์ว่าต้องมีเป็นธรรมดา ถึงพยายามรวม ให้เป็นหนึ่งสักเท่าไรก็ไม่สำเร็จ อาจสำเร็จได้ชั่วคราว แต่ต่อมาไม่นาน ก็กลับแยกกันออกไปอีก ในศาสนาอื่น ๆ ก็มีแยกเป็นลัทธินิกายต่าง ๆ เหมือนกัน

การอุปถัมภ์พระพุทธศาสนา มิใช้อยู่ที่การพยายามเพื่อรวมนิกาย สงฆ์ แต่อยู่ที่การพยายามให้พระสงฆ์ทุกนิกายตั้งอยู่ในพระธรรมวินัย

๑. ข้อตกลงนี้มี ๓ ข้อ คือ

(๑) การปกครองส่วนกลาง คณะสังฆมนตรี คงบริหารร่วมกัน แต่การปกครองบังคับบัญชาให้เป็นไปตามนิกาย

(๒) การปกครองส่วนภูมิภาค ให้แยกตามนิกาย

(๓) ส่วนระเบียบปลัดข่อยอื่น ๆ จะได้ปรึกษากายหลัง

รัฐบาลและคณะสังฆมนตรีได้มีมติรับรองข้อตกลงนี้ (มติคณะรัฐมนตรีครั้งที่ ๑๑/๒๔๘๔

ส่วนการรวมกันนั้น เมื่อตีเสมอกันหรือเสมอเสมอกัน ก็รวมกันเข้า
 ใต้เอง ในประเทศไทยพระสงฆ์ลังกาวงศ์ได้เข้ามาหลายครั้ง เมื่อกาล
 ล่วงไปนานก็เสื่อมหายไป ท่านผู้ต้องการฟื้นฟูพระพุทธศาสนาภิทธาสมณ-
 ศาสนวงศ์จากต้นเดิมก็ต้องไปอาราธนามาตั้งใหม่ จนถึงพระบาทสมเด็จพระ
 พระจอมเกล้า ฯ เมื่อทรงผนวชทรงรับศาสนวงศ์ที่พระสงฆ์รามัญรับมา
 จากต้นเดิม มาประดิษฐานคณะธรรมยุติกนิกายขึ้น พระบาทสมเด็จพระ
 พระจอมเกล้า ฯ มีพระนามฉายาเมื่อทรงผนวชว่า “วชิรญาณโณ” ศาสน-
 วงศ์ธรรมยุติกนิกายนี้จึงนับว่าเป็น “วชิรญาณวงศ์” เพราะเป็นวงศ์
 ที่สืบเนื่องมาจากพระองค์ (เทียบอบาสีวงศ์) และเป็นพุทธศาสนวงศ์
 เพราะเป็นศาสนวงศ์หรือสมณวงศ์ที่สืบมาจากพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ฯ

หนังสืออ้างอิง

๑. พระไตรปิฎกฉบับสยามรัฐ และ อรรถกถา (บางเล่ม)
๒. พงศาวดารเหนือ ของ พระวิเชียรปรีชา (น้อย)
๓. พงศาวดารโยนก ของ พระยาประชากิจกรจักร (แช่ม บุนนาค)
๔. พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑ ของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (ชำ บุนนาค)
๕. รามัญสมณวงศ์ พระมหาวชิชาธรรม (เรื่อง เปரியัญ) แปลจากศิลาจารึกกัลยาณี ฉบับพิมพ์ครั้งแรก ในงานศพพระสาสนโสภณ (อ่อน) และพระธรรมราชาอนุวัตร (แสง) ร. ศ. ๑๓๑
๖. เรื่องวัดสมอราย ฯ พระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
๗. เทศนาพระราชประวัติพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
๘. เรื่องพระราชประวัติ พระนิพนธ์ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์
๙. กาลปวัตติกถาเดรานุปลาทาน (พระประวัติศรีสเล่า) พระนิพนธ์ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์

๑๐. **ตำนานวัดบวรนิเวศวิหาร เล่ม ๑** พระนิพนธ์ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส
๑๑. **ลายพระหัตถ์** ของ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส
๑๒. **เรื่องประดิษฐานพระสงฆ์สยามวงศ์ในลังกาทวีป** พระนิพนธ์ สมเด็จพระยาตำราญราชานุภาพ
๑๓. **ตำนานพระพุทธเจดีย์** พระนิพนธ์ สมเด็จพระยาตำราญราชานุภาพ
๑๔. **ความทรงจำ** พระนิพนธ์ สมเด็จพระยาตำราญราชานุภาพ
๑๕. **สยามอุปสัมปทา** จดหมายเหตุเรื่องประดิษฐานพระสงฆ์สยามวงศ์ในลังกาทวีป
๑๖. **สังคีตยวงส์** ของ สมเด็จพระวันรัตน์ วัดพระเชตุพน ในรัชกาลที่ ๑ แต่งเป็นภาษามคธ พระยาปริยัติธรรมธาดา (แพ ตาลลักษมณ์ เปரியัญ) แปลเป็นภาษาไทย
๑๗. **ลิลิตมหามกุฏราชคุณานุสรณ์** พระนิพนธ์ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์
๑๘. **มหาเดรานุปัตติกถา** ของ สมเด็จพระมหาवीรวงศ์ (เขมาภโรโต ยัง ป. ๘) วัดโสมนัสวิหาร
๑๙. **ประวัติธรรมยุตในประเทศกัมพูชา** พระเถระเขมร เรียบเรียงเป็นภาษาเขมร พระมหาเขมี เขมิโย (ชาวเขมร) แปลเป็นภาษาไทย
๒๐. **แถลงการณ์คณะสงฆ์** เล่ม ๒ พ.ศ. ๒๔๕๗

“วัดบุปผาราม”
หนังสือที่ระลึกพิธีถวายผ้าพระกฐินพระราชทาน
ประจำปี ๒๕๖๔

ภาพถ่ายเส้น : ผู้ช่วยศาสตราจารย์พงศกร ยิ้มสวัสดิ์
ออกแบบปก : นายอิทธิทร แสงผล

พิมพ์ที่ สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย นางอรทัย นันทนาดิษฐ์ ผู้พิมพ์ผู้โฆษณา
โทร. ๐ ๒๒๑๘ ๓๕๖๓ โทรสาร ๐ ๒๒๑๘ ๓๕๔๗ <http://www.cupress.chula.ac.th>

